

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BRASNYÓ ISTVÁN ELBESZÉLÉSE
SZÜGYI ZOLTÁN: CSAK A SZEMÉT A LÁNYNAK
VAJDASÁGI SZLOVÁK KÖLTŐK VERSEI
HOLTI MÁRIA ÉS MLADEN MARKOV NOVELLÁJA
VAJDA GÁBOR KAFKA PERÉNEK HUMORÁRÓL
HÓDI SÁNDOR: PARTNERKONFLIKTUS ÉS SZEXUÁLIS
ZAVAROK
KÉT VÉLEMÉNY EGY KÖNYVRŐL — JUNG KÁROLY ÉS
BURÁNYI NÁNDOR RECENZÍÓJA
MILIVOJ NIKOLAJEVIĆ TÁRLATÁRÓL,
ÁCS JÓZSEF ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI-
FILM-
KÉPZŐMŰVÉSZETI
KRITIKA

1983

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Brasnyó István:</i> Kocsmák (elbeszélés)	693
<i>Szűgyi Zoltán:</i> Csak a szemét a lánynak (vers)	712
Vajdasági szlovák költők versei	714
<i>Holti Mária:</i> Ezer zizzenés (novella)	719
<i>P. Nagy István</i> versei	725
<i>Vajda Gábor:</i> Kafka humora <i>A per</i> tükrében (tanulmány)	728
<i>Mladen Markov:</i> Fritz (novella)	735

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Bori Imre:</i> A költő megkomponált szimbolizmusa (tanulmány)	746
<i>Hódi Sándor:</i> Partnerkonfliktus és szexuális zavarok (tanulmány)	760
<i>Szombathy Bálint:</i> Kommentár és prófécia	770

KOCSMÁK

BRASNYÓ ISTVÁN

A söntés mögött szélesre nyitva az ajtó, a Nap nem kel már túl korán, a levegőben a nyárvég illatai, egy csupasz mellű csirke egyensúlyoz a küszöbön két meghökkentően hosszú lábán, a mézharmat levitte a tollát, ahogy megfordul, csak a farktolla meredezik, s elindul keresztül a letaposott udvaron, nagy nyári táncok színhelye a szabad ég alatt, egy-egy eperfalevél már megperzselődve lehullott, lépésről lépésre közeledik az ősz, az udvar végében a drótkerítés mögött csöves kukoricát rág a disznófalka, hempergetik a tejes csöveket a porban, a lepergett szemeket vörös nyelvükkel nyalják fel ügyesen, hosszan vizelnek közben, a sarok mögül pálinkafőzde szaga sodródik, a fáradt cefre meg a friss cefre szaga, még kora reggel van, ám ahogy az idő előbbre halad, eltűnik ez az idill, éles, alacsony és kegyetlen lesz a napsütés, összegyűri a bodzabokrok meg az orgonasövény lombját, a hennyórágta gyümölcsfákon megadja a kegyelemdőfést a sárgára ért szilváknak, hullanak a magasra nőtt gyom közé, amely belepte a zöldségágyásokat, csupán a felmagzott hagyma buzogányai állnak még sorban, sejtetve az egykori rendet. A csirke irányt tévesztetten körülnéz, különben kellemes nap, idebenn a hűvösség mintegy borogatás a testen, az ablakok spalettáit félig kinyitották, de a legyek még nem éledtek fel, halálös a csönd, még a színes krepp-papír szalagok sem zizzennek a mennyezetten, a légyragasztó sem leng ki mézszínű csillogásából, a beporosodott üvegű ablakokon át kukoricatáblára látni, vagy inkább a tábla közepén érzi magát az ember, a szálak közvetlenül a fal tövéből hajtanak, magasak, szinte az ég kékjéig érnek, függöny vagy kerítés, a levelek még haragoszöldek, kicsit porosak, egyáltalán minden poros egy kicsit, mintha túl régi lenne, elhanyagolt és gondozatlan, túl hosszú időn át szitált rá a por, nem aranypor, a napsütéstől, hanem finom, szürke hímpor, amely áttet-

szőben üli meg a levélszőröket, a sima felületeket, kinn és benn a teret, olykor érzékenyen megbillen, mintha mutatna valamit, ősit, a tulajdon eredetét, de váratlanul vége ennek is, káprázat talán vagy csak lassú idomulás hozzá a szemlélő részéről. A kályha hideg; fehér, zománcos oldala matt fényben borong, szinte meg lehetne ölelni, még egy kevés hűvösség, ezüsttel mázolt csöve tele lehet korommal, de a szagát nem érezni, a padló olajának szaga itatja át a levegőt, akár a szeptemberi iskoláét a tanító érkezése előtt, amikor még csak a falra függesztett Európa-térkép lókjé, zöldje és barnája figyelmeztet a rendre, amelyen egy hervadtzöld lyuk a meglétünk, futó madár fészke a gabonatablában, azokból az időkben, amikor még nagy volt a mozgás, a csatangolás, utak keresztveződtek, ostorok sziszegtek a levegőben, fogatok iparkodtak valahová, adni vagy venni, juhászok nézték nyájuk mellől ezt a nagy mozgást, fontolgatták, hogyan lehetne rajtukütni, fejbe verni őket, hogy utána ne tudjanak beszélni, szállongott a por, útkereszteződéstől útkereszteződésig haladt a világ, s mint hálón a csomó, ültek a kocsmák a sárban, megszábták a forgalmat, üzeneteket továbbítottak azoknak, akik lemaradtak vagy később indultak vagy soha el sem indultak, egészen hiábavaló apró üzeneteket, mert akinek célja van esetleg, annak mincsenek üzenetei, csak némi iszogatásra van szüksége, olykor késelésre, vércsík a padlón, vércsík az út porában, vagy egyenest vértócsa, mindegy, esik rá az eső, a paták gyorsan eltiporják, nyargalnak a csendőrlovak, a rendőrlovak széliránt, csak a sörényük lobog, csak a sörényük lobog most már, csikorog a szerelés szíja, a kis, konok lovak meg úttalan utakra térnek, átmennek a mocsarakon, átmennek a Tiszán, nincs ezen semmi csodálkoznivaló, siet a komp, vak a névész, hosszú az út.

Az ükapám juhász volt, a dédapám szintén, ez utóbbi 1850 táján született, kincstári legelő bérlője, számos gyerek apja, sok megérte a felnőttkort, rettenetesen verekedősek voltak, a fiúk, persze, épp ezért fogatkozni kezdték, egyet a kukorica sorában lestek ki, többen, s karókkal addig ütötték, amíg életjelt adott magáról — a gyilkosokat azután Szegedre vitték, és soha többé nem kerültek elő, egyikük sem élte túl a raboskodást, elejét véve ezzel a későbbi interfamiliáris civakodásoknak —, a másik virtusból megevett egymaga egy sült birkát, és ebbe egyszerűen belehalt, de úgy látszik, nagyon falánk volt, és ez ellen semmit sem lehetett tenni, a többiek előtt ez intő példa maradt, és fel is hagytak a juhászkodással, vagy legalábbis csak félig tartottak ki mellette, vénségükre már a

csacsit is elszalasztották, kordéstul; dédapám látása öregkorára alaposan megromlott, csak a birkákat látta (vagy a szagukat érezte), nem látott el az út túloldalán a szélmalomig sem a Kincstársoron, hogy jár-e a vitorlája, de ha a birkajárás szélén utat fogott, megérezte talpa alatt a keréklköz göröngyeit, a poros nyomon már elbandukolt a félvárosi kocsmáig (Félpinavánnak is hívták a lényeges útkereszteződést, ahonnan más útkereszteződések érintésével könnyen elérhető volt az adai út, a becsei út, a hegyesi út, a Perczel út, a topolyai út és a szegedi út) inni; az utódok egy része ott telepedett le a kocsmá környékén, pontosan nem tudni, miből éltek, mert juhászok már nem voltak, de valamiből csak élniük kellett, a mozgékonyabbak inkább a Náthán kocsmája felé orientálódtak a moholi úton, szerették a zsidójukat, mert szívesen kisegítette őket orgazda tevékenységükben, különben is azé a birka, aki megfeji, megnyírja vagy megnyúzza, ez örök időktől kezdve így ment, és mindenki ügyeljen a magáéra, a dédpapa kopott sipkája meg pipaszára meg tátozó bocskora nemigen kelthette a többiekétől lényegesebben elütő életvitel példázatát, míg csak annyira el nem szaporodott a nép, hogy már mozdulni sem lehetett tőlük tisztességesen, egyszerűen mindenfelé kezdtek lakni, az utak mellett, a puszta földeken, de még a legelőn is, nem csillapította le őket sem kolera-, sem pestis-, sem feketehimlő-járvány, éltek tovább kolerasan, pestisesen meg himlőhelyesen meg tuberkulotikusan, még csak temetőt sem kellett nekik nyitni, megvoltak nélküle, így épültek fel a szállásaink, némelyik egészen nagyra sikerült, vagyis idővel növekedett nagyra, hosszú, valami módon mindig dőlésre álló épületekkel, ezek rákerültek a térképekre is, hitelesítve voltak, nevük lett, a dédpapa meg csak csoszogott az úton, a kerekek vasalásától megőrölt porvályúban, szaporázta lépteit a kocsmá felé, inni.

A szálláson általában nagyszerű élet folyt, már később, sokkal később, a patriarkális erkölcsök fellazulásával, néha két-három fajta népség is összeverődött, ideiglenesen, akik sohasem látták egymást és sohasem hallottak egymásról, távozásuk után valószínűleg soha többé nem is találkoztak, ezeknek valahol aludniuk kellett, éjszakánként egyikükbe-másikukba óhatatlanul beleütközött az ember az udvaron, ahogy épp az odújuk, a vackuk vagy a fekhelyük felé mentek vagy onnan indultak már el, és egészen másfelé jártak a sötétben, mehezen lehetett eleget tenni nekik vagy a kedvükben járni, mert volt, aki csak székéren szeretett aludni, de friss szalmán, mások az istállóban szerettek, a jászolban, a priccse vagy lóhajtó

subán, ismét mások a szalmakazalban, s addig mozgolódtak, mászkáltak, tolongtak, aggyazkodtak, míg ki-ki a helyére nem ért, és csak akkor vette kezdetét az igazi éjszaka, gyúltak ki a magasban a csillagok, értek haza a vadászatról az elcsatangolt kutyák, amikor már biztosak voltak abban, hogy senki sem fogja háborgatni őket; a kutyaóllban rajtuk kívül általában senki sem akart éjszákázni. E között a tetű népség között érdekesek is akadtak, bár többé-kevésbé valamennyien meghatározott szakma üzésével álcázták magukban a végleg jégre ment embert; ilyen volt a Sógor is, a nem tudom, milyen sógor, lószerszám- és lábbelijavító, korábban húsz éven át adai kuplerájos — ha ő például nincs, sohasem tudtam volna meg, hogy Adán a jobb időkben nagyüzemi kefézés is folyt, akár egy iparvárosban, el tudom képzelni, mondta kishitűen az unokabátyám, bizony isten, válaszolta a Sógor (Bangó sógor?), de annyira tárgyilagosan és üzletszerűen, mintha ügyfelek lennének, hozzám még a jobb gazdálányok is bejártak egy-két hétre, hát nem is akármilyen kuplerájom volt nekem. Hat-nyolc nőcikkével dolgozott, de részleteket sohasem mesélt, még holt részeg — mindennapos — állapotában sem, ezt ugyan el nem felejtettem volna, mert ilyesmit nem felejt el egykönnyen senki sem. Azután volt egy épületasztalos, ez rém kitérítő szíj volt, nem lehetett tőle sehogyan sem szabadulni, évekig visszajárt, a házba is beküzdötte magát, és még fizetést is kapott. Ez Németországról fecsegett mindig, a német fegyverekről meg impériumról, ételdarabok röpdöstek ki a szájából a foga között, undorító alak, képes volt az árokban aludni a kocsmá előtt, persze, részegen, most locsogj Németországról, vén kecske, és hagytam, hadd tűzzön rá a Nap, legalább felvilágosodik, másnap vöröslött a kopasz feje, meg nagyon oldalazva járt, de nem mert lefeküdni, félt, hogy kaszáspókot vagy ebihalat teszünk a szájába, ha elalszik, és aztán nyeldekellhet. Meg járt még egy tapasztó- és kemencera-kő-mester is Szabadkáról, időszakosan, mert nem mert úgy dolgozni, hogy minden évben szükség legyen rá, de ez is értett a lószerszám javításához, olykor egész rendes darabjai voltak eladók, valahol biztosan megfújta őket, de ezzel nemigen törődött senki, mert ahonnan ilyesmit észrevétlenül el lehet vinni, ott rengeteg akadhat, s milyen szépen csillog a sárgaréz zablakarika, ha kifényesítik! Hogy a pénzzel mit csinált, azt nagyjából tudni lehetett, de azon, ami megmarad, mondta, Szabadkán egész télen csak moziba járok, olyankor pihenni szoktam, mi az istenben fárad ki, kérdezték tőle, hát Drejában az asszonyok, mondta,

hogy mennyire szeretnek engem Drejában az asszonyok, a Maris még meg is csókölt... Melyik Maris, gondolkoztunk, de nem jutott eszünkbe egyetlen Maris sem Drejában, majd a drejasiaktól megérdeklődjük, milyen Maris, mondtuk akkor az öreg tapasztónak, tiszteltetem válaszolta erre. Rajtuk kívül voltak még a vándor rövid-árosok, óracsempészek, vályogvetők, herélők, akik azzal, hogy az egész falca töke az övéké fél liter eperpálinka ráadással, az öregdisznót is kimiskárolják, egy, a tökét nem adjuk, kettő, ki mondta, hogy az öregdisznót ki kell miskárolni, három, a pálinka már az orrukon folyik ki, terelte kifelé őket a szomszéd, nem félt a herélőkésüktől, mi a fenét félnék, úgyis öreg vagyok már, állapította meg, de nem mindig volt az, volt amikor nem látszott még egyáltalán öregnek, és Kishegyesen a strandra járt nézni a nőket, meg nagyon értett a poharazgatáshoz is, komoly sérüléseket hagyhatott maga után, mert azóta sem igen járt Kishegyesre, amióta elkerült onnan, és odahaza is puskát tartott, amiért szakadatlanul zaklatták a hatóságtól, de semmit meg nem találtak volna nála, nincs is ott hon semmi, majd éppen, amúgy éjszakánként néha hallani lehetett, hogy lövöldöz, rengeteg földet ellegénykedett, mondták, legalább nem lettem kulák és nem is kellett államosítani, mondta ő, olyan kevés maradt, hogy elfér a fél markomban, és nem is járt már sehova, de ha mégis el kellett mennie, mert hívták vagy maga akart netalán, kocsma előtt nem tudott úgy elmenni, hogy meg ne kóstolja, mi van benne, ha marhabélért küldték a boltba, mert nincs mibe tölteni a kolbászt, az fél nap volt, mire megjárta, eliszogatott valahol a régi cimborákkal, és kazlat sem tudott senki úgy rakni, mint ő, nem volt olyan ember a világon, aki úgy eltalálta volna a szarvalást, csak pianóban, csak pianóban, ezt ismételtette.

A másik véglelet viszont a telek jelentették, akkor leáll az élet, csak B. sógor hol töltheti a telet, valami fészke mégis kell hogy legyen, de aztán senki sem törődött B. sógorral, meg hogy miért sógor egyáltalán, valakinek akkor a sógora, de kisült, hogy senkinek sem sógora, egy közönséges tetű, erre hivatkozva tolakszik ide, ez így biztos menedék, de ezt a telet már nem bírja ki, úgyis megfagy valahol, az ilyenek mindig meg szoktak fagyni, nem egy megfagyott már közülük, Kukac Péter is ott fagyott meg Njegoszevo előtt a mély árokban, ahonnan a kövesút töltésének hordták a földet, berúgott a Ringnél vagy Franca néninél Brazíliában, nem is a Franca néninél, hanem a Jóskánál, Jóskát csak később vitték el táborba a feleségével együtt, ki az isten is volt az, aki a zászlót csó-

koltatta vele? Péter beleesett az árokba, de deres volt a fű, csúszott, és nem tudott kimászni belőle, az meg eszébe sem jutott, hogy végigmenjen rajta, Istenáldás, no, a szentségét, úgy hívták akkor azt a falut, bukovinai csángók lakták, nekünk kellett volna a harangjukat utánuk vinnünk, amikor megléptek, meg még mit nem, engem ugyan nem hajtanak el lovastul-kocsistul Bukovinába, vigyék egyedül a hátukon, úgyhogy a harang még mindig ott lóg alighanem a helyén, ahová tették, mást nem is hoztak magukkal, s azt is itt hagyták, már elfelejtettem, milyen hangja is volt, ők se hiszem, hogy emlékezhetnek rá, ha megérkeztek egyáltalán Bukovinába, de Péter megfagyott, pedig pár nappal korábban még nézett rám a kocsmában, azt mondta, lerajzollak, mert nagyon szépen rajzolt, magára ismerhetett az ember, de előbb fizess egy pohár bort; én fizettem, de mást rajzolt le, összetévesztett valakivel, keresztbe állt a szeme, annyira részeg volt. Hajnalban aztán elindultunk apához, a Ferdinándra, nem esett nagyon messze, csak Dreján kellett átmenni, onnan már széles utat tapostak a búzaföldön a falusiak, de lehet, hogy nem is arra mentünk, hanem kerülővel, de nem tudom, minek mentünk volna kerülővel, apával szoktunk csak kerülővel járni, mert ahhoz, hogy Drejába jussunk, Mileševón is át kellett mennünk, ott meg apára nagyon orroltak az elmáradott adójáért, talán még le is fogták volna, ha a faluban csípnek bennünket, az a kis Trivan meg az a nagy Gojko, jöttek is hozzánk végrehajtani húsvét délben, no, ez csak az egyik eset volt, de nem voltunk otthon, a rádiót hallgattuk a kocsmában, a Károlynál, az az egy rádió volt messze földön, mert negyvennégyben mindegyiket be kellett adni, hogy ne lehessen rajtuk Moszkvát meg Londont fogni, újakat meg még nem kezdtek csinálni, vagy ha csináltak is, olyan drágán, hogy nem lehetett megvenni, apával ezért mindig hatalmasat kerültünk, kukoricatáblákon vágunk át, ami még hagyján, de néha kendertáblákon is, sárgák lettünk a virágportól, akár a méhecskék, nem győztünk utána törölközni, és mindezt amiatt a kis adó miatt kellett csinálnunk, úgyhogy sokáig nem is láttam közelről a falut, nem nagy méznivaló van rajta, egy, no, másfél rövid utca az egész, mondta apa, akihez éppen most iparkodtunk, ki, a Ferdinándra, és Mileševót alighanem megint csak elkerültük, hogy rövidítsünk valamennyit az úton, füves barázdálkon mentünk, a fűszálakon vastagon állt a dér, még délelőttre sem kezdett olvadni, szürke, acélszürke ég alatt mentünk, a Dreja Lázó kocsmája ajtaján dőlt kifelé a pára, de azután már egykettőre kint voltunk a

faluból, elhagytuk a Rudinszki Jóska házát, az öreg Ocsu előtt rákanyarodtunk a vetésre, onnan már látni lehetett a kendergyár kéményét, a Ferdinándnál, malom is volt meg villanytelep is, minden volt ott, amit az ember el tudott képzelni, apa a kastély pincéjében volt, rengeteg lépcsőn kellett lemenni hozzá, megörült, és szíppantott is mindjárt egy nagy hordóból nagyon szép aransárga bort, aztán málnaszörpöt öntött bele, azt mondta Mussolini, sokára értettük meg, hogy azért, mert fejjel lefelé lóg, fel kell keverni, de semmi olyan nem akadt ott a pincében, amivel keverni lehetett volna, hát a gumicső végével keverte meg, amivel a bort szíppantotta. Rengeteg volt ott kinn a német, mindenféle kalapos sváb, sehogyan sem tudunk velük szóba elegyedni, mert vagy így beszéltek, vagy úgy nem beszéltek, csak a gyerekekkel, mert azok beszéltek mindenhog, de azokkal meg nem volt miről, hát így időztünk ott egy kicsit, apa felügyelt a szakácsnőkre, hosszú, fekete télikabátban, mert hideg volt, nemrég gyújtottak be, alig kezdték a hagymát pirítani, kivörösödött kézzel egyre csak vagdosták, meg törölgették a szemüket, amíg csak minket is el nem űztek, vissza a pincébe vagy mit tudom én, hová, apa a hiányt emlegette, a hiányt, a hiányt, ami a kasszában mutatkozott, hitelbe isznak, aztán nem hozzák a pénzt, mért ad akkor nekik, ha egyszer ismerem őket, nem mondhatom, hogy nem adok, mert itt mindenki ismert mindenkit, sokra is jutnak vele, igaz, a pince, az szép volt, villany világított benne.

Amikor végleg leesett a hó, és nem kellett tovább a sártól tartani, akkor merőben más arcát mutatta a tél, színiegyüttesek támadtak a semmiből, minden falunak volt saját színiegyüttese, valaki ráérő ember irányította őket, minden faluban akadt ráérő ember, és kocsmá, ahol meg lehetett tartani az előadást, a nagy teremben, volt, ahol két nagy terem is akadt a faluban, jól elázott közönséggel, no, emberek, befelé most már, mert kezdődik a szerep, toborozták őket a sötét mellől, a legközelebbi kocsmába is elszalasztottak valakit, hogy jöjjenek azok, akiknek különben is van hely foglalva, majd nem mindenkinek volt, és az előadás után mindenki egyformán leitta magát a sárga földig, csak a tanítónő meg a szép kis primadonnának nem, ők a lehető leggyorsabban férjhez akartak menni, részegeshez vagy nem részegeshez, nem válogattak, el lehetett tőlük venni a gyűrűjüket, állítólag emlékébe, a hideg bortól már üveggolyóként kocogott a jövődöbeli szeme, emlékébe, emlékébe, emlékébe... Az az érzésem, hogy még a szálláson

berúgtunk, nem, nem rúgtunk be, pokolian összeverekedtünk (kint a havon, valaki vizet öntött a letaposottóra, megfagyott, ezen megcsúsztam, elterültem, ekkor kezdődött a hempergés, fenekestül felkavartuk a havat az udvaron, az ütések helye égett, sajgott, de mindenesetre rendkívül jól kimelegedtünk, szakadt rólunk a verejték, mindenünk átázott a ránk olvadt hótól, és amikor már csak lógtunk a levegőben, és tehetetlenül egymás vállára hajtottuk a fejünket, akkor döntöttük el, hogy kibékülünk, és erre kezdtünk inni, sokkal többet ittunk annál, hogy gyalogosan hosszabb útra indulhattunk volna, az az évi pálinka nagyon erőse sikerült, úgyhogy alkonyatra lovat nyergeltünk, és fellepedtünk rá mindkettőnkre, hogy vigyen el bennünket oda, ahová akar, kicsit keserves dolog volt, időközben még fagyni is kezdett, a ló Gunarasba vitt bennünket a Deák-kocsmáig, hogy miért épp Gunarasba, meg miért a kocsmáig, valaki, úgy látszik, oda járt rajta a hátunk megett, a fagy közben keményre fordult, a ló oldala gőzölgött a villanyfényben, ha most magára hagyjuk, biztosan megkehesedik, tönkrevesszük a legjobb lovat, arra viszont meg merek esküdni, hogy nem én estem le róla, majd hülye lettem volna itt bocskorban mutatkozni, szalmával teltömött bocskorban, hogy le ne fagyjon a lábam meg egy koszlott prémes kabátban, amin mintha kutya aludt volna, vagyis ezt szoktuk a kemence mellett a piccsre tenni a fejünk alá. A ló viszont elszaladt tőlünk, fázhatott szegény, utána hazafelé sikerült még egyszer elkapnunk, vagy talán várt ránk, épp a téli primadonnáéknak a kertjében, akitől gyűrűt kaptunk, melyikünk kaphatta, nehéz lenne megmondani, különben is elveszett, hogy melyikünk veszíthette el, azt sem tudtuk, de a ló ott állt, és várt ránk, sötétben, rágta a zablát és horkantott, a kantárja átesett a fején és lelógott, még belelép, és kitöni a nyakát, s úgy látszik, megijedhetett tőlünk, mert hiába békítgettük, a levegőbe kaszált a lábaival, aztán kirúgott, fingott néhányat, és elszaladt a szállás felé, éppolyan volt, mint csikó korában, akkor sem lehetett vele bírni, a Nóninak a fia volt, egy vén, girhes kancáé, amelyet a szőrén ültünk meg, és rettenetesen tört a gerince; akkor kijött a primadonna anyja, azt gondolta talán, hogy lánykérőbe jöttünk, hát nem abba jöttünk, hanem csak veszekedtünk vele egy sort, az áttetsző havas világosságban, míg kívül nem keveredtünk a kerítés sövényén, de csak kiabált utánunk, hát talán ezt kellene inkább megbikkantani itt a fal sarkán, addig is legalább hallgatna, ha hallgatna. Ahogy kidülöngéltünk a falból, megint elkaptott bennünket a délutáni erőtlenség, össze-

kapaszkodva támolyogtunk a földeken keresztül, a hó kristályos volt a fagytól, ruhánk minden részén hozzánk férkőzött, hát persze, amikor hemperegünk, és bár jól láttuk a szállást, ott feketedett az ég alján a nagy, kopár fáival, mégis vitatkoznunk kellett, hogy arrafelé menjünk-e, azt az irányt fogjuk-e, mert még nem volt gyalogút a hóban, senki sem járt erre felé, amióta lecsett, de különben szokott lenni, s most kénytelenek voltunk magunk taposni, de nagyon görbére sikeredhetett, az az egy biztos, hogy déli irányba haladt, csak szeszélyesen, inkább a Kancsárék kerítése felé, ugattak is bennünket nagyon a kutyáik.

Sokkalta jobb volt a holdvilágnál húsvét táján, amikor kivirágzottak a gyümölcsfák, akkor is majdnem annyira fehér volt minden, akárcsak télen, de az utak szaladósbabak, és lassan porosodni kezdtek, amikor a birkák végleg kiteleltek, már megint voltak juhászok, vagyis egyre szaporodtak, ősz felé máson sem járt az eszük, mint a teletésen, a gyapjút már rég eladták, és most hol telegenek, a kocsmák előtt alkudoztak a szállásiakkal, nap mint nap, míg be nem rúgtak, másnap aztán előről kezdték az alkudozást, amíg csak nem találtak maguknak szállást, ahol kitelelhettek, azután erre ittak, a birkáik meg lógatták a porba az orrukat az árokparton, egy-egy helyen néha két-három nyáj is összefutott, elkeveredtek, és akkor kezdődött a valódi haddelhadd, részegen nem sokra jutottak a kiválogatásukkal, mindegyikük csak hajtogatta a magáét, mintha fejbe rúgta volna őket a szamar, erről a tarisznyájuk lógott róluk, amarról az esőköpenyük, a kutyáik meg marakodtak, ezek kavarták a legnagyobb port a kocsisút közepén; volt közöttük többféle szerzet, némelyiküknek a keze remegett, de annyira, hogy cigarettát sem tudtak sodorni tisztességesen, csak nagy kínnal, hogy kiszórták a papírból a fele dohányt, meg a nyelvéket sem tudták rendesen végighúzni a papír szélén, összenyalázták az egész cigarettát, de amúgy semmi bajuk sem volt, ha a pálinkáspoharat a kezükbe vették, mindjárt megállt a remegés, hibátlanul a szájukhoz tudták emelni, s exre a nyakára is hágtak a pohárnak, akármekkora is legyen, mert utána nyomban elkezdődött a remegés, sietni kellett; vagy már nem is remegett a kezük, hanem fél karjuk egyenesen béna volt, különféle sérülések, esések, zuhanások, verések következménye volt az ilyesmi, cigarettát sodorni ugyan fél kézzel is tudtak, de rendesen fejni nem, ellentétben a reszketősekkel, akik becsületesen ki tudták préselni a birkák tőgyéből a tejet, elég jó történeteik voltak, egyikük például a szom-

monja 1983 BRASNY KOCSAI

szédasszonyát dobta meg a drótkerítés lyukán keresztül, megsaccolta a magasságot, és áthatolt a szomszédos telekre, de a kerítés más kerítésekhez kapcsolódott, valamennyi rozoga tákolmány, a farkarók korhadtak, s ennek a kerítésnek a rágását átvette valamennyi, mozgott a falu összes kerítése, miközben a szomszédasszonyt gyömöszölte, erre meg minden kutya ugatni kezdett, szerencsére éjszaka volt; amikor elmúlt a húsvét, újra kezdődött minden: Drejában meg Brazíliában szombaton esténként, Gunarasban, Völgyön, Kavillóban, Keviben meg ki tudja, még hol, vasárnap, de különben általában csak szólóívászat ment, alaposabb szelet csak a búcsúk kavartak, mindegyik valami Mária-napra esett, júliustól, elkezdődött Pecesoron, ide nem volt tanácsos menni jobb és elszántabb társaság nélkül, mert megkerülhetetlen volt a verekedés gondolata — Kavilló is ilyen volt, de nem volt búcsúja —, Drejában legfeljebb az ember szemét tolták ki vagy a fülét vágták le, Brazíliában csupán kúba dobták, ott volt a kocsmá előtt, egy japánakác tövében, hogy az utasok megvitathassák a messziről jött fogatokat, Völgyön azonban már egyedül csak a kályhát lökték fel a dulakodók, s ezzel vége is volt a vetélkedésnek, Gunarasban meg általában olyan valakit talált el a pohár, akinek sejtelve sem volt arról, hogy miért van a levegőben, bár a leglátványosabb mindig az volt, ha két, más-más nemzetségbeli cigánytábor találkozott, ők évszázados számlákat hordoztak magukkal, s lassan, módszeresen kezdték kiegyenlíteni, az elszántabb környékelieknek vasvillával kellett őket szétszedni, az asszonyaik és a gyerekeik is verekedtek, elég jól, csak iszonyatosan visítottak közben, mesélték mint dajkamését, annak, aki hitte.

Az atlétatrikó egyidőben univerzális nyári viseletnek számított, akácsak a bőr micisapka télen; atlétatrikóban könnyebben lehetett mozogni és jobb volt benne táncolni, már majdnem meztelen volt benne az ember, de kabátot is vehetett fel rá az, aki fázott, ha hűvösre fordult az idő, éjjel körül pedig általában hűvös volt, a kabátbélés selyme meg csak tovább hűtött, ahogy csúszkált az ember bőrén, ezért nem szerettem az atlétatrikót, ahogy bőr micisapkám sem volt soha, de a népek többsége a Szindikátusból — ez részben barakk-tábor volt, rabok építették maguknak, s miután elvitték őket onnan, ott maradtak a vaságyaik meg a takaróik, az ormótlan dobkályháik meg mindenféle szerszámaik, a szakadt szalmazsákjaik a szabad embereknek —, a csokoládé-házak környékéről még egyéb helyekről a kis erdő táján ebben került elő, mintha va-

lami világversenyre készülődne, és vonszolódtak a zenészek is a poros dűlőutakon, messziről, a távoli kocsmák felé, félhatárnyira laktak egymástól, de mindig idejében összejöttek, a zenekarok lelke a szaxofon volt, különben szedett-vedett hangszereik voltak, hegedű meg klarinét kötelezően, citera, nagybőgő, s olykor feltűnt egy-egy trombon is, trombon, alig hittünk a szemünknek, és nagyobb hely kellett neki, mint a nagybőgőnek. Ott voltak a lóversenyeken is, mindenütt, ahol ünnepnap egyáltalán italt mértek, ha a helyzet úgy kívánta, két zenekarból három lett, mindig egy jó harmonikást kerestek, mindegyik zenekarnak örökké egy jó harmonikásra volt szüksége, a harmonikások egyáltalán nagyon keresettek voltak, meg a harmonikák is, nyolcvan basszusos, százhusz basszusos, ilyen szavakat lehetett hallani a hátuk megett, amikor szünetet tartottak, de nem sok szünetet tarthattak, mert mindig zaklatta őket valaki, hogy húzzák el a nótáját, ilyenkor pénzt dobta a szaxofon tölcserébe, néha, ha nekikeseredtek, egészen megrakták, telidugdosták, hogy csak szordinóban lehetett rajta játszani, s azután taposták az üres bukszájukat; a zenészek állandóan úton voltak, vonultak valahová, télen, amikor messzire lehetett látni, semmi sem állta útját a szomnek, szombaton vagy vasárnap állandóan feltűntek kis, fekete ruhás csoportjaik, igyekeztek valahová, cipelték a hangszereket, csak a nagybőgős ballagott hátul üres kézzel, mert ő még a múlt héten ott hagyta, ahol kellett, a nagybőgőt, de most nyár volt, és érkeztek a Szindikát felől a gyalogúton az atlétatrikós emberek, mert nekik rettenetesen rossz kocsmájuk volt, az ő kocsmájukban csak pálinkát adtak, és csak olyat, amit a sörgyárban a romlott, fennmaradt sörből főztek, mert ők valami rejtelmes vonalakon a sörgyárhoz is tartoztak, hetente két pótkocsijuk ment a sörgyárba malátáért, a disznóknak, s ennek fejében meg kellett inniuk azt a pálinkát is, amitől fokozatosan elment az eszüik: ez volt a Dunderski-konyak. Ekkor már szívesebben jártunk másfelé, néha Szenttamásra is eljutottunk, a Kiss Antalhoz, oda még csizmás parasztok is jártak, és ott általában jól meg lehetett nősiülni, ott találkoztunk egyszer a kocsmárosunkkal is, bizonyára nősiülni ment, atlétatrikóban és mezítlábas szandállban ült a zenészek asztalánál, előtte nyolc vagy tíz üres sörösüveg meg az asztal lapjára kiömlött sör, vörös, dagadt arcát az asztal lapjára fektette, aludt, és még ondolált haja is belelógott a tócsába, ajkán legyek mászkáltak és csiklandozhatták, mert időnként fel-felrántotta a bajuszát, és ilyenkor kilátszott a szájából az arany szemfoga, a legyek ekkor

a sörtőcsa szélére rebbentek, majd vissza az arcára, a zenészek türelmetlenkedtek, mert mégiscsak az ő asztaluk volt, nem tudjuk, mit csináljunk vele, kidobni nem akarjuk, amúgy meg már kezdődhetne a délutáni tánc, hát vigyék, és ültessék a vécére, tanácsolta valaki, maga nem ide valósi, mondták a zenészek, mert akkor tudná, hogy nem lehet, mért ne lehetne, kérdezte az idegen, mert guggolás, válaszolták neki, ez meg itt részeg; nem vártuk meg a délutáni táncot, mert ha a kocsmárosunk felébred a zenére, holtbiztosan ránk ismer, s aztán majd mi maradunk helyette a lében, inkább tovább mentünk, Becse felé, motorkerékpáron, ott is megnőszülhetünk, ha éppen akarunk, de a Zöldfás utcán nagyon megszorult a délutáni nap, meg a kocsmák is melegek voltak, fenébe is, inkább megyünk a mi vidékünkre, Keviben ma alighanem búcsú van, s mire odaérünk, szótvezetgetik a java lányokat, hát iparkodtunk, mentünk Kevibe, az meg egy örökkévalóság onnan, rossz utakon, ez a Szenttamás volt a legszerencsétlenebb ötlet, melyikünknek juthatott eszébe, egészen addig gondolkoztunk rajta, amíg csak Kevibe nem értünk, ott meg szinte semmi, csupán a bazárosok, mézeskalács olvasók lógtak a templom előtt a sátrak oszlopairól, alkonyodott már, senkit sem ismertünk, a kocsmát se nagyon, de tömve volt, nem is kaptunk helyet, csak valami fészkerben, maradtunk volna otthon, mert itt innunk sem adtak, a szomszéd asztalon egy kancsóban állt vagy félliternyi chartreuse, ezt a zöld iszonyatot vettük magunk elé, és kezdtük iszogatni, csak úgy, a kancsóból, de nem szólt, nem is mutatkozott senki, nem jött a gazdája sem, mi meg épp elég mérgesek voltunk már Szenttamás miatt, meg emiatt a fészker miatt is, jó nagyokat húztunk a kancsóból, de végül azért hagytunk belőle vagy kétujjnyit, és már indultunk is visszafelé, Kavillóba, ott tisztességesebben bántak velünk, jó, gerendás kocsmájuk volt, összetolt, hosszú asztalokkal, ezt kerestük mi egész nap, ott voltak a Szulomár gyerekek is, Félvárosból, egy fészekalja belőlük, nagyon rendesek, de különben olyanok, akár a vadmacska, meg a zenészek, persze, az elmaradhatatlan vasárnapi zenészek, a sötét ruhájuk, a szokásos hangszerekkel, amelyeken csak a szokásos dallamokat lehet játszani, más iránt nem fogékonyak, ezt már sokszor kipróbáltuk. Völgyön is, a nádtetősből, ott a szerdai volt a lényegesebbik nap, olyankor vagy háromhatárnyi paraszt jött össze a piacra, folyt ott minden, vér is olykor, elég sok vér, de bor folyt a legtöbbször, mindenki áldomást akart inni, ha már eljött, a sok áldomásívónak valamikor nem volt elég egy kocsmá, azért lett kettő, kettőnél több

aztán már nem lett, ennyi is elég volt arra a két napra, szerdára meg vasárnapra, más napokon aligha fordult itt meg valaki, a sör nem volt rossz rummal, nyáron, júniusban, ilyenkor hűvösek még az esték, kár, hogy a rum az ember fejébe áll, aztán általában voltak ott valami magypofájúak is, akik rengeteget tudtak a világról, mert Moholon kísérettségiztek a gimnáziumban, az sem akármilyen, mert a falu holtbiztos, hogy írástudatlan volt, négy elemivel már akárki hivatalnok lehetett a birtokon vagy a szövetkezetben, mi meg egy csomó ökör voltunk, hiszen még nem is jártunk Moholon, pedig ott folyik el a Tisza, meg a templomtorony is messzire látszik, és valamikor még hajóállomása is volt, biztosan nem is a vízparton, hanem a templomuk tornyának a tövében, esetleg a gimnáziumukban, azért lettek vízfejűek, és mi ezért mentünk át a cserepesből a nádtetősbre, ez a megfontolás is szerepet játszhatott a két kocsmá felépítésében, ha valaki nem akart feltétlenül pofozkodni, békén is meg lehetett így, csak nehéz volt két zenekart összehozni a két mindig hiányzó jó harmonikás miatt, de legalább mindkét helyről egyformán hiányoztak, a rumos sörre meg a Lilikétől kaptam rá, most jut eszembe, hogy akkor nyáron velünk volt a Lilike is, meg még néhányan, de ezek már csak a Lilike miatt, Lilike pedig szebb volt a fél határnál, egészségügyi nővér volt, valamennyiünknek nagyon tetszett, még egyszer találkoztam vele ezután, a kórház utcájában Újvidéken, sötét volt már, és alig ismert meg, rekedtes hangján mondott valamit, a nővérek fekete pelerinje volt a vállán, késő ősz volt, és ő ott dolgozott a kórházban, én meg a városban végeztem az egyetemeimet, nem tudom már, melyikre iratkoztam abban az évben, hogy ne kelljen sorozásra mennem, de itt Völgyön, a nádtetősből, egészen más volt a helyzet, valamelyikünk elkezdett poharat enni, jó foga lehetett, ropogott a foga alatt, mintha kristálycukrot rágná, ez is hozzátartozott, valakinek mindig kellett poharat is ennie, nem mintha szerette volna, de ez ezzel járt, Lilike énekelt, aztán mi is énekeltünk meg a zenészek is, de mi botfülűek voltunk, a zenészek talán nem, ők annyi éjszakán át kiiskolázhatták valamelyest a hallásukat, azzal hancegtek, hogy jobban olvassák a kottát, mint az írást, hát jól begyakorolhatták magukat a kottaolvasásba, így múlt el az idő, alig maradtunk éjfél utánig, de mire a Lilikék házáig értünk, már szinte megvilágosodott, nagyon korán kel júniusban a Nap, csak ilyenkor veszi észre igazából az ember, a Lilike anyja az ablakban könyökölt, Lilikét várta, hát nem gondolta tán, hogy egyedül engedjük neki a határnak,

s aztán mire a mi gyalogutunkra fordultunk, elkezdett fújni az a hűvös, hajnali szél, megkéssett kukoricavetésen haladtunk keresztül, még csak három levele volt a szálaknak, a kelő Nap fényétől vörösen csillogott rajtuk a harmat, és porzott a földjük a szél alatt, még nem vett elő bennünket a másnaposság, de leültünk a barázdában, hűteni egy kissé magunkat, maradék pénzünket feldobáltuk a szélbe, nem tudom, hogy össze tudtuk-e aztán szedni mind. Voltunk mi már télen is a Völgyön, de akkor a cserepesben és jóval kisebb feltűnéssel, akkor nem volt velünk Lilike, és az az érzésem, hogy csak ittunk akkor, és nem is maradtunk sokáig, csak amíg megkötött a föld fagya, hogy ne sárban kelljen hazafelé mennünk, hazafelé alighanem Sztálinról kiabáltam valamit, jót vagy rosszat, nem tudom, amúgy sem hallhatta senki, pusztán helyen jártunk, és valószínűleg sokkal jobban tesszük, ha más irányba megyünk, de másfelé csak alkalommal kerültünk, ha el kellett mennünk Becsére vagy valami ilyen helyre, Becsét akkoriban csakugyan szeretttük, a Zöldfás utca miatt, a Nylonba be sem tettük a lábunkat, porosak meg olajfoltosak voltunk a motorkerékpártól, meg utána kinn a Topolyai úton, ott már tisztább volt a levegő, s hazafelé kötelezően útba ejtettük Pecesort is, akkoriban egy nagy hasú, himlőhelyes ember volt a kocsmáros, kioldott nadrágszíjjal és kigombolt sliccel, mintha épp az asszony mellől ugrott volna ki az ágyból, hogy kiszolgáljon bennünket, a szandálja is ki volt kapcsolva, és látszott az izzadtságtól a lábujjai közé rakodott piszok, de legalább biztosak lehettünk abban, hogy nem mosta bele a lábát a sörünkbe, a képét sem, az is bizonyos, borostás volt, zsíros, az üstöke meg égnek meredt, ritkás szálú, piszkos haja volt, de azután meggondolta magát, azt mondta, vánjunk csak, és visszavitte a sörünket, mire várjunk, kérdeztük, hát a söröskocsira, és kicipelte a pocakját az út közepére, megnézni, hogy jön-e már, érkezik-e már, mert friss csapolás lesz, jelentette ki, amikor visszajött, látni a kocsit, amelyik a hordókat hozza, s leült a söntés végében egy székre, s a feleségéről kezdett mesélni, hogy az micsoda rongy, micsoda egy rongy, és még csak nem is főz, fekszik az ágyban, a fene tudja, kivel fekszik most is az ágyban, pedig ő olyan volt, mintha az imént kelt volna fel mellőle, de azért nem nagyon izgatta magát, a sört várta inkább sokkalta türelmetlenebbül, még nálunk is türelmetlenebb volt, pedig mi csak egyetlen korsó sörre néztünk be hozzá, azzal, hogy rettenetesen sietünk, de azután mások is összejöttek, segítettek leengedni a kocsiról a hordókat, ők is a söröskocsit várták, egy kisebb

hordót mindjárt csapra is ütöttek, nehezen ülededett a habja, de azért ülededett, hűvös, keserű sör volt Becséről, ott is megihattuk volna, de ha már ide hozták utánunk, akkor itt ittuk meg, a fene a hordóját, csak délutánra tudtunk elszabadulni mellőle, és százassal mentünk felfelé a partoldalon, ha most agyon nem ütjük magunkat, akkor soha, a motor bömbölésétől menekültek előlünk az útról a tyúkok, majd kitörték a nyakukat, pillanatok alatt otthon lehettünk volna, ha be nem döglünk a legelő szélén, maradt még egy jó kilométer út, eltolni olyan messzire nem tudjuk, nem leszünk képesek, itt meg nem hagyhatjuk a motorkerékpárt, mert akkor még vissza is kell érte jönnünk, nekihasaltunk az út porában megjavítani, nagy kényelmesen odaért egy hegyes sipkás szomszéd is, vagy negyed órát jött azon a darab úton és nevetett, mintha Bácskában nem ő esett volna elsőnek autóval vízbe, úgy csinált, pedig Szenttamásnál annak idején belehajtott a csatornába, az elsők közt volt autója Európában, most meg még ő vacakol velünk; de ugyanígy szerettünk Topolyán is, ott meg érthető módon a Becsei út környékén, a vásártéren néha cirkuszosok ütötték föl a sátrukat, megnéztük az esti előadásukat, bár az idő múltával unalmas lett a sok Adria meg Medrano meg Fantomas, nem állt el többé a lélegzetünk, csak a bohócokon tudtunk nevetni, mert a mi kemence-rakó- és tapasztómesterünkre hasonlítottak, mintha a testvérek lettek volna, kár, hogy B. sógornak nem volt itt hasonmása, az utóbbi időben erősen hízásnak indult, a téli fagyok ellen, szervezte, úgy látszik, teljesen átállt az alkoholra, mással nemigen élt, ám előadás után feltétlenül elmentünk a kanyarig a Mariskához, amíg csak közelébb nem nyitottak a számunkra, épp így, a számunkra kocsmát, ott üldögéltünk, de ha többen voltunk, akadtak, akiknek ez nem felelt meg, lementek a motelba, és a bárban nőt fogtak maguknak ötezerért, és utána mesélték, hogy nagyon csendben kellett intézni a dolgot, hogy valaki fel ne ébredjen, és erős félhomályban, ott, ahová vitte őket a nő, és majd hülyék lettek volna nem kihasználni az alkalmat, hogy ötezer helyett csak ötszázat adjanak, nagyon is látta azt a nő a sötétben, röhögni lehetett az ügybuzgalmukon, amikor végül is nyarvogni kezdtek a tripper miatt, amit kaptak a nőtől, eredetileg ötezerért, de végül csak ötszázért, erős félhomályban. mi, persze, nem vártunk ezekre, elindultunk, de mire Brazíliába értünk, már becsukott a kocsmá, de így nem akartunk hazamenni, hát zörgettünk, zörgettünk az ablakon, amíg csak fel nem sírt odabenn egy csecsemő, hát erre már fel fognak ébredni,

úgyhogy ezután csak kocogtattuk az üveget a körmünkkel, nem-sókára ki is nyitották az ablakot, de be már nem engedtek bennünket, csak iszogathattuk kívül, az ablak alatt, a chartreuse-t, amíg csak elégünk nem lett belőle, akkor rábuktunk a motorkerékpárra, az úthoz már nem tudtuk magunkat tartani, földeken, laposokon tocsogókon át vitt bennünket a motorkerékpár, neki a szállásnak, csoda, hogy szét nem csaptuk a falán a fejünket, de azt még megbeszéltük, hogy Brazíliában miért nem engedtek be bennünket a kocsmába, a szenttamási kupecokat mindig beengedik, nem tudni, mondtam, biztosan egyedül volt a nő, a kocsmárosunk még odajárhat...

Apánál, kinn a Ferdinándnál, az újévek voltak a legjobbak, nagyon hosszúra tudtak nyúlni, kétnaposak is voltak, apa adott magára, ő is színdarabot taníttatott be a traktoristákkal meg a fejősgulyásokkal, ő játszotta a pincért, nem kellett a szöveggel bajlódnia, azt a keveset könnyen meg lehetett jegyezni, még a szállási iskolából a tanítónőnek is tetszett, pedig ő már Szabadkán is járt a színházba, úgyhogy nem akármilyen darabok voltak ezek, a közönség visított meg tapsolt, főleg az asszonyok, egyáltalán az asszonyoknak itt nagy szerep jutott, hajnal felé ők nyitották fel a chartreuse-ös hordócskát, becsületesen csapra verték, és be is szívtak belőle, ugyanolyan becsületesen, ahogy csapra verték, ez volt talán a legjobb hely, amíg apa ott volt, a Ferdinánd, amíg csak fel nem gyülemlt a hiánya annyira, hogy külföldre kellett előle szöknie, de ha egyszer ittak, és sehogyan sem akarták meghozni az itallért járó pénzt, amúgy meg nem csukhatta be előtűk az ajtót, hogy nem adok, mert mindenkit ismert, és nem is rimánkodhatott nekik, hogy fizessenek; úgyhogy eljöttek azok az idők is, amikor apa már nem volt ott a Ferdinándnál, de a termet azért kámeszeltette, mielőtt elment volna, nagyon magas helyiség volt, bizonyára raktárként szolgált azelőtt, még a Ferdinánd idejében, de lassan nemigen volt mit raktározni bele, elment a malom, elment a kendergyár, elment a villanytelep, csak az újévek sorakoztak, apa a mennyezetet telítődeltette szalagokkal, ehhez volt érzéke, no de azután elment, ettől függetlenül Szilveszter délutánján ugyanúgy gyülekeztek az emberek, mint mindig is ilyen alkalmakkor, Drejből megjöttek a zenészek, jöttek a barázdában, elől a Csantavéri, legvégül az öreg Szeles a nagybőgővel, én már előbb megérkeztem, most egyedül, gumicsizmásan, nagyon nagy volt abban az évben a sár, a talajvíz is feljött már a tél elején, mintha el akarna úszni a

világ, csak még ezt az újévet megvárja, erre jött Becséről, a központból is egy kövér bácsi, hogy boldog újévet kívánjon itt az embereknek, de inkább a kanászlányokon járatta a szemét, éjfél tájt elő is hozakodott vele, hogy Koleszár elvtárs... ő már kiszemelte, hogy... szóval azt, ott, az asztal sarkán... intézné el vele a Koleszár elvtárs, nehogy valami probléma legyen... de Koleszár elvtársnak nem felelt meg a szerep, ami apa darabjába kíváncsított volna inkább, hát hogy az istenbe, fortyant föl a bácsi, minden este ott látom őket Becsén a Nylonban, ikéfélnek boldog-boldogtalanlannal, hát hogy az istenbe, csak épp én velem nem akarnak, amire Koleszár elvtárs is felfortyant, miszerint ő nem kurvapeccér, és a bácsi kössön csomót a farkára, jó kis előadás volt, én az állatorvos mellett ülve hallgattam, de utána a zenekar elfojtotta az egészséget, épp most, amikor a legérdékesebb volt, méltatlankodtak az emberek, fene ezt az ügyetlen Csantavénit, csak bajnak jön ide, így jött az újév abban az évben, szürkén, fenyegetően, nagy meggel, nyirkosan csorgott le a párával az ablaküvegen, de érkezett, de érkezett, én meg az állatorvossal Đura Jakšićról beszélgettem, a kastélyba is felmentem vele a szobájába, közönséges vaságya volt, letakarva gyűrött lópokróccal, egy asztala, egy széke meg egy vödre, lavórja nem volt, a villanyégőjén újságpapír volt az ernyő, beszélt, beszélt, cigarettázott, majd váratlanul köhögni kezdett, ekkor a vödör fölé hajolt, és folyt, folyt belőle a pálinka, sebj, került egy másik üveg, abból utánatöltött, ittunk az üvegből, én nem szenvedhettem ezt a pálinkát, de biztosításként mindenesetre ott volt a vödör, virradat felé aztán nagy fazékban levest vittünk a kanászlányoknak, nem volt náluk senki, legalábbis azoknál nem, akikhez mi mentünk, ültek a vaságyuk szélén, a dunnájuk sarkán, és lógatták a lábukat, végül elküldtek bennünket, mert már virradt, és aludni szerettek volna, odakinn meg szemelni kezdett az eső, meg-megkoppant az ablaküvegükön, de nyomban oda is fagyott, nagy óvatosan visszairongáltunk a terembe, ott belebotlottam valakibe, aki már évek óta ismert, de én sehogyan sem tudtam rá visszaemlékezni, innom kellett vele, hát ittunk, azután azt mondta, menjek el hozzájuk, biztosan kész már a szárma, de alighogy kiléptünk a teremből, hiába kapaszkodtunk egymásba, mindketten elcsúsztunk, csúsztunk hosszan a rapacsos, szürke jégrétegen, én hason, ő hanyatt, és végül sehogyan sem tudtunk lábra állni, az állatorvos már elmaradt, egymásra voltunk hagyva, végül előkerült

a felesége, talpra állított bennüket, és magával vezetett, hogy megkóstoljuk a szármáját, nagyon kedves volt tőle.

És most annyi idő után újra itt, a csirke visszajött megint a söntés mögötti nyitott ajtóhoz, mintha valamit várna tőlem, fél lábon ácsorog a küszöbön, talán be szeretne lépni, de nem mer; abban az évben tavaszra sem száradtak fel a vizek, hanem még emelkedtek, valóságos patakok ömlöttek a földeken, a szálláson meg elfogyott a cigarettánk, gondoltuk, beugrunk Gunarasra, arrafelé viszonylag járható az út, még kora este megjárjuk, mire a Vénusz, szeretők könnycseppje, leperreg az égbolton, mi is visszaérünk, és különben is ismerünk minden talpalatnyi helyet, de azután mégsem értünk vissza, eszünkbe sem jutott, hogy hazafelé induljunk, nekivágtunk inkább a sárnak, pedig már volt cigarettánk is, ahol túl magas volt a vízállás, a földeken kukoricaszár után néztünk, rengeteg volt még kinn, kúpokban, ezt vonszoltuk össze, és hidat vertünk, hogy el ne merüljünk, de közben elmerültünk, sáros volt még a fejünk is, de mentünk, feltartóztathatatlanul, kijelölt pontokat érintve, míg csak Brazíliába nem jutottunk, ott meg csak néztek bennünket, ekkor már a Pecija volt a kocsmáros, ő is nézett, de megengedte, hogy kezet mossunk a lavórban, nem volt teljes nap, nem voltak sokan, de ettől függetlenül egyre inkább ránk terelődött a szó, előbb nemigen vetettünk rá ügyet, később pedig védekeztünk, ahogy tudtunk, szóbelileg, nem mindenki volt ellenünk, de volt, aki nagyon is ellenünk volt, egy nagydarab, félig béna, botos ember, akinek kocsmái verekedésben szúrták át a nyakizmát, s azóta bottal járt, kimondottan mellettünk volt, de őtőle nemigen tartottak, a szót egy kalapos vitte, ezt meghergelhetette az ördög, de a botos emberünk sem hagyta magát, odalökte nekem a botját, és azt mondta, de szó szerint: bassz egyet a fejére, majd elhallgat mindjárt.

CSAK A SZEMÉT A LÁNYNAK

SZÜGYI ZOLTÁN

én csak a szemét a szemét
a lánynak mely mint part
az árnak áll ellent
a tekintetnek
féltem
részeg hajnalok
daganatában hányadék-
vadász-bűzös
hálószobákban gyerekek
eszőlős sikolyában letaposott
kutyák vonaglásában
csak a szemét a szemét
a lánynak
bíborszín arcának
kobaltnék ékét
pőre nyakának
kobaltnék ékét
melldíszes törzsének
kobaltnék ékét
ölelő kezének
kobaltnék ékét
kéjtzáró két lábának
kobaltnék ékét
féltem
megbújva bárpultok
bársony pázsitában poshadó
italok poharában ítéletre
várók izzadó
markában

csak a szemét a szemét
a lánynak
belemerevedve reggelekbe
belemerevedve értetlen
feledésbe mindenkori
felismerésbe buja esetekben
ernyedve irtózva
bomolva lüktető ütemek
hörgő lihegésében bomolva
roppant vágyak
enyészetében bomolva
szét-szét szervekre
felismerhetetlenségig
szeletekre
hol zajjá lesz a csönd
és csönd a zaj és
nincs többé remegő reszkető
rettegés üvöltő nevetés és
honnan nincs többé
merengő visszatérés
én csak a szemét a szemét
féltem
tenyeremben
e gyönyörű
üveggolyót

VAJDASÁGI SZLOVÁK KÖLTŐK VERSEI

REMÉNY

MICHAL BABINKA

Egyetértésekkel ne zavarjatok engem
én fa vagyok s rakoncátlan leveleim számtalanjával
szállhatok a nyári zord idővel rám köszöntött hóvihárban
Rakoncátlan kedveteket ne rakjátok a vérerek bánatára
ereimére mik éleikkel a fáradt föld jóság- és dühterében
élnek

Én fa s az élet szomjas mondata vagyok
embereket táplálni a televénybe verten
a szél is mind kárörvendőn simogat
s a gyerekek riadozva lesik gyönyöröm
a boldogan zakatoló viharokban
Fehér a gyökérszemem a majdani emberek és sebek
szégyenkező jóságainak nem-átkozásában —
sebeink megannyi szintiszta jóság
sebeink megannyi hit mely gyökereit mélyen belém ereszti

Egyetértésekkel ne zavarjatok engem
én fa vagyok s leveleim számtalanjával szálllok

KÖR

VIERA BENKOVA

Kimondani magunk, és levedleni a bőrt,
lenni a bőr, mikor a vipera vedlik,
amikor sebeit ön-nedvével gyógyítja,
kimondani magunk, hogy lélegezzék a vers.

Kimondani magunk, és lenni a szó-test,
víz tüköre, mag-gyökér,
föld sóhaja, ha Vénusz öle görosbe rándul,
kimondani magunk, és levedleni a bőrt.

Mindig a körben: ez az örök igazság,
s ez a mi örök kételyünk.

Kimondani magunk, hogy lélegezzék a vers.

A SZIVÁRVÁNY VISSZÁJA

VÍŤAZOSLAV HRONEC

Hajnal bódító mélye s ablak alatt a nyállal átlótt
piros rózsza nyitják a nyár lángoló akvarelljét.
Két messzi világ veszejtő színörvényei kavarnognak benne.
Saját reményük fölé magasodtak és megvetik a reményt.

Az első érintés gyöngéd: a pehely-suhanás
ködöket és felhőket idéz; a másodikban
látszólagos képtelenség rejtőzik: fél a saját visszhang árnyaitól.

Pillangó-érintésekre érzékenyek a szem mély forrásai.

(De ez a szem alázatos:
csak színeket lát, s hajnalban azt firtatja, mely
spektrum ékesíti a szivárvány visszáját. Elhanyagolja
szavaid utózenését, mely a nappal tavába
fúlt, mert tudja, hogy a szó, ez a nefelejcsvirág, nem felejt.)

S midőn a hajnal bódító mélye s ablak alatt a nyállal átlótt
piros rózsza átszakítják érintéseik aranyfonalát:
színek után kutatnak, sarkig tártan a mélynek,
hogy szépségükkel énekeljenek nekik

— a szivárvány fekete visszájáról.)

NEM FELEDNI

VÍTAZOSLAV HRONEC

Csüggeteg gyökerek völgye
 Senki semmit ki nem talált
 Elátkozott folyó folyik a félszigeten délnek
 Brutális ének címtelen
 Denevér-nappal
 A térkép délkörei között semmi se történt
 Csak a koordináták tolódtak el némileg a halál javára
 Mert nagyobb a fájdalom
 Nagyobb a földnél

Tegnap újfent elsétáltam arra mint egy idegen
 Mint Makedón Nagy Sándor mint ember
 Szívemben hordom ezt a várost nem feledhetem
 Nem szabad felejtennem
 Emlékeim peremén ott áll a fehér híd
 Ahol átmentem reggel
 Ahol átmentem alkonyatkor
 Könnyű léptekkel mint egy ölelkezés után
 A vén híd ahogy pogány terpeszben áll az ég duzzanata fölött

A parton boglárka nyílt
 Nyílik ma is
 Köveket csapdosott a víz s éjjél után
 Mikor az utcák elnémultak
 Olyan volt mintha a csobogás a föld alól buzogna elő
 Nem senki semmit ki nem talált
 Újságfoszlányokat sodort a szél a hídon
 Cigarettavégek paraszát szította föl
 Örvénylő holdsugarak suhogtak az arcunkba

Tudom senki sem mond többé nekem
 Semmi hasonlót és szépet
 Tudom hogy elvakító álmainkban vagy az utcán
 Minden éjszaka verssel zárul
 Tudom hogy a reggel mindig egy metaforában eszmél magára
 Amit reménynek nevezünk
 Ezért emlékezem ezért ismételek

Megálltam
 Megálltam a hídon
 Mert odalent a kövek között az örvényekben
 Ködbe borult szemmel
 Fekete kutya állt
 Míg a felhőgombolyagok nesztelen sodródtak
 Mellette lefelé a folyón

Várni itt már nem érdemes
 A halál a földből sarjad
 Vért merít tenyerébe a kő és szürcsöli mohón
 Téglamoszoly a városban elnyújtott búz a város peremén
 Csak ott nincs semmi a térképen
 Zöld papír
 Pázsit

Most újfent elsétáltam arra mint egy idegen
 Mint Makedón Nagy Sándor mint ember
 Megint az a régi híd
 De romok is
 Hogy érzi magát a déli nap alatt
 (A csillagról van szó mely megérelmi nálunk a búzamezőt)

Nem senki semmit ki nem talált
 És senki sem mond többé nekem semmi hasonlót
 És szomorút

HOSSZÚ IDŐ UTÁN

MICHAL ĎUGA

Szavakból születetten könyvekbe zártan
 várakozol a szétkorhadt kapu előtt
 végképp tehetetlenül

várakozol ahogy várni tanítottak
 lehunyt szemmel
 tágra nyitott két tenyérrel
 úgy hogy az ujjaidból kisenken a magány

s ím hosszú idő után
 megint eljött valaki hogy lesöpörje
 a port cipődről s zarándoklásodat
 kenyere karajára kenje

A SZÍV HANGZATAI

ANNA DUDÁŠOVÁ

Évek kaszái szirteken
 a remény hajtásait kaszálják.
 Élet izzó patakvizében
 a vér dala elcsorog.

Szomjban kikovácsolt virágok:
 vasbilincsek peregnek szét homokká.

Szerelem szomja
 a ráncos orcán nem lobog.

VISSZHANGOK SZOBÁJA

ANNA SVETLÍKOVÁ

Ülök a szobában:
 udvarunkban virágzik az este.
 Lépteket hallok:
 sok közeli tárgy szöverkezne.

Magam vagyok.
 A szoba csupa árny.
 A ház előtt,
 egy karcsú fában
 csöndesedik egy darab világ.

Gondolok valakire,
 aki nincs.

Víz vagyok,
 mély forrás,
 akiben a kedvesem se
 látja meg az arcát.

KONCSOL László fordításai

EZER ZIZZENÉS

HOLTI MÁRIA

Milán mindig ilyenkor, hat és hét között lopakodik be, kicsit olyan az arca, mint bizonyos filmekben az emberfölötti erővel felruházott tűzoltóké a huszadik emeleten, amikor kigyullad a resó és környéke, vagy még ki sem gyulladt, kigyulladóban van, még nyoma sincs a könnyfacsaró füstnek, semmi nyoma fejetlenségnek, minden a maga rendetlenségébe burkolózott, ilyenkor hat és hét között, kicsit esetlenül, de ő, Márta tudja, hogy ez csak afféle műesetlenség, ürügy arra, hogy a szó legszorosabb értelmében beszédelegjen a lakásba, nem is osenget, tudja, hogy az ajtó mindig nyitva, azért még csengethetne és elcsodálkozhatna módjával, hogy miért tartják nyitva a lakást, amikor annyira elharapózott a beszédelegés idegen lakásokba. Milán halkán lenyomja a kilincset, savanyú uborkát ropogtat, átható szag, az ecetszagra Mártának öszszefut szájában a nyál, ilyenkor hat és hét között, amikor Milán leszédeleg a nyolcadikról, köhéccsel rágcsálás közben, mintegy köszönés helyett, Márta nem is tudja, politológus-szokás-e ez a köhéccselés, Milán valóban politológus, az anyja egyszer azt mondta nagy bizalmasan Márta anyjának, hogy egy ilyen minden-szarban-kanál alkat, mint az ő Milánja, csakis politológus lehet, Márta apja csak legyintett, ő is bizalmas volt, bolond likiből bolond szél fúj, mondta a szomszéd szobából, már az ágyban volt, éppen az égő cigarettáját kereste az ágyneműben, az elaszott, sovány test a füst nyomán haladt, esküdözött, hogy nem égette ki, neki is rosszul osztották a lapot, a mama meg még a más benyögeivel is traktálja; az asszony kamillát kortyol, pedig kávéval kínálták, a mama persze résen volt, a mama mindig mindennel és mindenkivel kapcsolatban résen volt, Márta mérget venne rá, hogy saját magával kapcsolatban is résen van és mindig is résen lesz, meg kell őt is érteni, annyi mindenféle meglepetés érte, fordulat az életben, a

fordulatokat mindig csak utólag vette észre, értékelte ki, mert eleinte gőze sem volt, így szokta mondani, de miért is lett volna vagy volna a mamának gőze, amikor utólag már neki sem fontos a dolog, Márta apjának még annyira sem, elment a vonat, mondja, és rágyújt, már keresgéli is az elejtett cigarettát, de ez nem is érdekes; Milán már elharapózott a lakásban, rágcsálja az uborkát, egyszer, csak kijelenti:

— Szeretem az etnikumokat — ezt olyan sejtelmesen mondja —, izgalmasabbak mindenféle biológiai kísérletnél, vagy ott vannak a szervátültetések — mondja, mindig valami effélével jön, a szótár a hóna alatt, recseg az uborka, mögötte a kishúga görkorcsoyával, isteni párhuzamosokat szánt-hasít a szőnyegbolyhokba, *tu es fou*, kiabálja Márta felé, Milán türelmesen kijavítja, *folle*, nőnem, te hülye, ötvenszer leírod: *fou-folle, fou-folle*, így nem lehet nyelvet tanulni.

A kockás ing kívül a farmeren, olyan a papucs, mint valamikor a kéményseprőké volt, télen-nyáron, éjben-viharban ebben a papucsban jár, az anyja egyszer levitte a kukába, Milán éppen aludt, de a kishúga elárulta a mamát, Milán meztláb rohant le, áttúrta a kukákat, hogy mi minden akad az ilyen helyeken, annak csak a szeméttelapi kukacok a megmondhatói, papucs sehol, a szemetesek már egyszer űrtettek, ezeknek is pont akkor kellett, Milán felhívta a Szemetesek Főnökét, nagyon rendes, megértő, segítőkész alak, hozzátette ugyan, hogy a kidobott és elhordott szeméért nem felel, csak az elhordatlanul bűzlőért, de azért készségesen elmagyarázta, hol, melyik fertályban vannak az aznapi űritések, Milán alig hitt a fülének, hogy ilyen főnökök is vannak, mintha égi muzsikát hallott volna, Milán előásta a papucsot, a jobb lábassal volt a baj, arra több, mint másfél órája ment rá, aztán kezdődött otthon a láb-beli újbóli lakhatóvá tétele, *voilà tes souliers*, kiabált a kishúga, dicséretet várt, *chaussures, te marha*, ki hord már olyan izét, souliers, ropog az uborka, a zsebében celofánban még egy kisebb üvegre való, közben Márta kicseréli a töltőtollában azt a kis műanyag tintáshordót, ilyesmit is csak azok a pihent agyúak találhattak ki, mondta apa, akinek önmagán kívül mindenki pihent agyú, minden, ami új vagy újszerű, számára a pihent agyúak összeesküvéséből születik; ezen nem kell csodálkozni, mondta a háta mögött anya, szegény, annyi minden hercehurcán ment át az életben megiegyezés, az ilyesmit Márta már föl se veszi, az ilyen ködös oda-reccsentéseket, Milán se szólt egy szót sem, amikor apa egy ál-

dott szép vasárnap reggelen puszpángosította a fél parkolót, képes volt hajnalban kibiciklizni a növendékbokrokért az erdészetesekhez, azok is élvezhették a dolgot, a házban senki nem szólt semmit, de a puszpángmező volt, nincs.

Márta az ajtóhoz ugrik, a macska, ha be akar jönni, a körmét ráveri a rézszegélyre, *oh, le petit chat*, kiabál Milán kishúga, *la chatte*, te hülye, nem látod, dűnnyög Milán, nőnem, ezt még a kínaiiban is megkülönböztetik, Márta becsavarja a tollat, belép anya a barátnőjével, az uszodából jönnek, olyan csimbókos a hajuk, hogy rossz rájuk nézni, a hajcsavarok rohama következik, megint rossz rájuk nézni. A folyamatos mamáranézést mindig akadályozza valami, Milán eldűnnyögi *dobar danját*, *mama a maga jónapot kívánokját*, mindig így köszönnek, *mama is, Milán is; Milán élvezi a villámjelenetet, ügyeletes politológus a házban, mamáék elhúzzák a csíkot a fürdőszoba irányába, menő a papucsod, mondja Milánnak, mi az, hogy menő, mert Márta átfordította, mi az, hogy menő, chouette, rikkantja Vera, a kishúga, várja a dicséretet, de Milán felkap a földről egy verskötetet, találomra kinyitja, odatartja Márta orra elé, mutatójával kiszúr egy verset találomra, olvasd, ne hülyéskedj, Milán; miért, a kiejtés érdekel, ha ti beszéltek, az ember soha nem érzi, hogyan tagoljátok a szavakat, nem tudni, hol az elejük meg a végük, mintha az egész szöveg egyetlen testből állna, na meg az a rengeteg sziszegő hang, szinte sistereg az ember feje, már akié, mondja szelíden Márta, olvasd, nem hallod, Márta kényszeredetten olvasni kezd: *Az ébredő világ ezer moccanással**

ezer zizzenéssel, ezer subanással

ér el a szívemig — félelmetes, for-

dítsd le, ne hülyéskedj, Milán, ez lehetetlen, így kiszakítva, mi az, hogy lehetetlen, a parkoló puszpángosítása sem volt lehetetlen, de lehetetlen, ha mondom, Milánka, ezt csak mi értjük, így magában, mi az, hogy *mi*, csak ti, csak egy lány lehet ilyen hülye; hagyd, Milánka, ez egy nagyeposz része, így, kiragadva, képtelenség, akárha Maria Callast néznéd a tévén lecsavart hangcsatornával, csak a hápogást látod, akár egy hüllő; ne nagyképűsködj; hogy recseg az az uborka; micsoda rátarti — Márta megörült a jelzőknek, jól jöttek, megoldásnak vagy válasznak, amolyan kézi villámhárítónak.

Mama a sarkig tárt véőéajtóban áll, spirálkefével egyengeti a ritka szép haját, búvíli, *esze zizé*, így jó? kérdezi Milán, *esze zizé*, ezer zizzenés, suttogja Márta, a *mama barátnője a fürdőszoba küszöbén parókákat próbálgat, mamánál fertelmes nagy a választék*

parókákból, parókákban soha nem volt kicsinyes, nem is hordja őket, mintha kizárólag apának vette volna ezeket a kóccsomagokat, ő bohóckodik velük, ha a kezébe kerülnek, amikor éppen a franciakulcsot keresi; azelőtt, még Mártáék kicsik voltak, néha-néha feltette valamelyiket, ha elment a szülői értekezletre, összeröffenésre, mondta apa, a vendéghajra pedig az volt a megjegyzése, hogy te is jól kilombosodtál, mama úgy tett, mintha nem hallaná, zörögni kezdett valamivel, ha mással nem hát egy üres zacskóval, azt kezdte hajtogatni, zizegetni (*zizzenés*), a hangtechnika és a megjegyzés soha nem volt szinkrónban, apa ezt soha nem vette észre, micsoda csapnivaló nyomozó lett volna szegény, civilben igazán csak a zasztavájához értett, az olajnyomáshoz, a gyertyákhoz, a porlasztó megtisztításához, pedig az nem játék; olyan szépen el tudott beszélgetni azzal a zasztavával, nyilván tegező viszonyban, a mamát ette a penész, miről beszélhetnek azok ott lent, ketten; olyan jókat rityegett apa, biztos vicceket mesél, de elfelejtette a végüket, a csattanót, ezért inkább elneveti; mama még mindig a vécéajtóban, Melinda nevű barátnője a fürdőszoba bejáratnál, átszól a mamának, *subrinád van, drágám?* Milán a fésülködőkre mered, a kishúga megáll Melinda előtt, *vous êtes un singe*, riikkantja, bravó, Milán hátbabokszolja, ezt kifogástalanul mondtad, mármint a majmot; Melinda, mint Lóth felesége, de a sóállapot nem tart soká, megfordul, bevágja maga mögött az ajtót, apa felkiabál a parkolóról, *kéreti* a kis franciakulcsot, mamának gőze sincs, ott van, anyukám, ahová tetted, onnan vedd el, hagyj békén, neked mindig a fenekedbe kell gombolyítani, Milán megkérdezi, mit jelent ez, a fenekedbe gombolyítani, már mint micsoda, Márta fordít, mama azt mondta, nem tudja, hol van a franciakulcs, Milán a fejére üt, nyilván a *gombolj* jelenti a kulcsot, nem is olyan nehéz ez.

Mamáék a hajszárítók körül, Milán az új diaposzítívok között matat, pontosan így lesz, amikor a kis Kamill, addig az építőkockái között, halkkan megszólal, szinte könnyörögvé, két dinárt kér, csak kettőt:

— Egész délután nem szóltam egy szót sem, megkapom?

— Kettőötvenet kapsz, ha hozol tíz tojást — mama leszámolja a pénzt, Kamill eltűnik.

Milán majd kinyitja megint azt a puha kötésű kis könyvet, találmra belelapoz, találmra a sorokra mutat: „Nem, nem, talán mégsem a Náncsi háborúja volt ez egészen, talán jóval inkább a kisasszonykáké, kiknek hidegsége Náncsihoz űzött bennünket, s

Náncsi révén birokra és veszedelmes háborúba”, folyamatosan olvassa majd, zavar nélkül, nem is húzódozik, tagoltan, szinte magyarázóan olvas, apa követeli a kis franciakulcsot, a hajszárítók berregnek, apa már könyörgőre fogta, a pont után Milán várakozón maga elé néz, udvariasan hallgat, várja a fordítást, Kamill már elszárgult, *dolgozik*, Milán húga cukorspárgára köti a macskát, mert olvasta az újságban, hogy járványok idején pogrommal írtják a csatangoló háziállatokat, meg kell kötni, pogrom, a fene egye meg, hm, „Nem, nem, talán mégsem a Náncsi háborúja volt ez egészen, talán jóval inkább...”, de miről is van itt szó, a *Nem, nem*, ez világos, a nem, talán a mégsem is megjárja, világos vonalvezetés, vannak ennél cifrább dolgok is, csak fordítani kell, *Nem, nem*, persze, ez a Náncsi a bökkenő, valaha ismert egy bizonyos Náncsit, de ez minden, a zárkózott fajtákból való, a cipők mellett folyton el akart adni valamit, régi élete használati darabjait, lévén a finisben, hol mángorlót, hol kredencet emlegetett; szóval háború; ez amolyan kötekedő fajta, de nem, éppen az ellenkezője, hiszen az áll ott, hogy *talán mégsem a Náncsi háborúja volt ez egészen*, igaz, ezzel a *talán*nal még egyáltalán nincs kizárva a militáris hajlam, talán csak afféle tapogatózó feltételezés, amely egyaránt tetelezi fel az összes lehetőséget, *eshetőséget* mindamellet, hogy az olvasót egy icurka-picurkát megpróbálja befolyásolni, mégpedig éppen az által a *talán* által, különben minek írta volna oda a novellaíró költő, hm, megálljon a menet, mondja Milán, hogy is volt ez, igen, a *Nem, nem*, addig rendben, itt valami régimódi szaftos büntényről lesz szó, valamikor voltak olyanok, ma már elképzelhetetlen, elvirágzott hölgyek háborúzása, na igen, az a *háború* is tág fogalom, lehetnek lokálisak és világraszólók, de ez, a Náncsié, nyilván a lokálisak fajtájából való, esetleg egyszerű gyűlölködés, semmi más, eufória, talán egyszerűen csak a hosszú kezűek, a hangulatkeltők fajtájából való, mindez magától értetődik, erre gondolatott a költő is, ó, ez így lehetetlen, Vera a macskát spárgán ráncigálja, maga állt neki a franciakulcs keresésének, fiókokat húzogat-ráncigál, mama a süketnémák kézjeleire emlékeztető mozdulatokkal magyaráz a bura alól, néha úgy tűnik, meg is szólal, de senki nem hallja, mindent elnyel a bura zúgása és a Náncsi körül dúló háború, az aggályoskodás, Melinda végez elsőnek a kézi szárítóval. Milyen aranyosak vagytok így, kulturáltan elbeszélgetve, csak folytassátok, mosolyog, még mindig jobb, mintha abba a galériába járkálnátok, galeribe, javítja ki Milán húga, galeribe, per-

sze, ahol azt a csirizt rágják, pfuj, ha tudnátok, miből készül, hát abból, amit a bőrgyárak húsolóiban összesöpörnek az udvaron, ragasztó, mondja Milán húga, Milán egy újabb uborkába harap, Márta legyint, a Náncsi háborúja, aki ezek szerint vagy háborúzott, vagy nem, de inkább *nem*, mert minek akkor a *talán*, tehát így kell elfogadni ezt a Náncsit, aki abban a bizonyos esetben talán mégsem volt ludas, természetesen csak részben, hiszen ott áll világosan, hogy *nem egészen*, a gyanú a kisasszonykákra terelődik, nem is alaptalanul, de hát semmi jogunk, hogy a pár sor ismeretében elítéljük őket, viszont ott áll a hideg viselkedés vádjá, ami mégis elég súlyos ahhoz, hogy készpénznek vegyük bűnösségüket, mert nézzük csak, nem az áll-e itt, hogy éppen e miatt a tulajdonságuk miatt ment fel Náncsiban a higany, és vett fel — esetleg — militaris tulajdonságokat, szóval ez amolyan körkörös háborúság lehetett — Ady szerint —, amelyben a szereplők egyaránt ludasak, a kisasszonykák a pökhendiségük miatt, Náncsi pedig azért, mert vette a lapot, olyannyira, hogy *birok* lett az ügyből, ami nyilván nem is volt *ügy*, afféle semmiség, mint a pitypangnak egy bolyha, igaz, a kiváló katasztrófák pitypangosak az elején.

És ki tudja, hová fajul ez a franciakulcs-dolog is, ha idejében meg nem találják, közben Milánék eltűntek, Melinda is indulóban, viszont a Gáspár nevű macska nyakán ott lóg a pogromellenes cukorspárga, amire Melinda mintha azt mondta volna:

— Milyen cuki!

P. NAGY ISTVÁN VERSEI

MÁR FÉL ŐT; VACSORAI DŐIG LESBEN ÁLLOK; VÁROM AZ EMLÉKEZETBŐL KIKOPOTT MOZDONYOKAT

Ruhámat — nem lévén hol hagynom —
magamon viselem.
Sorsom megpecsételtetett —
idő kérdése, s talán
temetkezési köntösömmé lesz.

Nem szeretem versemet.
Pórusaimban átázott betűk.
Nem látom csillagképemet.
A szél befalazza a csillagközöket.
(A kecske jegyében születtem
ezerkilencszázhatvanegyben.)

A verstől bőrküütéseim lesznek.
Antipoétikus természetű allergiám
talán onnan ered hogy
elégették szerzeményeimet
miket csücsörített szájjal füttyültek
Székelykeve vízfejú hülyéi
egy ellenállás-szakító reggelen
mikor a gondnoknő fárasztott visszaköszöntgetéseivel.

Kifacsarodott tagokkal
moccanatlan várakozásban vagyok.
Várom az emlékezetből kikopott mozdonyokat.
Egy kimustrált kerékpár pedáljainak
sorozatkattogásait hallgatom.
Hallom, motoszkálnak a
kivénhedt csontok.

A világ már bezárta ajtaját.
 Füst bodorodik, az égre száll (szól).
 Fönt és alant nagy a sár (sor).
 Árnyékom a küszöbön szunyókál.
 (Olcsó cigarettától bűzlik a szám.)

A szobor játszi könnyedséggel lelép
 talpazatáról, megkopogtatja
 a dehumanizált jármű oldalát.
 Hajnalban indulunk, hallom a suttogást,
 földbe süppedő temető mellett visz utunk.
 Utazás közben ajánlatos
 a laza testtartás, jutnak eszembe
 az intő szavak.
 A levegőben bűvölet van.
 A gyerekekben visszametszett ösztönök uralkodnak.

Ruhámat — nem lévén hol hagynom —
 magamon viselem.

1983. április—május

HAJNÓCZY PÉTER VILLAMOSOZIK

Leengedik a spalettákat.
 A hullákat preparálás előtt lemossák.
 Fürdőszó eszi a szemhéjakat.
 Repedeznek. Mögöttük
 csak az eltompult fény.
 Öblögetik a tárolóedényeket.
 Zörög a villamos.
 Hajnóczy Péter villamosozik.
 Dúdol a szám.
 „Becsés az inhám” — énekel
 a balek, s mint színpadon
 a sértődékenyek —
 kiköp a járdaszélre.
 A szélben a férgék rohamosan öregednek.
 A telek is felhígulnak.
 Dér permetez.
 Zörög a villamos.

ÖNRONTÁSIG

AA —

az a megkettőzött hang
amire felébredek.

Nézem magam a tükörben.

— Jó napot.

Az Ön kedvéért akár meztelenre is
vetkőznék, úgymond

kivetkőznék magamból.

(Öngerjesztő mozdulatokkal matatok
ágyékom körül.)

Egyszóval elárulnám Önt.

Egyszóval megfosztanám Önt — önmagamtól.

KAFKA HUMORA A PER TÜKRÉBEN

V A J D A G Á B O R

Kafka többször említi naplójában és leveleiben, hogy „csaknem öntudatlanul” ír. Az irodalomtörténészek közül ezt sokan komolyan veszik, s mivel Kafka szövegeit féllálomban fogantaknak tekintik, a tudatalatti ösztönös megnyilvánulásait, mitikus összefüggéseket keresnek bennük. A prágai író prózája gyakran vitathatatlanul az álom hangulatához közelít bennünket. Csakhogy ez még nem jelenti azt, mintha az alkotásnak az az állapota, amit a naplói író nem egyszer öntudatlanságnak nevez, valóban az ihletnek értelmén, tudatosságon inneni ideje lenne. A hétköznapi élet felől nézve nyilvánvalóan így tűnhet és Kafka is így tekint rá napló- vagy levélírás közben.

Csakhogy Kafka álma leginkább szorongó én-érzéssel jár, míg a regény- vagy novellaírás megkönnyebbüléssel, a személyesség túlhaladásával, az intellektusnak a hétköznapi és az egyéni esetlegességeket mellőző, ellenmondásokat feloldó tisztán látásával, teremtő képességével azonos. Kafka, miként emlegeti, pótmegoldásként legtöbbször az írást becsüli az életben, csakhogy az ihlet, az a bizonyos féllöntudatlanság — többször mint nem — cserben hagyja. Miért lehetett Kafka számára oly fontos az írás, hiszen barátainak, Brodnak és Janouchnak a tanúsága szerint különösegi ellenére is szerény ember volt? Igaz, íróvága érdekének, ha nagyobb akaratereővel rendelkezik, mindent alárendelt volna; ám nem vágyott sikerélményre, művei visszhangja nem érdekelte különösebben, vallomásaiból hiányzik a munkássága elismerésével összefüggő szorongás. Önelvű, a közösség igényeivel nem törődő próza az eszménye: az első novelláktól és az *Amerika* című regénytől *A kastélyig* valamint *Az éhező-művész*ig és az *Egy kutya kutatásai*ig a kifejezésmód hermetizálódásának lehetünk tanúi, amennyiben az olyan álomszerű szövegek esetében, mint amilyen például a korai *Egy küzdelem leírása* vagy *Az átváltozás* című groteszk, beszélhetünk egyáltalán nyíltságról, az élethez való közvetlenebb kapcsolódásról.

Franz Kafka tehát az alkotás öröméért, kellemes fájásaiért is. Ő, akinél a magánélet szempontjából nem ismer határozatlanabb, gerinctelenebb író a világirodalom, legalább alkotás közben ura lehetett saját rendkí-

vül kínzó ellentmondásainak, fölülről nézve önnön vergődését, kigúnyolva az emberiség önámító ostobaságait. Kafka nem egy önelemzésében állapítja meg, hogy számára létszükséglet az írás. Hozzátehetjük: a humor is, mivel nála e kettő egyet jelent. Értsünk szót: neki nem a megnevetetés a fő célja, hiszen Janouch előtt egyszer Chaplint a szórakoztatóipar derék mesterének nevezte, és állítólag csodálkozott *A per* első fejezete hatására a hallgatóság körében kiváltott hangos derűn. Mindezekelött saját szenvedésein szeretett volna enyhíteni, gyakori fejfájásait, folyamatos gátlásait, tehetetlenség-érzetét és megalázottság-érzését elfeledni. Thomas Mann szentenciája — az írás bosszú az életben — aligha vonatkoztatható valakire közvetlenebbül, mint Franz Kafka alkotói beállítottságára. A bosszú a palackjából időnként diadalmasan kitóduló szellemé, aki egyébként reménytelen Gullivernek érzi magát a nyüzsgő törpék országában.

Kafka többféleképpen vallott poeticájáról. Annak ellenére, hogy egyik kijelentése az írást az imádsággal egyenlítette ki, szerintünk igazán komolyan azok a gondolatai vehetők, melyekre egy Max Brodhoz írt levelében bukkanhatunk: „Az írás édes, csodás jutalom, no de minek a jutalma? Az éjjel gyermekek személtető oktatásának világosságával láttam, hogy az ördög szolgálatáé. Azé, hogy leszállunk a sötét erőkhez, hogy eloldozzuk a természet által megkötött szellemeket, jutalma kétes öleléseknek s mindennek, ami csak odalent történhet, s amiről itt fent már nem tud az ember, amikor napvilágnál történeteket ír. Talán van más-milyen íróság is, én csak ezt ismerem; éjszakánként, amikor a szorongás nem hagy aludni, ezt ismerem csak. És nagyon világosnak tűnik fel bennem az ördögi. A hiúság és az élvhajhászás, mely mindig önmaga vagy valamely idegen alak körül — a mozgás akkor megsokszorozódik, a hiúság egész naprendszerévé alakul — rajzik, és élvez.” A lényegét illetően vajon ellentmond e Kafka önmagának? Korántsem.

A kétségbeesésben, pótmegoldásként, álegyensúlyként született gúny ugyanis nem feltétlenül enklócsstelen, hiszen a gyarlóságoknak a nyomatókóstitása, a szatirikus indulat etikai igény kifejeződése is lehet. Mivel Kafka ironiája leginkább önironia is, az emberinek az értékszókkentése önmegalázás is és ilyen értelemben „fohász” a transzcendencia irányában. Vajon a szentek nem lettek volna mazochisták? Önkínzásuk nem lett volna azonos a büntől való megszabadulás gyönyörézetével? Amennyiben Kafka magánya és betegsége némelyik szorongatóbb pillanatában az étellel szembeni távolságára gondolt, akkor (milként az előbbi idézet is mutatja) büntudatot érzett a gyarló viszonylatok megnevezésének diadaláért. Kiegyensúlyozottabb állapotában viszont elnézte magának az írás aszkétikus hedonista jutalmát, s azt tartotta fontosnak, hogy az abszolútumhoz viszonyítva erény az emberi gyarlóságoknak akár betegesen túlzó előszámálása. Innen az is világossá válik: miért érezte Franz Kafka élete utolsó éveiben oly gyakran jelentéktelennek a munkásságát és

miért akarta megsemmisíteni művei egy részét. A fokozódó elszigeteltség és a halálfélelem a büntudatot, aláássa a mindig is csekély erkölcsi állapot, önbizalmat.

A gyarlóságok az ellentmondásokban válnak érzékletessé; ezek viszont — életidegen művésztől lévén szó — csak a deduktivitás általánossága felől tárgyiasulhatnak, furcsa, ijesztő és nevetséges, ám éppen ezért kiszámított struktúrájú keveredés formájában. Kafkának eszerint természeteszerű, alkati sajátágaiból következő megnyilatkozásmódja a humor; ebben ismerhetünk rá az egymástól látszólag idegen szövegeket is összekapcsoló princípumra, s úgyszintén ennek köszönhető a prágai író regényeinek és elbeszéléseinek olvashatósága, népszerűsége is. A nevetés vagy a mosoly effektusa nélkül Kafka szövegeinek többsége aligha lenne több patográfiai tanulmányok tárgyánál, mélylélektani búvárkodások közegénél vagy elvont metafizikai elmélkedések kiindulópontjánál. Nála ugyanis a múlt vagy jelen idejű cselekményben megmutatókozó emberi élethelyzetek a tapasztalat, tehát az elhíhetőség határain túlra kerülnek, egyre inkább megközelítve a tértől és élőlények sajátságaitól független időtlen monológot. A komikumot nélkülöző ilyen példabeszéd tudálékos, fárasztó lenne. Úgy is mondhatjuk: Kafkánál a (korlátlan fantasztyikumhoz való jogot a humor szavatolja; vagyis: a humor, mint a lelki-szellemi önvédelem eszköze szükségszerűen egyenlítődik ki a fantasztyikummal.

De nézzük: mit találhatott komikusnak a közönség *A per* első fejezetében. Nyilvánvalóan a félreértést — ám nyilvánvaló félreértéssel. A hallgatóság ugyanis nem tudhatta, hogy az író hőse elleni eljárás nem könnyedén csapongó képzeletből, hanem tragikus életérzésből született, s hogy ennek megfelelően a befejezés korántsem lesz majd olyan derűs, mint a kezdet. De minthogy az utolsó fejezet sem egyértelműen félelemmel tölti el az olvasót, a közönség reagálása legfeljebb túlzónak, egyoldalúnak mondható. Az általa részben félreértett félreértés Josef K. és az előtte megjelenő, de számára ismeretlen lényegű, mindvégig felfoghatatlan törvények szerint létező, hol fenyegető, hol pedig látszólag békés világ között van. *A per* hőse megbotránkozik és kérdez; a különös hatalom unottan tájékoztat képtelenségekről, önkényesen rendelkezik, s ha ellenállnak neki, méltatlanul bosszankodik, fenyeget. Egyfelől Josef K.-nak apró, az egzisztenciájára vonatkozó, a kispolgári beidegződés szerint magától értődő igényei vannak; másfelől az irracionális hatalom legáltalább ennyire érzéketlen a (korábbi századok humanista normái szerint eleminek hitt emberi szükségletekkel szemben. Kafka közönsége azon derült, hogy a K. magatartásában megtestesülő és a váratlanul elé kerülő világok, életprincípumok képtelenek szót érteni egymással. Ahogyan K. megbotránkozik a lakásába betolakodó két idegen miatt, ugyanúgy azok is méltatlanul ellenáll az általuk közvetített rendelkezéseknek. A közönség egyik tagját, sorstársát látja K.-ban, akivel olyan hatalom úz csúfot, amely legfeljebb szimboli-

kus lehet, mivel a regény írása, illetve felolvasása idején még alig vannak nyomai a mindennapi életben — legalábbis a Kafka által teremtett bírósághoz hasonlítható formában mincenek. A túlzás, a képtelenség komikus: a két ügynök kérdés nélkül, szenvtelenül fogyasztja el a vádlott reggelijét, majd látszólagos szívességből ajánlatot tesz, hogy hajlandó megőrizni annak fehérműjét. Ezután a bohózat elemei eltűnnek, a felügyelő előtt való megjelenéssel a helyzet fenyegetővé válik: a két világ közül az olvasó számára ismeretlen nő meg a közismert, a megszokott rovására. K. szorongásának növekedése nem jelenti egyben a hatalom — az ő lélekállapotától független — létének elismerését. Hogy Kafka hőse előtt is saját magatartásának függvénye az ellene indított per realitása, arra a háziasszonyával folytatott beszélgetése a bizonyság: „Ha nem engedem, hogy megzavarjon Anna elmaradása, ha azonnal fölkelek, mihelyt felébredtem, és nem törődve azzal, ki áll utamba, magához megyek, ha ezúttal kivételesen a konyhában reggelizem, ha magával hozatom ki szobámból a ruhadarabjaimat, egyszóval, ha ésszerűen viselkedem, semmi sem történik tovább; mindaz, ami születik, elfojtódot volna.” Ha ehhez még azt is hozzátesszük, amit korábban az egyik ügynök mondott K.-nak — „Hatóságunk (...) nem keresi a lakosságban a bűnt, hanem (...) a bűn vonzza őt magához” — akkor máris nyilvánvaló: a per a vádlott szabad akaratának függvénye, rajta múlik, belemegy-e a játékba vagy sem. A mélyebb, az író életproblematikáját átfogó, e másik idézetet is értelmező humort az első idézet teszi nyilvánvalóvá: K. azzal magyarázza az ellene indított pert, hogy nem él energikus, cselekvőképes polgár módján; gyöngé az „ésszerű” életvitel vállalásához. Sejtésének igazságfedezete az egész regényre kiterjed, hiszen erőszakot nem alkalmaznak ellene, és a kivégzése is a saját beleegyezésével, mondhatni, eltökélt támogatásával történik.

Visszatérve az általunk alapfontosságúnak tartott idézethez: a hatalom megjelenése olyan rossz lelkiismeretből fakadó lázálomnak tekinthető, amit az író önróniája formál érzékletessé, valóságossá, fenyegetővé. A regény humora tehát abban van, hogy a figyelmes olvasó már az első fejezet után tisztában van vele: K. a saját maga által font, saját elhatározásából széttéphető hálóban fetreng. Ő ugyanis tirádákkal, tiltakozásokkal, tehát lényegében az irracionális bíróság szabályainak elfogadásával próbál védekezni, s így gyávasága — paradox módon — harcának vállalásában fejeződik ki. Viaskodik a fantomokkal, ahelyett hogy átnézne rajtuk, és a saját útján járna.

Az előbb a komikumnak a közönség számára könnyebben hozzáférhető formájáról szólva két egymástól teljesen független, egymással ellentétes elvek szerint szerveződő világ váratlan találkozásáról beszélünk. Az összefüggéseket bonyolítja, hogy K. világa nem annyira egyöntetű, miként a titokzatos hivatal ügynökeinek megjelenésekor tűnik. K. életformáját kettősség feszíthette, mielőtt még találkozunk volna vele: túlságosan

kényelmesen, a körülményei által sodortatva élt, prostituálthoz járt, hiányzott belőle a céltudatosság, az erélyesség, a tekintélyes álláshoz méltó tartás. Lustaságának, közönyének engedve egyszerűen önmaga igényei mögött maradt. Az irracionális világ Kafka hősnének életében való előnyomulása egyenes arányban van a hős életképtelenségével. Az író saját feszültségét feloldó játékos kedve a büntudat, a félelem közérzetének és sejtelmeinek vizuális valósággá fejlesztésében nyilvánul meg. Elfojtás vagy megoldás helyett ironikusan kibontakozni engedi a rossz lehetőséget: K.-t, az eredetileg független saját szorongása, saját szörnyei áldozatává teszi. Az írónak azért van szüksége a látomás realitásként való érzékeltetésére, mert egyrészt a mű elején a titokzatos bíróság fikció volta kapott hangsúlyt és a könnyedség, a felszínesség elkerülhetetlen lett volna; másrészt pedig így nagyobb lehetőség nyílt a szatirikus helyzetek teremtésére.

A K.-t bűnősként kezelő, illetékességének határaiban és módszereiben egyaránt kifürkészhetetlen hatalom ugyanis egyre inkább hasonlít arra a szellemtelen gépezetre, melynek Kafka hőse, mindaddig míg komolyan nem vette „ésszerűtlen” magánélete miatti bűnösségét, egyik fontos és jól működő alkatrésze volt. A groteszk ábrázolásmód tehát egyrészt megőrzi a látszatot, mintha csak Josef K. lelkiismeretének megtestesülése lenne, másrészt pedig a valóságos emberi és társadalmi viszonyokat karikázza.

A *per* az ironiának, az álom fölötti (mögötti) intellektusnak egyik legnagyobb teljesítménye századunkban. Állkomolysága viszonylag sok helyen érhető tetten. Amennyiben egy-egy részletet komor feszültség hat át, akkor apróságok figyelmeztetnek bennünket: az író nem azonos azzal a világgal, melyet oly nagy szuggesztivitással tár elénk. Mikor a második fejezetben már-már megszoktuk a külvárosi emeletes ház legfelső emeletén levő tárgyalóteremnek a furcsa légkörét, Kafka a valószínűtlen is komikus határáig feszíti: „Sokan párnát hoztak, s a fejükre tették, hogy ne nyomják véresre a mennyezetet.” A harmadik fejezetben a padlás irodáinak elképesztő fülldetése, nyomorúsága és elhagyatottsága válik Josef K. számára elviselhetetlenné, míg az író szempontjából a hivatalnokiság torzképévé.

Kafka humora *A per*ben először a vesszőző jelenetében ölt határozottan groteszk formát. Hogy a jelenetre a hivatalnok munkaadó intézményének egyik félreeső szobájában bukkant rá, az legfeljebb csodálatos. Az első fejezetből már ismert két megtermett ügynök megbüntetéséhez, mint gyermekek megfenyítéséhez készülődik hozzá egy marcona fickó, anélkül, hogy a két óriás bármit meg merne kockáztatni önvédelmében. E szörnyű passzivitás egyben figyelmeztető is Josef K. számára: hogyan illik viselkedni annak, aki a nem egy külsőségében feudális jellegű hivattal kapcsolatba kerül. A tőkés társadalmat, mely a népboldogító szerepében tetszelegve, sokkal tökéletesebbnek hirdeti magát, mint amilyen, Kafka szatírja a valóságosnál is primitívebbnek jelzi, a fejlődésnek egy

már meghaladott stádiumába vetíti vissza. Ez természetesen nem bele-magyarázás, mivel Kafka egyik levelében hosszan fejtegette, mennyire közel érezte magát Swifthez. Ha a kor negatív jelenségei ellen irányuló szatirikus szándék először a padlás irodáiban mutatkozik meg félreérthetetlenül, akkor újabb határozott nyomatékhoz Titorelli, a festő epizódjában jut. Itt a bírák kasztokhoz, feudális hatalmasságokhoz hasonló igényeket támasztanak szabvány szerint készülő arcképük alkotójával szemben. A kereskedő Blooknak egzisztenciáját és személyiségét a pernek áldozó alakja szintén meghökkentő, nevetséges túlzás eredménye. A humort az az ellentmondás teremti, mely az életet kitöltő pereskedés vállalása, a hat ügyvéd által képviseltetett, lényegében tartalmatlan érdek és az ügynek a „mozdulatlansága”, az éveken át folyó kísérletek hiábavalósága között feszül. Tragikumról nem lehet szó, mert elvileg a lehetőségek nyitottak; komikussá viszont az teszi a helyzetet, hogy a nagy erőfeszítés ellenére a siker valószínűsége rendkívül csekély.

Az ironia meghatározásai közül a Kierkegaardét, a Kafka által leginkább kedvelt gondolkodót érezzük *A perre* legjellemzőbbnek. A dán filozófusnál többek között azt olvashatjuk az ironiáról, hogy benne „a szubjektum *negatív* szabad; mivel a valóság, melytől tartalmat kell kapnia, nincs jelen, a szubjektum mentes a kötöttségtől, melyben az adott valóság a szubjektumot tartja, ez azonban *negatív* szabad, s mint ilyen lebeg, mert semmi sincs ott, ami tartaná.” A valóság relativitásaival szembeni fölény önélvizzettel azonos — mondja Kierkegaard. Nos, a bűnösség mibenléte *A perben* is mindvégig rejtve marad: térnek, időnek és cselekvésnek nincs helye Josef K. (Franz Kafka) hallucinációkból tudatosan alkotott, ezért kelenkezésének ikorülményeire ironikusan visszaható árnyékvilágában. Az olyan bűnösség, melynek nincs bizonyítéka és a büntetése is kétséges — óhatatlanul nevetséges, különösen, ha a mű belső logikája és befejezése az író mentalitásának önkritikáját, önszámolását is tartalmazza. Mert hiába kínálja a pap a dómban a szabad választás lehetőségét, Kafka hőse a fatalizmusának enged. Noha „semmit sem akar tőle” a bíróság, ő várja az ítéletet, és rövid ellenállás után a kivégzését is siettet. Ongyilkosságában az író a saját sorsát szemlélteti, hiszen vallomásaiban nem egyszer hangsúlyozta, hogy többnyire ellensége volt önmagának és életen kívüliségében szinte (metaforaként) várta halálos betegségét. Visszatérve Josef K. helyzetének humorához: Kafka hőse önmagának a foglya, önmagával pereskedik (perlekedik), a saját maga okozta sebek miatt szenved.

Ha mindezzel tisztában vagyunk, akkor a regény újraolvasásakor a perrel kapcsolatos hivatalnoki, bennfentesi köntörfalazások, formális agytornák, üres feltevések sorozata, amiként a nagy, közepes és kis ügyvédek ködbe vesző hierarchiája is, az önélvizzeten kívül az olvasó elképesztését és felderítését szolgálja. Nem hiába mondja Lukács, hogy Kafka a semmi allegóriáit sorakoztatja: *A per* íróját a szánalmasan jelen-

téktelennék értékelt, de ugyanakkor fájdalmasan elérhetetlenek érzett ráció megkínzása szórakoztatja leginkább. Ahogyan a filiszteri nyugalom- és biztonságigénnyel elbánik, elsősorban a Felicéhez írt leveleit juttatja eszünkbe, melyekben beteges erőfeszítéssel, kínos meggondoltsággal tagadja a normális polgári élet lehetőségét.

Szimmai egyik novellájának hőse az ökle által bizonyosodik meg, hogy a kocsmáros fejében úr van. Kafka módszere összetettebb, ő játékot alkot, s csak közvetve, a haladást nem mutató cselekmény és a tartalmatlan párbeszéddek által érzékelteti az embert és az általa teremtett, eldologiasított viszonyokat kitöltő úrt.

FRITZ

MLADEN MARKOV

— Jön! — indul el a hírhullám az ajtó felől.

Pillanatok alatt elnémul a terem. A padlón fekszenek valamennyien. A gyávábbja álomba menekül, vagy legalábbis úgy tesz, s pillái résein át oda-odasandít a bejárat felé, a dacosabbja félkönyökre emelkedik, s gunyoros álarcot öltve erotnek tekintettel mered az ajtóra. Az úgynevezett politikaiak — valójában túsok — halálra váltan, lázas motyózás közepette búcsúzkodnak, üzennek hozzáartozóiknak, a köztörvényes bűnözők meg fejükre húzzák rongyos kabátjukat, sáljukat vagy koszos rabgöncük egyéb darabjait.

Fritztől mindenki fél.

Csak akik még nem látták, akiket később hoztak be, csak ezeknek a szemében látszik félelem helyett kíváncsiság, ők még úgy néznek a vasajtóra, mint akik sorsuk jobbra fordulását várják. Ez utóbbiak közé tartozik Rada Erdeljan fiatal pancsovai bognársegéd is.

— Ki ez a Fritz? — kérdezi a körülötte levőktől.

Bizonyosat senki sem tud róla. Félelmetes külsejét emlegetik, majd hozzátesszik, hogy a rabok keresztelők el Fritznek, igazi nevét sem tudják.

Erdeljan mosolyogva hallgatja őket. Milyen furcsa, valószerűtlen itt minden a börtönben, gondolja magában. Mennyi hibbant, halálra rémült ember! Nyilván nagy bűn nyomja a lelküket, s ezzel maguk is tisztában vannak. Mesebeszéd, hogy valakit ártatlanul el lehet ítélni. Őt aztán hiába ijesztgetik, félvállról, már-már fölényeskedve beszél akármelyik titkosrendőrrel, fegyőrrel.

Ő maga is tús. Tavaly nyoma veszett a nagybátyjának, aztán a napokban, éppen Keresztelő szent János fővétele napján, amikor

Pancsován megölték egy Kral nevű titkosrendőrt, őt is letartóztatták, és idetoloncolták a Becskereki börtönbe.

Emelt fővel, szinte büszkén lépdelt őrei közt Becskerek utcáin míg a vasútállomásra a fogdáig értek, cseppnyi büntudat nélkül, abban a szent meggyőződésben, hogy itt majd szépen elmagyarázza a dolgokat, azt, hogy fogalma sincs róla, hol a nagybátyja, s minden tisztázódik.

El-elbáméskodott közben, a cégfeliratokat böngészte. Még rá is mordult kísérőjére, amikor az végigvágott rajta a bikacsökkel, mert kilógott a sorból. Most is érzi az ütés helyét.

A négyszög alakú tágas főtérre érve a megyeháza előtt álló diadalívra s ennek feliratára lett figyelmes.

— Dieses Land war, ist und bleibt Deutsch!

Erdeljan Volksdeutscherek közt nőtt fel, játszótársai többnyire ezek gyerekei voltak, gagyogott is valamit németül. Nem sokat, de ha mondtak neki valamit, a lényegét megértette.

A felirat értelmét is hamar megfejtette. A négy sarkán kötéllel kifeszített vászon úgy csattogott a szélben, mint ezer láthatatlan korbács. Még egyszer visszapillantott rá: fehér alapon vékony keretben fekete betűk, a jelszótól balra kétfejű sas, jobbra horogkereszt.

Idegen nyelven gondolkozni, a másik nyelv szellemének közelébe férközni csak az tud, aki igen-igen jól elsajátította azt. A bognársegéd esetében szó sem volt ilyesmiről. Ő spontánul, alkalmoszerűen szedte fel a német, jobban mondva elferdített német, bánáti sváb szavakat, azon egyszerű kényszerkörülmények folytán, hogy svábok közt nőtt fel. Még ennyi sem ragadt volna rá, ha meg nem szegi olykor-olykor apja szigorú tilalmát, Paja Erdeljan tudniillik a Volksdeutscher-gyerekekkel való barátkozásban és a nyelvük elsajátításában: látta az első lépést az *elnémetesedés* felé, ami pedig szerinte egyenest oda vezet, hogy ha leendő unokáját mondjuk Jovannra keresztelik, abból holnapra Johann lesz, a Petarból meg Peter. De sok esti beszélgetés témája volt ez, amikor feleségével, Đurdijával együtt a görögkeleti meg az öröknaptárt böngészgették, olyan törölmetszett szerb név után kutatva, amelyet semmiképpen sem lehet svábra zagyválni!

A rokonság egy része Szentendrén élt, ezeket szokta az öreg emlégetni példálózásai során, hogy lám, mennyi szenvedés volt az ára keserű tapasztalatuknak. Hányszor idézte fel egyiküknek, bizonyos Mladen Gavrilovićnak intő szavait!

— Ide figyelj, bátyus, ha fordulatra vagy mozgolódásra szaglik a dolog, irány a takaréknak, bugyellárisba a pénzt, oszt pakolj is mingyár, mert az első roham a leghevesebb, annak a szele is a szerbeket éri legelőbb...

Amit az öreg Erdeljan megfordítva is érvényesnek tartott: valahányszor a szerbek üldöztetésnek vannak kitéve, az mindig nagy fordulatnak az előjele.

Fia nem hitt neki.

Most azonban, a börtönben felrémlenek benne s gondolkodóba ejtik az öreg szavai.

Az ördögbe is, morfondíroz magában, ha ezek a Volksdeutscherek annyira biztosak benne, hogy ez a föld az övéké, miért kell ezt úton-útfélen ilyen harsányan hirdetni?

Hogy is szokta az öreg mondogatni? Az igazság szószólói közt a hazug ember a lehangosabb, az erény hirdetői közt a kurva, s a becsületről is a tolvaj beszél a legékesebben.

Itt, a fogdában olyanok közé csöppent, akik hallani sem akartak holmi német feliratokról, hát még arról, kiki is ez a föld vagy kiki nem lesz.

Behúzódott a sarokba, igyekezett távol tartani magát minden csoportosulástól — volt belőlük elég, a köztörvényesektől kezdve a politikaiakon át a tartózkodókig —, valahogy úgy érezte, ezek mind a maguk hitét hirdetik, s meghalni is készek érte. Mindez a görögkeleti—katolikus megosztottságot visszhangzó templomi prédikációkra emlékeztette.

A Fritz közeledtét jelző hangzavarra elkomorodott. Fritz köré valóságos legendát szöttek a börtönlakók: hogy annak a szemöldöke ilyen, a haja olyan, hogy már a pusztta megjelenésétől is meghűl benned a vér, mert ő maga az emberbőrbe bújt ördög. Ilyen szörny egyszer születik két-háromszáz évben, nagy háborúk, országos pusztítások idején. Maga az isten küldi a földre, hogy megbüntesse az emberi fajt engedetlenségéért.

Aztán a sok vaklárma, hogy jön, jön, ez ő lesz, Fritz, egészen eltompította.

Ezzel szemben a többi foglár látogatása még szórakoztatta is. Ezek, nyilván unalmukban, gyakran be-bejöttek a hatalmas, templomcsarnoknál is nagyobb gyűjtőterembe, felvigyázó körútra úgymond, valójában azonban inkább csak azért, hogy ezzel is teljék az idő.

Különösen egyikük, egy Sanyi bácsi nevezetű őr ébresztett benne

már-már részvétellel felérő rokonszenvet. Idősebb ember volt, hosszú, bokkáig érő, szürkés katonaköpenyt viselt, a megboldogult, akitől örökölte, nyilvánvalóan szálalabb fickó lehetett, évdtek vele a foglyok. Széles denékszíj tartotta össze a majdnem duplán magára tekert köpenyt, úgyhogy előbb hasonlított posztógöngyölegre az öreg, mint foglalárra.

Sanyi bácsi sodorint egyet gyér béresbajuszán, megrántja tán az első világháborúból ittfelejtett, hosszú csövű, hátultöltő francia puskájának szíját, és méltóságteljes, sarokkopogtató léptekkel megindul egyik csoporttól a másikig.

Többször egy Bebeš nevű gimnazistánál időzött el a legtovább, pedig sokszor nem kis bosszúságába került. Furcsa egy fickó volt ez a gimnazista. A bognársegéd nem győzte csóválni a fejét, hogy engedhet meg magának valaki ennyi pimaszságot, hisz az élete múlhat azon, hogyan viselkedik. A minap is mi történt a kihallgatáson: a kezébe nyomnak egy papírlapot, hogy írjon fel rá *mindent, amit tud*. Felírt rá egy verset. Silabizálják a titkosrendőrök az érthetetlen sorokat valami macskáról meg a sötétben világító szeméről, azt hiszik, megőrült.

— Ez meg mi akar lenni? — kérdik tőle.

— A vezetéknem — feleli ez szemtelenül.

Lepedőben hozták vissza, de nem ért semmit, azóta is morog mindig.

Sanyi bácsi megáll előtte, látszik rajta, nem tudja, hogy kezdje a szót, de az is lehet, hogy szellemeskedni akar.

— Na, te oskolás — mondja, s megjártssa a tájékozatlant —, hogy is mondtál, mi a vezetéknév neked?

A gimnazista amúgy fektében felpillant rá, elgondolkodik, de nem akarván leereszkedni a foglalár szintjére, jobb válasz híján csak ennyit mond:

— Szállj le rólam, Pista! — és oldalra fordul.

Sanyi bácsi dühbe gurul. Nagyot dobbant a lábával, és ráordít a fiúra, aki egyszerűen keresztülnéz rajta:

— A jó rác édesanyádnak mondjal azt, hogy Pista! Én Sanyi vagyok! Idejön az ember, szólja hozzá szépen, mint emberhez, ő meg mint a kapcabetyár! Ez való neked, tudod, rohadni itt meg csontjaidnak, kígyók meg gyíkok között, mint Rózsa Sándor! Szépen mondta meg nekem az én Ancsám, te Sanyi, te bolond vagy, amilyen segg vagy, egyszer téged is zárnak be szépen oda közéjük, de én nem hallgatta rá. Azt mondja, hogy nézzem a Gyula bácsira,

az igen, az avanzsálja most rendőrnek Szegedre, bezzeg a Gyula bácsi, mondja az én Ancsám.

Egészen kifulladt a szónoklásba, pedig van úgy, hogy negyedóránál előbb abba sem hagyja. A foglyok hallgatnak. Hosszú monológjaiból rég leszűrték már, hogy Sanyi bácsiéknál odahaza úgy látszik főzőkanál-uralom van, a Gyula bácsi meg alighanem a szomszéd lesz, aki minduntalan ott lebzsel náluk, s akát Sanyi bácsi szívből gyűlöl, és a legszívesebben mindjárt kiadná az útját, de nem meri, mert a Gyula bácsi lett a vasúti raktár főnöke, s még rendőr is lehet belőle, ahogy megindult a számlélétrán.

Sanyi bácsin igazán jókat lehetett mulatni. A bognársegéd mindig félkönyökre emelkedett, valahányszor meglátta az ajtóban, amint kinti szabadságából szinte suttyomban bemenekül a foglyok közé.

Alig tette be maga mögött az ajtót s lépett közéjük, mintha kicserélték volna. Mintha hazaért volna. Markába köp, megdörzsöli tenyerét, és dohányt kér a raboktól. Újságpapírból cigarettát sodor magának, rágyújt, majd, mint akiben váratlanul hivatástudat ébredt, kihúzza magát és megindul körútjára.

De nem mindegyik foglár volt ilyen szórakoztató, mint Sanyi bácsi. Pláne az egyik, egy Mész Gyuri nevű, az bizony sokszor megkeserítette az életüket. Mész Gyuri Volksdeutscher volt, vékony, fürgé mozgású, örökké borongós hangulatú kis emberke.

Egyszer ő kísérte fel őket kihallgatásra. Hogy ne kelljen értük egyenként jönnie, egyszerre kiterelt az udvarra egy nagyobb csoportot, volt köztük tús, politikai, köztörvényes vegyesen. Kint az udvaron egyszer csak megtorpant néhány politikai, egy elegánsan öltözött fiatal nőt pillantottak meg az erkélyen, fél arcát elrejtő fejkendőben.

A lány már húzódott is vissza, mihelyt meglátta, hogy észrevették. Kvaščev, az egyik politikai odakiáltott neki:

— Na, Jeliszaveta, örül a lelked, te halálmadár?

Mész Gyurit mintha kígyó marta volna meg. Nem tudta, melyikük kiáltott. Zavaros tekintetével végigfutott a csoporton, aztán nekirentott a bognársegédnek.

Talán ment ez feledkezett bele a legtovább a látványba: úgy bámult a tüneményszerű lány után, mint aki távolodó madár röptét követi. Hajtogatta szegény, hogy nem ő volt, védekezett is, amennyire ment — a komoly védekezés felért volna egy vaskos sértéssel —, Mész Gyuri azonban se látott, se hallott, percek alatt félholtra verte a bikacsökkal.

Volt a rabok közt egy neuzinai kosaras, egy Mrlaj nevű sovány, vézna, aszott testű, örökké komoly emberke, hát ennek nagyon a begyében volt a Mész Gyuri. Este, lámpaoltáskor, alighogy Mész rájuk zárta az ajtót, megszólal ez a Mrlaj:

— Méeééész — kiált fel hosszan elnyújtva az é-t, vinnyogva mint aki most akarja kiadni a lelkét.

Mész Gyuri válaszra sem méltatja, de amikor másodszor is felhangzik a kiáltás, még panaszosabban, kinyitja a kémlelőnyílást, és bedugja az orrát.

— Na, mi van?

Erre Mrlaj elszellentí magát. Belevisszhangzik a terem a nagy csendben, a rabokból kitör a kuncogás. Mész becsapja a kémlelőnyílás ajtaját, és magából kikelve ordít a folyosón elmenőben:

— Megállj, megemelegeted te engem holnap!

Másnap, nem tudván, melyikük a tettes, kiharancsolja mindannyiukat az udvarra, aztán harminc kör futólépésben...

Kéjjel büntetett, ütlegelt — mindegy volt, hogy kit —, szinte kielégülést lelt benne.

Erdeljan napokig tapogatta még sajtó arcát meg a derekát, mozdulni is alig tudott. Közben a politikaiak elmagyarázták neki, hogy az a fiatal nő áruló, illetve, ami még rosszabb, provokátor. A bognársegédnek fogalma sem volt róla, mit jelent ez a szó, nem is igen érdekelte, ezek azonban, mintha eltökélték volna, hogy megveszik a lelkét, csak magyaráztak, magyaráztak neki, meg sorolták a példákat.

A bognársegéd fájdalmas tekintettel, erélyes kézmozdulatokkal igyekezett elhárítani őket, mint megannyi gonosz szellemet, ám hiába. Mennybéli Szent Miklós, fohászkodott családi védszentjéhez, a hajótöröttek megmentőjéhez, hát igazán nem adatik meg senkinek ezen a földön, hogy kívülálló maradhasson?

Kvaščev volt a legrámenősebb, az, aki miatt Mész Gyuri úgy helybenhagyta. Ez a Kvaščev úgy bukott le, hogy kézigránátot meg pisztolyt találtak nála, ennek már ácsolják valahol a koporsóját, de amilyen farizeus, gondolja a bognársegéd, nem nyughat a lelke, ha magával nem visz még valakit a sírba. Talán mert kutya rossz lehet egyedül meghalni.

A vizsgálati eljárás folyamán Kvaščev úgy viselkedett, mintha élvezné a verést, semmit sem tudtak kivenni belőle. Fájdalmasan mosolygott, és olyanokat válaszolt, hogy a titkosrendőrök a hajukat tépték, s magához a parancsnokhoz fordultak segítségért.

— Hogy került hozzád a kézigránát, ha egyszer azt mondd, eszed ágában sem volt használni? — kérdik tőle.

— Azt hittem, sóskupa — feleli halál komolyan.

— Emberek — tájékezik az egyik fogdmeg —, ez baszogat benünkét!

— Persze — bólint rá Kvaščev egykedvűen —, örülök, hogy észrevették.

Aztán egy napon Fritzet is megismerte a bognársegéd.

Jól benne jártak már az októberben. Szűnni nem akaró unalmas eső dobolt a terem egyetlen, magas ablakán, Erdeljan meg csak nézte, nézte a vékonyka erekben lefutó cseppeket, s közben arra gondolt, hogy az idő múlik, ő meg ül itt tétlenül, pedig de sok új kocsikereket megcsinálhatott volna azóta, de sok taligát, ekeszarvat, csatlót, vendégoldalt. Elképzelte magában, hogy odakint van valahol a határban, távol ezektől a zajongó, szentségtelők emberektől, s egy bizottság éppen az egyik taligájának toherbírását vizsgálja.

— Rakják meg nyugodtan, maguk csak rakják meg, ahogy akarják, ha az égig, az se baj, elbírja ez! Én kérem a megboldogult Vaja Pejačkinál tanultam ki a szakmát, nem akárkinél!

Allkonyartkor, esőre álló időben három dűlön túlról is megkülönbözteti annak a kenéknek a zörgését, amelyik az ő keze alól került ki. Sütheti azt a nap, ameddig akarja, bizony ki nem szárad.

Vétek így becsukni az embert, semmittevésre kárhozhatni. Aheiyett, hogy dolgozna, csak lopja itt az Isten szép napját.

Apró szemű eső permetezi a két épület közti járdát. Ki tudja hanyadszor, bár eddig többnyire valálárnaként, végigfut a termen a hír:

— Jön!

Mármint Fritz, ez magától értetődik. Nos, lássuk hát akkor ezt a híres Fritzet — gondolja magában a bognársegéd, és egész teste belebizsereg.

Váratlan időpont volt, öreg éjszaka. Villanyt gyújtottak a teremben, néhány titkosrendőr jelent meg az ajtóban. Róluk is lerítt a nyugtalanság, szorongás, zavarodottság. Az őserdőben uralkodhat ilyen hangulat, amikor majomnikácsolás jelzi egy-egy oroszlán vagy tigris jöttét, vagy a pusztán, a farkasfalka előtt felrebbenő madarak és írnhájulcsat mentő apró állatok között.

Erdeljan régen, még gyermekkorában látott egyszer egy filmet valami királyokról meg császárokról, emlékszik rá, egy ember haladt a menet élén, bottal vagy doronggal vágott utat a jónép kö-

zött, mögötte az uszályhordozók, apródok, udvaroncok, udvari bolondok hada loholt, hömpölygött rang és cím szerinti sorban. S remegett mind, istenem, mi lesz, ha valami illetlenséget talál oda kiáltani valaki a tömegből, a csócselék soraiból, valami felségsértést, vagy, uram bocsá', pokolgép robbanna, féltették erősen a királyt egyrészt, de másrészt igyekeztek, amennyire lehet, távol tartani őt a köznéptől, fülébe ne jusson valahogy az igazság.

Ezek a fogdmegek leginkább az uszályhordozókra emlékeztették.

Sanyi bácsit is megpillantotta, mindjárt az ajtónál, a fal mellé lapulva, vigyázállásban. Magába roskadva, összetöpörödvé állt, szinte lélegezni is alig mert, csak pislogni, fel ne hívná valahogy magára a figyelmet.

A túsok még szorosabbra tömörültek a sarokban. Ahogy kitárlt az ajtó, s benyomultak a kopók, eloszlott minden kétely, ezúttal valóban Fritz jön.

Éjnek idején jött mindig, ritkán, de nagy garraal.

A hirtelen fénytől vaksin hunyorgó rabok nehezen tértek magukhoz. Az egyelőre még üresen tátongó ajtónyílás felől mintha jeges fuvallat csapta volna meg őket.

Aztán egyszerre csak ott állt az ajtóban. Magas, testes, borzas hajú SS-katona. Közönséges SS-katona. Csípőre tett kézzel. Előbb végigpásztázott rajtuk tekintetével, aztán kimért léptekkel megindult a terem közepe felé. Csak most, hogy közelebb jött, most látta igazán a bognársegéd, milyen félelmetes.

Külsőre higgadtnak látszik, de vérfagyasztó eszelősség sugárzik belőle. Arca simára borotvált, fedetlen feje kócos. Sorra odalép a rabokhoz, álluknál fogva megemeli fejüket, és üveges tekintettel mered arcukba. Kézmozdulatából, testtartásából úgy vélné az ember, a legszívesebben megfojtaná őket.

De uralkodik magán.

Úgy látszik, éppen ebben a hallatlan önuralomban rejlik végzetserű ereje, melytől megfagy körülötte még a levegő is. Görcsös mozdulattal kapja el kezét az utolsó pillanatban egy-egy tús torokától, s a halálra vált szerencsétlen vacogva gondol rá, mi történt volna, ha véletlenül nem oldódik fel a szorítás.

A nevét kérdezi csak mindnek.

A rabok egész testükben remegve, mintha meztelenül topognának a havon, engedelmesen elrebegik a nevüket, vezetéknevüket, egyik-másik a gúnynevét is.

Erdeljan nem tud szabadulni a gondolatától, hogy ez sorra járja a

börtönöket, keres valakit. Egy-egy névre Fritz szeme megvillan bozontos szemöldöke árnyékában, de lassan ki is alszik benne a fény. Olyan a szeme, mint két lámpa, két ibolyaszínű fényszóró, melyek valami belső gombnyomásra kigyulladnak, vakító lilás fényt lövellnek magukból, aztán lassan, nagyon lassan élüket vesztik, kihunynak, magukba szíppantván s felfalván az előttiük álló egész agyát, minden gondolatát.

Úgy hártja el magától az emberek fejét, mint az iszákos a bűntudatot, ha szidják, és továbblép. Arcán időnként fájdalmas grimasz fut végig, a sokat szenvedett, hét poklot megjárt s onnan sápadtan, az élmény döbbenetétől némán megtért ember fintora.

Közben ilyeneket motyog maga elé:

— Hm, hm, viele hab' ich angehängt, viele hab' ich erschosen; heute rot, morgen tot. Das ist Leben...

A bognársegéd úgy érezte, mintha Fritz a mellére telepedett volna. Már rég elment, de a többiek is csak bámulták a mennyezetet, elcsigázottan, egyiküknek sem jött álom a szemére. Némán, nagyokat sóhajtozva feküdtek a sötétben, a csukott ajtóra meredve, amely azonban képzeletükben még mindig nyitva áll: dermesztő hideg fúj be rajta, s a légörvény közepéről egy katona méregeti őket sötét, lila tekintettel.

Erdeljan úgy látta, hogy mikor az ő nevét kérdezte, a szeme sarkából mintha valami nyálkás folyadék csordult volna végig arcán, két sötét csíkot szántva. Most is ott áll az ajtóban. Sötét van, de a katona alakja csak nem akar köddé válni. Biztosan keres valakit.

Köszönöm, Uram, vet magára keresztet a bognársegéd a sötétben, hálás köszönet, amiért nem úgy rendelted, hogy én legyek az, akit keres.

Csendes hálaérzet árad szét testében, s valami kellemes borzongás, az érezhet ilyet, akit az utolsó pillanatban rántottak félre a sínekről a robogó vonat elől.

Jámbor keresztény lévén elmorzsolts egy imát e sötétben bolyongó megátalkodott bűnös lelki üdvéért is, el-el-mélázva minden strófa után: Istenem, vajon mitől válhat valaki ilyenenné?

Belelelt néhány napba, míg magukhoz tértek valahogy; Fritz látogatása úgy megviselte őket, hogy csak darvadoztak naphosszat, mint a betegek. Nézi, nézi Rada Erdeljan Kvaščevet, a politikait, aki e napokban, átmenetileg, nem gyötörte a prédikációival.

— Te, Kvaščev — szólítja meg aztán váratlanul az olyan em-

ber hirtelenségével, aki előbb jól megrágja kérdését —, hogy lehet az, hogy Fritzcel te sem mersz ujjat húzni?

A teremben csend támad. A kérdés ott lógott már rég a levegőben, csak senki sem merte kimondani.

Maga a bognársegéd is olyan gyermeki ártatlansággal tette föl, hogy Kvaščev elgondolkodott egy percig, aztán ajkába harapott, és csak legyintett.

A rabok megkönnyebbülten ereszkedtek vissza vackukra. Egyedül Mrlaj emelkedett térdre, s mint aki szörnyű titkot közöl, magasba rándult a szemöldöke:

— 'Iszen nem én szellentettem, naccsasszony, hanem a Rémület — suttogta titokzatos képpel.

Felszabadult nevetés futott végig a tenmen, aztán ment tovább az élet.

Este a bognársegéd nem bírta már tovább, odakúszott Mrlaj mellé.

— Te, Mrlaj — szólította meg suttogva —, mit jelent az, amit mondtál?

— Mi, te? — rezzent össze Mrlaj.

— Az a szellentéssel meg a rémülettel . . .

Mrlaj előbb azt hitte, ugratni akarják, azért küldték rá ezt a kölyköt, hátat fordított, s a fejére húzta a kabátját, csak amikor ez megrázta a vállát, akkor ült fel és nagy körülményesen, mint aki hosszas unszolásnak enged — holott maga élvezte a legjobban —, belefogott egy történetbe. Az egyszeri bánáti megkérte egy asszonyosság, fuvarozná el ide meg ide. Útjuk a Homokpusztán át vezetett. Tél volt, hófúvás, a szán el-elakadt a hóba taposott úton, ügyel-bajjal haladtak csak előre. Egyszer csak kivág a lovak elé egy farkas. Sovány, szürke ordas volt, egyike a vérszomjas magányos gyilkosoknak. A két ló megugrott ijedtében, és eszeveszett vágatába fogott, az addig csendesen bóbiskoló bánáti atyafi alig tudott megkapaszkodni a gyeplőben. A nagy erőlködésben valahogy elszellentette magát. Fut a két ló, meg sem áll a falúig. Törli magáról a verejtéket az egyszeri bánáti, magyarázza halálra váltan az asszonyoságnak, mi történt, az meg szidja rettenetesen, amiért ilyen szégyenletesen megfélekezett magáról szorultságában. Restelli a dolgot az atyafi, bocsátanatot kér, aztán, más mentség nem jutván eszébe, kinyögi, hogy az nem is ő volt, hanem a Rémület. Az, az naccsasszony, a Rémület hangja volt az . . .

Mindenfelől nevetés hallatszik a sötétben, hisz közben megszaporodott a hallgatóság.

A nevetésre felpattan a kémlelőnyílás ajtaja, és felharsan Mész Gyuri mérges hangja.

— Megállj, megemlegeted te engem holnap!

SZILÁGYI Károly fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A KÖLTŐ MEGKOMPONÁLT SZIMBOLIZMUSA

BORI IMRE

Komjáthy Jenő költészetében minden elemnek a létezése ama sóvár-gott őshazájára kell utalnia, amelynek visszaszerzésére, visszapertlésére, újrateremtésére a költő egész művével vállalkozott. A szellem „tisztá fényének a teremtés éjjelebe” kell bevilágítania (Elmélyedés), hogy a valamikori életgazdaság „őserét” meglelhesse (Palágyi Menyhértnek). A költészetnek tehát a visszatalálás, az Édenbe visszajutás szolgálatába kell állnia — a szimbolista költőnek ez az igazi ígéret földje, s akárcsak a bibliai Mózes, ő is csak megközelítheti, földjére lépni nem lesz módja, mert nem volt módja más szimbolista költőnek sem. Ezt a célt szolgálja a megformált költő-modell, a versről alkotott felfogás és a költeménynek tulajdonított szerep, akárcsak a verskellékeknek az a tára, amelyet a költő használt. E háromszögelési pontok segítségével a szimbolizmus szinte egész mitológiáját becsenkészíthetjük, s tehetjük ezt annál is inkább, mert e mitológia fő ismérvei közé tartozik a költői programszerűség is.

A külvilágba vetett naiv, a század derekán még szinte csorbítatlan hit előbb megingott, Komjáthy Jenőnél is a devalválódás felismeréséhez, azon túl pedig jelentőségének a megcsappanásához vezetett. Ennek következtében így az énnék és bensőségének jelentősége nőtt meg, s nőtt költészetévé és költészetében élete fölé, akárcsak annyi szimbolista költő kortársa esetében is világszerte. Nemcsak a versekből kiolvasható, tehát interpretált költői felfogás ez, hanem a már említett programszerűség következtében költői könyvlatkozttatás. *A nyár dalai VI.*-ban még bizonytalan-kodó módon:

Ah érzem, fönnen s mélyen érzem:
Lehelni üdv és élni győzelem!
Nem puszta por, lélekben élek én:
Az örök nap lelkéből lelkezém.

Az „*Apokalipszis*”-ból II. tercínájában tisztán, félre nem érthető módon szimbolista hitvallásként. Magyar költő később sem fogalmazta meg szimbolizmusának egyik alaptételét ilyen nyílt egyértelműséggel:

Magamba néztem és a csontfalak
Mintegy varázsütésre hirtelen,
Kitárva öblüket, fölnyiltanak.

A mélység, mit kitértak, végtelen;
A belvilág külsőnél gazdagabb,
De összes titkait nem látta szem...

Ebből a felfogásból következhet-e más, mint konfliktushelyzet, akár elvilleg-költőileg, akár gyakorlatilag, hiszen a konfrontáció a költő számára valójában ihletfőltétel is, amikor létezésének körülményeibe is belejátszik. Dramatizálja és kiélezi összeütkezésének, valóságtagadásának a mértékét és tragikus voltát, hogy az ún. valóság problematikus és ellenséges jellegét bizonyíthassa. Ebből a szempontból kell néznünk azt a kijelentését, hogy a „bölc s a költő itten száműzött” (Idegenben), illetve hogy „itt a bölc skoldus s a költő vértanú” (Melanchólia), majd hogy a „hősre béklyó és bitó vár itt”, a „szegény költő sorsa” pedig „száműzés, börtön, magány” (Celesztta húgomnak). Ugyanebben olvassuk a következő sorokat is:

Óh ha tudnád, hogy égeti
Lelkem ez átkos, szörnyű lét!

— — — — —
Mert düh, égő harag fog el,
Hogy összetörnöm nem szabad,
— Vágyban hiába omlok el! —
A súlyos szolgál-láncokat.

— — — — —
A nagyszívűnek hogy pokol
E látszatlét, árnyékvilág...

Az az elzárkózó arisztokratizmus is hangot kap Komjáthy-nál, amit főképpen a francia szimbolisták baloldali kritikusai szoktak emlegetni megrovóan:

Kiit bár az aljnép üldöz, sárba ránt,
Nem oltja el nagy lelke lángjait,
Ki úr magán alant s fönt egyaránt...
(Az „Apokalipszis”-ból II.)

Nem lehet Komjáthy Jenő költői következetességét elvitatni a költő és a világ összeütkezése kiélezésének jelensége kapcsán sem: a költő alakját például mintegy éterizálja, hétköznapi vonásaitól teljesen megfosztja, emberi mivoltától is elvonatkoztatja, hogy a *költő* esszenciális lényegét hozhassa előtérbe:

Keresse önkörében kilki mását!
 Vakond fölött a nap hiába kel.
 Nem érti meg a költő szárnyálást
 Csak tiszta szem, csak fönnverő kebel.

Örülni sem tud vélem az avatlan,
 Repülni szellem szárnyakon;
 A költő, mint az Isten, láthatatlan
 Annak, kit aljas érzés sárba von...

(Avatlan szem...)

Hétköznapi relációkra nyilván főlegesen gondolni, amikor ezeket s a velük rokon sorokat olvassuk, hiszen nem életbeli, hanem filozófiai alapjuk volt, amit az is bizonyít, hogy nemcsak a Szenicen élő Komjáthy Jenő gondolkodott így hétköznapi léte inkognitójában költő mivoltáról, hanem azok a francia szimbolisták is, akik Párizsban éltek és énekeltek. Egy objektív állapot megfogalmazását látjuk tehát, nem pedig a szubjektív vallomást. Az elsőszemélyűség itt állalak, mert abban a gondolkodási rendszerben, amelyet Komjáthy is megteremtett a maga lírája számára, a költőről és a világgal támadó konfliktusról más módon nem is lehetett gondolkodni. Nem árulkodó-e *Altató* című versének alábbi két sora éppen ebből a szempontból:

Búmat, mely fölsír az eget keresve,
 Mint gyermeket a dajka, ringatom...

A költőről alkotott felfogásának is szélső pontja van: egy kezdeti, verseskönyvének első költeményeiben, s egy végpont, kötetének utolsó versei szövegében. A fogalom sajátos „fejlődését”, belső átalakulását, mind elvontabbá válását figyelhetjük, ha végigkísérjük verses nyilatkozatainak egymásutánját. *Életsor* című versében (sorrendben nyolcadik költeményében) a költőt „világjavító hősnak” mondja, a *Ha eltaszítasz...* címűben „démonok királyának” nevezi magát. Ezt előzi meg az Orpheusz-képzet egy hasonlatban (Dal), és a költőre mutató üdvözítő képzet (Óh légy enyémt!). Egyik sem hétköznapian közhasznú költő-kép, nem lesz ilyen a többi sem. Ha Rimbaud „angyalnak vagy varázslónak vélte magát” *Búcsú* című prózaversében, Komjáthy-nak is van öndefiníciója: ő, nagyon találóan, a költőről vallott nézetét maradéktalanul ragadta meg az „Isten-ihlett” (Törj össze mindent...) képben, természetesen szoros kapcsolatban az újjászületett ember messianizmusra való jogáról hirdetett gondolatával. Valamiféle szakrális alakra való utalásokat is kihallhatunk ezekből az önmeghatározásokból, s valóban, az ilyenek vannak túlsúlyban. Ha vonzza is például a „megrágalmazott világkirály” (A porba csúsztam...) tartásformája, közelebb áll hozzá a világmindenség

papjának a szerepe, amely lehetővé teszi mind az égbeemelkedést, mind a pokolraszállást:

Sugár vagyok vad vízéren,
Tűz vagyok én, úr a véren,
Sugárban is, ami ragyog,
Az időnek magva vagyok,
Mi a térben térrel dacol,
Bennem a lét ősárja foly...

(Elmélyedés)

Kézenfekvő, hogy eljut az önfelismerés és önértékelés olyan fokára is, amely a költő minden voltát vallja („Úgy érzem, szellemek királya, Hurráh! hogy minden én vagyok!” *Hurráh!*), és azt állítja, hogy központja a világnak, a teremtésnek pedig célja (A koldus). Kevés tehát, amit a *Ha majd a bír...* című versében mond, nevezetesen, hogy a költőt hajtja versírásra. A költő nem e világra való, de ez a gondolat ezen a fokon nem a Baudelaire szentesítette albatrosz-képzet valamelyik változatában ölt szöveg-testet. Komjáthy Jenő az isten- és szépség-látó alakját rajzolja, aki szerinte, azért idegen a földön, mert azt látta:

Kit megcsapott már ama nagy
Szellemvihar, az őserő:
A földnek immár halva az,
Érdekfonált nem szóhat ő.

Ne bízzatok semmit se rá,
Mert nem való már semmire!
Ki ama nagy fényt láthatá,
Ah, nem való már ő ide!

— — — — —
Az örök Szépséget magát
Saját szemével látta ő;
S annak, ki egyszer égbe járt,
A földi lét nem tűrhető.

(Kit megcsapott...)

Nem a hagyományos művész-magányról beszél tehát itt, a *Csak tartsatok...* címűben sem, amely az Illés-képzettel jár Ady Endrének a „művészegyedüllét nagy vallomásának” (Király István) verse előtt, s amely Ady Endre előtt feltette a „ki látott engem” kérdését is. A misztikus költő áll előttünk az alábbi következő önarcképnél:

Közületek vajon ki látott
Erőm teljében fényleni?
És üdvözülve, koszorúsán
Ki hallott engem zengeni?

Ki látott járnai pompafényben
A zúgó tengerek fölött?
Közületek ki látta lelkeket,
Midőn a napba öltözött?

Ki látta színem változását,
Midőn a lélek elragadt?
Ez elcsigázott, gyöngye testen
Ki látott nőni szárnyakat?

Ki látott engem tűzszekéren
Mint a prófétát egykoron?
Illést se látta minden ember,
Csak az, ki lélekben rokon.

(Csak tartsatok...)

Ikonográfiailag egyedülálló látomás-kép ez a kor magyar lírájában, de képzőművészeti analógiák után is hiába kutatunk. Vitathatatlanul a Krisztus-ismérvék fedezhetőek fel a részleteken, amelyek ilyen módon mintegy az isteniesült költő glóriás alakját rajzolják fel. Mindebben egyéni úton járt Komjáthy Jenő: az ő misztikus lét- és művész- valamint művészetfelfogása végső következtetéseiben nem utánzata, rokona nyugat-európai kortársainak a szimbolizmusban. Az a „lelki éhség” (Búcsú Abderától), amely kínozta, hozzájuk kapcsolta, látnokságának karaktere el is különítette tőlük. Komjáthy Jenő a maga sajátos, hangsúlyozottan gnosztikus módján „valósította meg Istent”, amikor a szimbolisták Saint-Pol Roux emlegette követelményéhez hasonló módon viselkedett és gondolkodott.

Az ilyen koncepcióban a halál költészetének, a „temetői daloknak” is átminősített vonásai vannak előtérben. A halál ürügye a másik világról való szólásnak itten, és Komjáthy Jenő legerősebb versrészlete egyikét írja meg erre a témára a szimbolista költőkre jellemző módon. S ha nem tudnánk, hogy egy fiatal lány halálát siratja benne, a sóvárgott ígéret földjéről szóló versként olvashatnánk.

Elmondjam a kísértetek regéjét,
Az árnyak vén, babonás titkait?
Felhívjam a suhanó rémek éjét?
Kibontsam a rejtelmek szárnyaikat?

Elmondjam-e, a más lét mily valóság?
 S hogy nincsen nemlét és nincsen halál?
 Túlparton nyílnak mélyebb tűzű rózsák
 És öldöklöbbs, sugárzóbb ott a nyár...

(Laura IV.)

Komjáthy Jenő költészetfelfogására is fényt vetnek a fenti sorok, hiszen a költészet Komjáthy Jenő szimbolista értelmezése szerint a „más lét” valóságát fejezi ki. Az *Elmélyedés* című versében is érinti ezt a problémát („Amit írtam, csupa élet, Amit éltem, csupa lélek...”), igen pontosan *A magasból* című versének soraiban jelöli ki a költészet külön világának a határait, s jelzi, hogy annak a hétköznapi valóságához nincsen köze. A költő a „lét magasan” áll, s az itteni „fentet” állítja szembe az alanti világgal, azzal a központi céllal, hogy a költői valóság új, és eredendően szimbolista minőségét emelje ki. A kontrasztok ezt a célt szolgálják most:

Élv és kacaj itt megszelídül,
 Harmattá tisztul itt a könny,
 Mi ottan kéj, itt fönnenézés,
 Nyugalom itt, mi ott közöny.

Mi ottan múltó indulat volt,
 Itt mélyehatlan szenvedély,
 Mi ottan álom, tünde ábránd,
 Itt mint való költészet él.

— — — — —
 Vér láza: itt a lét varázsa,
 Dallam a tett és tett a vágy,
 Az akarat: erő s a szellem
 Lehére kél egy új világ...

Érthető ilyen módon, hogy a költészet teszi lehetővé „ismét belátni az egészet” (Himnusz) a maga sajátos hatalmával a költő szerint, s ezzel összefüggésben határozhatja meg a költészetet „új teremtésként” (Elmélyedés), vallásként (Margit húgom emlékkönyvébe), a versírást pedig „eleven szó szüléseként” fogni fel, ami egyet jelent a „tetteket költeni” igényével is (Ragadj ki én lelkem!), amihez harmadikként az „élő lelkét írni” követelménye csatlakozik. A vers mibenlétéről való gondolkodásban nyilván a költészet ilyen felfogása következményeként nyomatékosabban a szó természete érdekelte, de nem esztétikai funkciója, hanem misztikus-orfikus természete miatt. Komjáthy már emlegetett „álmodója” keresi az ilyen szavakat:

Egy szó csupán, mit sokszor úgy keres,
 Egy szó, amely világok magva lesz;
 Nem pusztá szó, de Istenige: tett,
 Mely a lét kútfejéből született...

(Az álmodó)

S egyetlen húr zendüléseként a verszene problémáját is megszólalni halljuk:

Szokatlan hangot ütök még,
 Fönnszárnyaló diadalének,
 Erővel teljes a dalom.
 Ah, szárnya nő ezer a szónak,
 Eséstül égiek ónak,
 Lelkem zenéje hatalom!

(Szokatlan hangot ütök meg)

A versnek általában „árnyból, sugárból összetett” jellegét említi (Repülj dalom), olyan „túlvilági éneknek” nevezi, amely „csupa fény és csupa lélek” (A semmi), egy helyütt pedig „magas ének”-nek minősíti (Önvád).

El nem hanyagolható ellentétre figyelhetünk fel, amikor esztétikai kérdéseit vesszük vizsgálat alá. Ha költői ösztönzéseiben magasrendű, misztikus filozófiai koncepcióknak körvonalaira lelünk, költői gyakorlata a költői tudatosság amahhoz mérhető fokát már nem észleljük. A *Szokatlan hangot ütök meg* című verse mutatja, hogy felismerte az „új forma” és az „új lélek” összefüggéseit („Hiába intnek a bölcsek, Hogy új formába ne öntsek Új lelket, eszmehatottat...”), de az is bizonyos, hogy kellő odafigyelés híján, nem mindenütt következetesen, főképpen pedig nem programszerűen kereste az eszmén kívüli „új” lehetőségeit. Ezért állíthatta Németh G. Béla, hogy Komjáthy Jenő „stílusferemtő törekvései az egyes részletekben, úgy tetszik, nemegyszer inkább ösztönösek voltak, mint tudatosak”. Ugyancsak Németh G. Béla jelezte azt is, hogy a költő „új kifejezés mód, az új nyelvi és stílusesszközök után kutatva, a csakugyan új kifejezésformák helyett gyakran a népmemzeti irány előtti stílusirányok nyelvi és stílusesszközeit ragadta meg”. A költői gesztus, alkárcsak Baudelaire klasszicizmusához való viszonyulásáé, tulajdonképpen meddő maradt, bár nem ugyanazon okok miatt. Amir értékelni lehet és kell, az a szimbolista költői-képi gondolkodásban tett lépései. Nem az ilyenek vannak túlsúlyban Komjáthy Jenő költészetében, de nem is tarthatjuk felbukkantásukat véletleneknek. Ha versírói ökonómiáját nagyobb, tehát a tudatosabb verseszközei, kifejezései megválogatásában, a versfejlesztésben lírájának szimbolisztikus formavillága is teljesebb, változatokban gazdagabb lett volna.

Nincs tehát azon csodálkozunk, ha Komjáthy Jenő verseinek költői-ségét előbb Babits Mihály, majd évtizedekkel később Komlós Aladár

egyetlen Komjáthy-részleten, egy 78 soros vers mindössze hét során, magyarázza:

Hattyú lebeg a ringó vizen:
 Az én gyönyörben úszó szívem;
 A fénybogár a rózsakelyhen
 Az én gyönyört sugárzó lelke;
 A pillangó levelek selymén
 Az én gyönyörtől ittas elmém.
 Most minden perc egy végtelenség...
 (A porban csúsztam...)

Babits erre a versre akkor hivatkozik, amikor azt akarja bizonyítani, hogy Komjáthynak nem volt érzéke a természet iránt. „A természet nála csak a lélek más szavakkal: semmi egyéb...” — mondja, majd idézete után felteszi a kérdést: „Látta Komjáthy ezt a hattyút, ezt a fénybogárt, ezeket a pillangókat? Dehogyan látta. Érezte... Komjáthy érez, és semmit se lát...” Komlós Aladár ugyanebben a versrészletben a szimbolistáknak arra a sajátosságára ismer, amellyel a „külvilág ritka képeiben érzelmi analógiát tudnak felfedezni”. Majd ezeket az elgondolkodtató sorokat írja le: „Tisztábban szimbolista sorokat Mallarmé sem írt. A dolog érdekességét növeli, hogy a szimbolista program Franciaországban csak 1885-ben tűnik fel, néhány évvel később, mint amikor az idézett strófa született...” Mezei József a füst-jelképet emeli ki, mondván, hogy a köd szimbólumával együtt „nemcsak a kilátástalanság és ködösség vigasztalan érzése kap formát, jelképet, hanem minden bizonytalanság, álomszerűség is, alaktalanság, gomolygó gondolatok és érzések, vágyak, egy új, még láthatatlan tudás és valóság formálódása”. S idézi a *Füst* sorait:

Az ifjúság mindössze néhány
 Dohánylevélnek illata;
 Az ingerlő, pompás aróma
 Bús életünk május hava...

Majd hozzáteszi: „A szimbólumnak nem lehet nagyobb mélysége, mint amit Komjáthy beleérez...”

Komjáthy Jenő verseinek szimbólumait, „mint antagonizmust feloldó új szintéziseket” Németh G. Béla szedte rendbe. Felsorolta azokat a verseket, amelyekben „egy-egy szimbólum az egész versen átvonul” (*Homályból; Magdaléna; Kis lelkek; A sápadt asszony; Diadalének*), beszél a költőnek az Újszövetségből származó iktikus szimbólumairól, azután pedig azokról, amelyek valójában folkozott absztrakciók. Ilyen nagy kezdetű absztrakciók az Ég, Nap, Ember, Kléj, Ósorgia, Ósúr, Démon, Este, Hajnal, Ész, Föld, Élet, Halál, Jóság, Vágy, Bűn, Nyár, Üzenet,

Inger, Igézet. Megkülönböztet azután önszimbólumokat, amelyek nagy számát a költő „szélsőséges individualizmusa teszi érthetővé”. Azt is megjegyzi, hogy leginkább messiásnak láttatja magát (az ismerteken kívül ilyenek a Kezdet és Vég; az Ősár; Napisten), ezekhez sorolhatók a velük asszociatív kapcsolatban álló próféta- és isten-jelképek (Álomkirály, átokisten, gúnyapostol stb.). Németh G. Béla bemutatja azokat a jelentéstani változásokat, amelyek a szimbolizmus ösztönzései nyomán következtek be. Új szókapcsolatok jönnek ilyen módon létre, főképpen a jelzős szerkezetekben, de a szóhasználat más formáiban is. Kellően nem méltányolt, a vizsgálódásokban elhanyagolt, a magyar költői nyelv történetében azonban mégis új vívmánynak számítanak Komjáthy Jenő költői-nyelvi leleményei, amelyek rendre a szimbolista látás és érzés kikényszerítette nyelvteremtő újítások példái (égi büszke tetők, álmatag levélke, kedély hegy, kárhozott szél, néma virág; bús kudarc, kemény remény, vad győzelem, céda nyár; üdvözítő pokol, szent részegség, rejtelmes, édes rettegés; régi, bús homályos ösztön stb.). Van példa a szimbolisták kedvelte szünesztéziára is: „És annyi fénynek hallatára Kigyúl az ég sötét határa...” (Oh mennyi fény!) Németh G. Béla jelzi azt is, hogy Komjáthynál a főnévi igenév rangemelkedése következett be, példákat hoz fel a versekben felbukkanó egzotikus flórára és faunára valló fogalmakra, nemkülönben az erotikus képzetek szimboliztikus használatára. Kedves szavai a kéj, gyönyör, mámor, szerelem, képzetek a nemzés, egyesülés, az ősgorgia. Mondathasználatára vonatkozóan azt találjuk, hogy a költő főképpen élete utolsó éveiben írott verseiben a felszólító és a felkiáltó mondatokat használta, szoros összefüggésben vizionárius-messianisztikus magatartásával.

A szemlélődés természetesen tovább is folytatható. Riedl Frigyes figyelte meg, hogy Komjáthy Jenő verseiben a felsorolásnak fontos, mondjuk így esztétikai szerep jut. Ő ugyan neheztelésként említi: „Mond egy gondolatot a költemény elején vagy a végén, és azt mondja, ez a gondolat igaz, mert: a-b-c-d is igaz; mintegy jelenségeket sorol fel...” Németh G. Béla a *Szózat* című versének már idézett versszakára hivatkozik, amelyben a főnevek halmozása a szembetűnő. S valóban, szívesen halmoz főnevet és igét is — de inkább valamiféle zenei elvnek engedelmeskedő módon, mintsem a meggyőzés, a bizonyítás szándékával:

És a kinek a lélek megjelent,
Nincs kötve az időhöz, semmi helyhez,
El nem fuvallja szél mint gyöngye pelyhet,
De szabadon csapong, rombol, teremt.

A tűz, a víz, a föld, a lég enyém!
Egyedül engem ismer itt urának,
Kit emel és himbál a létremény...

(Az újkor szelleme)

Az *In hilaritate tristis* címűben az igék felsorakoztatásában tobzódik:

Mindenki él, örül, szeret,
Nyüzsög, habzik, rajzik és nevet,
Csillog, zsiibong, repül...

Ritmusaprózó hatásokat ér el egy, illetve két szótagos szavak sorolásával: „Az élv, s a lán, a vágy s a lkéj...” (Romok fölött); „Csak élni, sírni, égni Egy örökléten át...” (Rohan a nap); „Zokog a szülka, Nevet a rózsá, Fű, fa, virág fog Könnybe, mosolyba...” (Rejtelmek. II.).

Véletlen telitalálatok keverednek tudatos nyelvi megoldásokkal ebben a költészetben. A „hült szerelem”, a „béna vágy”, a „kifáradt gondolat” típusú szerkezeteket talán az első, a „táj mint egy hullá fekszik” formájúakat inkább a második kategóriába lehetne sorolni. Elsősorban a filozófust jellemezhetik például az ilyen fordulatok: a lélek „lángja hit, hatalma eszme” (Magamról); „Az élet gondolat, a lét a lélek, A gondolat meg fényes, gazdag élet...” (Az álmodó). Ez terebélyesedik tovább is:

S ha jó az Est, a bíbor Alkony,
Ott csügg az ajk a szomjas ajkon,
A szem az égen, ég a szemben
Verődik vissza mindig teljesebben.
A szív az égben, ég a szívben;
Összhangban élnek: mély való a színben...

(Óh mennyi fény!...)

A filozofáló talált talán szótó-kiugrató technikának nevezhető, hatásos nyelvi bravúrra is:

Nirvána vár reánk, az édes, tiszta csend.
Ahol nem gond a gondolat, nem sért az érzet,
Nem bűn a bűv, nem fáj a fájdalom...

(Schopenhauer)

E költői nyelv megítélése nem mentes ellentmondásoktól. Komlós Aladár sok dicsérmivalót talál itt. „Adyig nem írtak — mondja — olyan merészen eredeti sorokat, mint a »jövendő sötét méhében fejlőd, Életre zokogó napok.« (Eloa, sírj)... A lényeg megragadására törr tekintetével gyakran motószerűen tömör formulákat talál a maga és helyzete jellemzésére, mint pl. »börtönben sínylő végtelenség«...» Ugyancsak Komlós Aladár állítja, hogy ez a nyelv költői, „újszerű és finom megérzéseken alapuló”, s ha nem is plasztikus, de mindenképpen zenei s hangulatki-fejező. Ugyanő Komjáthy Jenő nyelvének elvontságát, verseinek unalmas önméltléseit, a költő zavaró bőbeszédűségét, papírízű elvontságait is fel-

emeleti, de felsorakoztatja azokat az avított nyelvújítási szavakat is, amelyek mintegy korszerűtlenítik a valóban költői és modern vívmányokat.

Mindenképpen jelentős az a megfigyelés, amely szerint Komjáthy Jenő költészetében a zeneiség előretörőben, igénye megvalósításra váróan van jelen. Komlós Aladár szerint e líra „csengő énekhangjával annak az eufóriának kifejezője, amely jellemző életérzése” a költőnek. Ugyancsak Komlós Aladár kutatta azt is, hogy milyen eszközökkel érte el ezt a benyomást Komjáthy Jenő. Szerinte azzal, hogy „túlnyomórészt gondosan kezelt jambust írt”, de arra is gondolt, hogy daktilust és anapestust is vegyítsen jambusai közé, így együtt van ebben a versben időmérték és hangsúlyos ritmus, azután a szokatlanul erős logikai nyomaték, amely révén „önkéntelenül már-már hangsúlyos ritmus is keletkezik a jambikus felszín alatt”. A gondolatritmus szerepét is észlelni kell, mondja: „Fontos eszköze az oly gondolatritmus, amelyben mellérendelt mondatok mintegy emeletről emeletre ragadnak fölfelé, míg végül egy felkiáltójel zárja be őket...” Mi Komjáthy Jenő rímeinek nem konvencionális jellegére is figyelmeztetnénk. Nevezetesen arra, hogy szereti a páros, az egymás után jelentkező rímeket, mintha a rögtöni feleletváras vagy feleletadás kényszerének engedelmesskedne. Például:

Gyűlölöm e kényszert halálig,
S lelkem a fényt szomjazza váltig...

(Palágyi Menyhértnek)

Ezért szereti, s nyilván muzsikálja is vonzza a hármás rímnek. Mintha tudatos archaizálás lenne: a sorokat a XVI. századig patinája futja be:

Le vagy tiporva, szív, el nem tiporva!
Korán volt kezdenők halotti torba,
Amért rajongsz, nem sülyedt még a porba.

Kifosztogattak és az éjbe löktek,
Sötétben, titkon életemre törtek,
Hogy ne legyek unos terhükre többet...

(Le vagy tiporva...)

Másképpen modern a másik hangzat, amikor is a két tizenkét szótagos sor után egy megrövidült, hat szótagos sor végén csendül össze a rím:

Nem akarok én hint, hiú dicsőséget,
De reátok hagyni örökebb emléket:
Lelkemet vegyétek!

Azt akarom váltig, hogy ami bennem dúl,
Dúlja föl szívetek és láthatatlanul
Én legyek rajta úr!

(Nem akarok én hírt)

Észlelhetjük, a vallomás, a gyónás, a soliloquium zenéjét állítja ilyen módon elő, s szinte az is természetes lesz, hogy a tercína is felbukkan a versek között. De ne feledkezzünk meg az ilyen típusú zenei megoldásokról sem:

Jaj beh szép ősz! Búból fakadt a kiséje;
A halálnak halhatatlan zenéje.
Összeillünk már mi ketten,
Tudja Isten, megszerettem
Én az ősz!

(Őszi dal)

S ha Komlós Aladár csapásán indulunk el, akkor Komjáthy költészetének a zeneiségét versszerkezetet megszabó tényezőként is értelmezhetjük. Ugyanis nemcsak a motívumok ismétlődése játszik szerepet, hanem a rímtechnika is.

Komjáthy Jenő szimbolista költői gondolkodásának meg nem kerülhető jelensége egyetlen, maga tervezte és rendezte verseskötetében, *A homályból*, amelynek megjelenése (talán jelképesen) együtt járt a költő halálával. „Megszerkesztett” könyv ez, mint amilyen megszerkesztett könyveket programszerűen Mallarméék akartak csinálni. Komjáthy verseskötete szinte maradéktalanul kielégíti azokat a követelményeket, amelyeket Mallarmé 1885-ös önéletrajza sorol fel. Reviczky Gyulánál észlelhettük a rendezett és a tervezett kötet iránti igény munkáját, kiteljesedését, mintegy Ady Endre fellépte előtti teljét azonban Komjáthy Jenő lírai opusában kell szemlélnünk.

Komlós Aladár írja, hogy Komjáthy eredetileg ciklusokra osztva akarta verseit közreadni, egy tervezete szerint nyolc csoportba sorolta volna őket. Fennmaradt verskronológiája alapján pedig arra lehet következtetni, hogy „költészete voltaképp Szenicen bontakozott ki: 1889. december 20. és 1894. július 9-éig írja versei túlnyomó részét”. Am nemcsak azt a következtetést vonhatjuk le e verskronológiából, hogy Komjáthy „lírája tehát jóformán négy és fél év terméke” (Komlós Aladár), hanem azt is, hogy verskötetét tervezte a költő, s mi több, bizonyos verseit tervszerűen írta is meg. A kötet címadó, *A homályból* című versét mindenképpen ilyennek kell tartanunk: a kötet élén álló, az első vers szerepét játszó költemény tulajdonképpen utolsó alkotása volt a költőnek — szó szerint is költői összefoglalása, érzelmi-eszmei tartalommutatója a kötetnek. 1894. július 19-ü keltezését viseli e vers, a költő 1895. január 26-án már meghal.

A kötetről szerzett összbenyomását Babits Mihály fogalmazta meg, bár a kötet-tervről ő sem szólt. Ezt írta: „Az első fenséges sortól kezdve: Ki fény vagyok, homályban éltem . . . , végig egy óriási himnusz, széles, diadalmas, mindent magával ragadó, mindent elborító, zuhogó lendület. A szavak Niagarája ez, a költemények Amazonja . . . Egész költészete egy költemény vagy egy sem: mert a szám fogalma csak szilárd dolgokra alkalmazható, Komjáthy költészete pedig folyó . . .”

Hangsúlyoznunk kell mindenképpen Komjáthy Jenő „dantei” koncepcióját, amit kötetében maradéktalanul végig is vitt: egy „homályból”, a homály jelezte hétköznapi élet elidegenült világából kiindulva jut el a végén a fény honába, az „istenlátásig” — az „egészig” a szerelem teljességének az élményéig. Csak itt nincs szó térbeli utazásról: gondolati út ez, az átváltozások rezzenéstelensége adja a kötetben megmutatkozó gondolkodás dinamikáját. A véletlenre nem bízott semmit a költő: minden versének meghatározott és valójában kideríthető indokú helye van a kötetben. Egyfajta „eszme-idő” adja a rendezői elvet, amelyben az események, ha egyáltalán ilyenekről beszélhetünk Komjáthy lelki és gondolati szenzációival kapcsolatban, mintegy visszapergetett módon követik egymást. Az olvasó, aki végigmegy a költő kijelölt versúton, oda érkezik, ahonnan minden emberi történet ebben a misztikus létfelfogásban elindult — az édenhez, az „élet legelső hajnalához” (Májusi reg). Úgy is mondhatnánk, hogy a *születéstől az újjászületésig* tartó út nyomvonalát kínálják a költemények. A bevezető verset követő első költemény (Anyámhoz) az „angyali üdvözlének” a fordulatait szólaltatja meg:

Áldott vagyok, méhed gyümölcse, én!
Várnak reánk nem ismert gyönyörök . . .
Áldott vagy te az asszonyok között!

A kötet utolsó verse a *Májusi reg*, melynek utolsó szakasza a következőképpen hangzik:

Úgy érzem, hogy minden, de minden
E percben születék —
És e dicső világot Isten
Mostan teremti épp.

Ahogy Dantét a Paradicsomba Beatrice kíséri, ebbe az új édenbe a költőt, a lírai ént, Eloa, ez a Jézus könnyéből született, magát a sátánnak odaadó angyal ragadja. Ha szimbólum-mitológiája korára jellemző volt (mert akár a József, akár a Pán, a Magdolna, az Ahasvérus, a Medúza-fő, azután a Hamlet és Don Juan ilyen), az Eloa semmiképpen sem mondható annak. Eloa a megváltás-képletnek egyik legsajátosabb

megjelenési formája — attól az Alfred de Vigny-től örökölte, akit „fenn-tartás nélkül dicsér *A romlás virágainak költője*” (Dobossy László).

Alkár egy wagneri lélek-dráma vezérmotívumainak egymás után következő, majd polifóniába egyesülő hangjait is kihallhatjuk ebből a nagyon is tudatos költői koncepcióból, amely a megfelelések és az ellentétek párhuzamain épült fel. Hajlamosak lehetünk lineáris elképzelést tételezni fel, holott koncentrikus körök rendszerére inkább gyanakodhatnánk. Már csak azért is, mert megfigyelhettük: a kötet első felének nem egy költeménye a második felében olvasható versekkel korrespondál — az *Anyámhoz* című a *Májusi reg* cíművel, az *Almodó* az *Óh mennyi fény!* címűben lel párjára, a kötet központi verse pedig, miként már jeleztük is, a *Honvágy*.

Komjáthy Jenő — jól látható tehát — mintegy megkomponálta a maga szimbolizmusát mind a gondolkodás és érzelem, mind pedig a kifejezés rendszerében, olyan módon, hogy látnokká tette magát, s így együtt tudott haladni, lépést tudott tartani a kortársak hasonló törekvéseivel. A korszak eszmei-esztétikai kihívására az övé a legmaradéktalanabb felelet magyar művésztársai közül.

PARTNERKONFLIKTUS ÉS SZEKXUÁLIS ZAVAROK

HÓDI SÁNDOR

Azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy a pszichés reakciókép-ződésben a tünethordozó személy mellett a tünetképződéshez vezető vi-szony másik pólusát is figyelembe kell vennünk. A tünet alapjául szol-gáló feszültség ugyanis egy *konfliktusos kapcsolat* eredménye, és a kap-csolatból származó feszültség *polarizálódott szerepekben* oszlik meg a partnerek között. A tünet megjelenése így feltételezi egy másik személy aktív szerepét is, aki úgyszintén ennek a tünetnek a révén szabadul meg a kapcsolatból rá nehező többfeszültségtől. Vagyis a tünet *közös problémát* old meg — az egyik fél terhére.

Jól felismerhető ez a neurotikus tünetet fenntartó házastársak esetében. Az ilyen házastársak házassági szerepkörükből fakadóan erősen korlá-tozzák egymás mozgási, értsd kapcsolatteremtési szabadságát. Féltélke-myen figyelik a másik minden kifelé irányuló reakcióját, és ha ez kvevés-nek bizonyul, a legkülönbözőbb tünetek létrehozásával láncolják magukat egymáshoz. A legátlátszóbb módját jelentik ennek a betegségsszimpptomáik. A „beteg” ugyanis, azáltal, hogy védelemre és ápolásra szorul, jobban maga felé fordítja a másikat. Partnere, aki vállalja az ápolással járó fel-adatokat, az ezért kijáró hála és elismerés révén úgyszintén nagyobb fokú érzelmi odafordulást ér el az ápoló részéről. A feszültségtől terhes kap-csolat a kölcsönös függőségek megoldásaként, a felbomlófélben levő há-zasság stabilizálásaként, rejtélyes betegséget hoz létre. Nem kis bosszú-ságot okozva az orvosoknak, hiszen hiába próbálják meg latba vetni min-den tudásukat, igyekvésük többnyire hatástalan marad. A *tünethordozó* beteget mindaddig nem sikerül meggyógyítaniuk, amíg a *tünetgondozó* házastársat is nem sikerül e terápiába bevonni. Még összetettebb a hely-zet, ha a tünetgondozást egy egész család vállalja magára. Ez esetben olyan sokan érdekeltek az egyikük által megjelenített „betegség” fenntar-tásában, hogy csak hosszadalmas és körülményes családterápiával lehet a helyzetet valamelyest változtatni.

Ez az elvi lehetőség azonban a gyakorlatban nem mindig kivitelezhető. A „beteget” ápoló személy vagy személyek az ápolás és a „betegről” való gondoskodás révén ügyelnek arra, hogy a tüneteket fenntartsák. Erre sa-

ját homeosztázisuk, vagy ha úgy tetszik, saját lelki egyensúlyuk fenntartása szempontjából egyszerűen szükségük van. De maga a „beteg” sem érdekelt igazán gyógyulásában. Hiszen a tünetképződéssel szeretetpótlékot keres, s ezt kapja meg a beteg szerepének vállalásával. Fenntarthatónak látszó kompromisszumot köt, amivel egyaránt megerősíti interperszonális helyzetét és pszichés homeosztázisát.

A tünetet létrehozó „partnerkonfliktusokban mindenkor felismerjük az összejátszást, vagyis azt a titkos, rendszerint tudatlan egyezséget”, amely révén a családtagok megpróbálják egymással és egymáson keresztül leereagálni szorongásukat, hogy ezzel kapcsolatukat szorosabbra fogják és saját védekezésüket megsokszorozzák, írja ezzel kapcsolatban Jürg Willi a házaspárterápiával foglalkozó kitűnő tanulmányában.¹ Az egymással kialakított összejátékban a „partnerek létrehoznak egy többnyire tudattalannul kialakított egyezményt ennek az összejátszásnak a szabályairól és szerepeiről”, lehetővé téve, hogy az egyik fél saját szükségleteinek kielégítéséhez felhasználhassa a másik szükségleteit, pl. az önkínzó alárendeltséget vállaló személy a másik dominanciaigényét, vagy fordítva. Egymás karakterjegyei (védekezése) révén így kölcsönösen megerősíthetik saját védekezésüket, felerősíthetik saját karakterjegyeiket. Rendszerint már a párválasztás is ezeknek a nem tudatos személyiségstruktúráknak a vonzása alapján megy végbe, hogy az addig külön-külön hordozott konfliktusok a házasságban, családban közös konfliktussá váljanak és az egyik vagy a másik házassfél, nemritkán a gyermek által megjelenített betegség-szimpptomákban manifesztálódnak.

Igaz ugyan, hogy a pszichés reakcióképződésre hajló személyek belsőleg függővé válnak a másokhoz való tartozás meghatározott módjától, de ez a függőségi viszony, amit a pszichológia elszeretettel nevez személyiségvonásoknak, mint több ízben is utaltunk már rá, a kényszerítő körülményeket igazolja. Azokat a viszonyokat, amelyekre objektíve, a társadalom felépítéséből fakadóan jellemző a mások fölötti uralom és a másoknak való önkínzó alávetettség. És amelyeken belül az autonómiára való törekvés éppen olyan illuzórikus szabadságot nyújthat csak, mint amilyen kényszerű önfeladással jár az elvárásoknak való megfelelés.

Ha felerősödött belső készletettségüknél, helyzetük kiszolgáltatottabb voltánál fogva a konfliktusos személyek — ne feledjük, hogy ezek pszichológiai típusként jelentkeznek — hajlamosabbak is a pszichés reakcióképződésre, a magánélet jellegeből fakadóan, a maga módján bár, de minden ember kényszerűen ugyanattól a konfliktustól szenved. Ez a konfliktus az elszakadási félelem és a tudattalan leválási tendencia, a másik elvesztése és az új partnervizony keresése között áll fenn. Sokféle formában kerülhet ez a konfliktus feldolgozásra vagy elfojtásra, nem ad

¹ Jürg Willi: Az összejátszás mint a házasságpszichológia és házaspárterápia alapjelensége. In *Pszichoterápia*. Szerk. Buda Béla. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1981. 501—502. old.

jelt magáról feltétlenül tünet formájában. Olykor csak a házastársak „magányos kettőssége” jelzi, hogy csendben vívják egymással s magukban életüknek ezt a véget nem érő nagy csatáját.

Lássuk egy ilyen „idilli” kapcsolat anatómiáját.

Mivel mindkét fél, elsősorban saját ilyen irányú készítenéseit projiciálva attól tart, hogy elvesztheti „megbízhatatlan” társát, azt szorosan magához láncolja, állandó ellenőrzés alatt tartja. Utaljon vagy sem valami arra, hogy a partner társas kapcsolataiban megbízhatatlannak fog bizonyulni, önmagában véve már a ragaszkodás és féltés is elegendő ok arra, hogy a házastársak leszűkítsék egymás mozgási lehetőségeit és társas interakcióit. Minden veszélyesnek látszó személyt eltávolítanak maguktól, s kezdetben, a kapcsolat vagy a házasság „felfelé ívelő” szakaszában, minden házasságon kívüli fantáziát is kiszorítanak tudatukból. A közös fáradozás eredményeként az „egy szív, egy lélek” házaspár visszavonhatóanul magára marad, és normális körülmények között úgyszólván semmi sem adódhat, ami e „magányos kettős” boldognak tetsző, rendezettnak látszó életét megbolygathatná.

A féltve őrzött együttlét azonban szükségképpen együtt jár bizonyos mérvű lappangó, állandósuló szorongással. A társas szükségletek és a házasságon kívüli erotikus fantáziák elfojtása fokozatosan mind nehezebbé válik. Az élettér beszűkítése, amit pszichológiailag közös „én-szűkítésnek” is nevezhetnénk, megnöveli az új kapcsolatleremtésre és az erotikus fantáziák felszabadítására irányuló rejtett törekvéseket. Az ebből származó feszültség, a házasfelek személyiségétől és a körülményektől függően, valamilyen elhárítási formát keres. Előfordulhat, hogy a bennük párhuzamosan erősödő feszültség ellensúlyozásaként még *merevebbé* válnak mindketten, melynek következtében teljesen szeparálódnak. A szeparálódás, társtalanná válás azonban a feszültséget csak fokozza, mindaddig, amíg valamilyen neurotikus tünet révén a házasságot övező esemény, mint egy buborék, szét nem pattan.

Ami azonban mások számára a tünetek alapján többnyire nyilvánvalóvá válik, egyáltalán nem evidens a szóban forgó házastársak számára. Az önámítás és egymás kölcsönös megtévesztése tovább folyhat. A tünetek megjelenésével az orvos vagy pszichológus személyében, igaz, most már *kívülálló* is belkapcsolódnak a házastársak között zajló interakciókba, többnyire azonban csak az új szereposztás *legitimizálásának* erejéig, vagyis amíg nem hitelesítik a felkínált diagnózist. A megváltozott helyzet valamelyest oldani látszik a feszültséget, de a „pokol” a család, a munkatársak és az orvosok számára csak ezután kezdődik.

A gyengédségi vágy és az elfojtott szeretetigény a konkrét élethelyzetek és életutak függvényeként a legváltozatosabb formában kereshet kielégülést. A három alapneurózis, illetve azok kombinációi mellett tucatszintű más neurotikus rendellenesség jöhet még létre. Az specifikus tünetek és az atípusos lefolyás ellenére, ha a „libidóigény” kielégítése vagy

kompenzálása a szervezet funkcionális zavaraiiban vagy viselkedési rendellenességekben nyilvánul meg, általában a pszichopatológiai címkézés sem marad el.

A funkcionális zavar és a viselkedési rendellenesség sajátos eseteit jelentik a szexuális élet zavarai. Azokat a *nem genitális* jellegű szexuális problémákat soroljuk ide, amelyek, bár kétségtákiül biológiai vonatkozásúak is, elsősorban mégsem közvetlenül a nemi szervek fajlagos (biológiai) funkcióival függnek össze, hanem azzal a szubjektív örömrérzéssel és kívánalommal, amely az ember nemiségének társadalmi vonatkozásaiban nyilvánul meg. Göllintz ezt a jelenségszférát, helyesen, az erotika fogalomkörébe utalja, erotika alatt „az ember társadalmi vonatkozásai révén kialakult, *magasabban integrált szellemi gyöngédségképességet*” értve, amely „a nemiségben nyilvánul meg”.²

A nemiség mint anatómiai adottság általában eléggé egyértelmű jel ahhoz, hogy eldöntse az újszülött sorsát abból a szempontból, hogy *fiúvá* vagy *lánnyá* neveljék-e. A fiúvá, illetve lánnyá való nevelés ugyanis alapvetően kondicionálási folyamat, mint minden szerepnek, ezeknek a nemi szerepeknek az elsajátítása is társadalmi ráhatások során alakul ki. A nemi identitástudat kialakulásával kapcsolatos élmények, úgy minőségi, mint mennyiségi szempontból, messzemenően befolyásolják az örökletes adottságokat. Természetesen nem a nemiség anatómiai vonatkozásában, hanem a nemi szerephez kötődő örömszerzési készséget, a kívánalom és vonzalom jellegét és irányát illetően.

A nemiséghez kötődő szubjektív örömrérzésnek a felismerése és ennek az élménynek a tudatos felidézése Freud szerint a gyermekek nemi manipulációiban igen korán jelentkezhetnek. A „genitális játék”, a nemi szervekkel való babrálás már a 6. hónap után mindkét nemnél észlelhető, s elég gyakori. Ezek a „genitális játékok”, mint autoerotikus tevékenységek, átmenetet képeznek a maszturbációhoz, ami a második életév végével megszűnik, majd a negyedik év körül újból megjelenhet, gyakorivá azonban csak tízéves kor körül válik, írja Böszörményi.³ Kinsey adatai szerint a maszturbáció 15—16 év körül a leggyakoribb: a fiúk 82%-a él vele, Sigusch és Schmidt szerint 92%-uk, lányoknál ez az arány kisebb, 30—50%.

A nemi örömszerzésnek ez a formája tehát „normál fejlődési szakasznak tekinthető” (Böszörményi), amelyet kevesen mellőznek. Mindez azért bír jelentőséggel, mert az onánia, kezdve a serdülőkorú maszturbációs tevékenységtől a felnőttkori önkielégítésig, együtt jár az ellenkező nemű partnerek pszichés megjelenítésével. Ezek a manipulációk, illetve az ezekhez csatlakozó fantáziák, képzeleti tartalmak jelenítik meg az azonos és más neműekkel kapcsolatos szerephelyzeteket.

Az előnytelen interperszonális helyzet könnyen vezethet túlzott masz-

² Vö.: Böszörményi—Brunecker könyvével.

³ Uo.

turbációhoz. A gyakori önkielégítés elhanyagolt gyermekeknél a szeretet és a védettség hiányát jelenti. De általában a későbbi életévekben is olyan pótkielégülés — örömforrás —, amely különösen a rossz partnerviszonyban élő férfiaknál és nőknél a legbiztosabb orgazmushoz vezető tevékenység. Ha a szexuális örömszerzésnek ez a formája uralkodóvá, kizárólagossá válik, ez csak fokozza a rendszerint már egyébként is kapcsolatszegény személy elszigetelődését. Ezzel szemben sokan hangsúlyozzák az ún. „mértéktartó” onánia előnyeit. Kinsey szerint pl. a felnőtt asszony nemi élvezőképeségét jelentős mértékben befolyásolja az előzetesen alkalmazott maszturbációs technika. De általában véve mindkét nem számára előnyt jelenthet a maszturbáció abból a szempontból, hogy hozzásegít annak a hamis ikettősségnek az áthidalásához, meghaladásához, ami a kultúra által megjelenített nemek közötti viszony eléggé légius természete és a másik nemhez fűződő, a közvetlen vágykieléshez kapcsolódó erotikus készzetek és fantáziák között van. A maszturbáció során a másnemű partner a nemi fantáziálás tárgyaként éppen anyagi vonatkozásaiban, testiségében jelenik meg vonzóként. Ezek a kultúra által „mocskosnak” és „perverznek” tartott vágyképzetek a személyiség intim szférájában lerombolják az aszexuális nemiség eszményét, illetve a két szféra külön kezelésével megtanul az ember ikettős viselkedéssel élni, ami egyaránt feltétele a szexuális élet teljességének és a sikeres kulturális beilleszkedésnek.

Bár a maszturbációs tevékenység a nemiséghez kapcsolódó tiltások és gátlások szerepének csökkentésével jár együtt, nem minden onánias vágyképzet realizálható mégsem partnerekkel. Jelentős részük mindvégig megmarad onánias manipulációkhoz csatlakozó vágyképzeteknek. A kegyetlenkedést és önkínzást sem nélkülöző pszichés tartalmak ugyanakkor gyakran előrevetítik a későbbi „perverz” cselekményeket. Ezek a vágyképzetek a személyi függőségi viszonyok sajátos érzelmi, tudatai vetületeit jelentik. Ugyanezt jelentik a „perverz” cselekmények is, azzal a különbséggel, hogy e cselekmények során a vágyott interperszonális helyzet áttételesen realizálódik.

A pszichoanalízis — helyesen — a perverziókat a szorongás elhárításának sajátos módjaként értékeli, és elfogadható magyarázatot kínál fel a szorongás kialakulásának okaira vonatkozóan is. Eszerint a szorongást az egyén interperszonális helyzetének megoldatlansága generalizálja, a feszültség megjelenése pedig a gyermekkor traumatizáló élményeivel — a szeparációs félelem kialakulásával, az elhagyatottságból és védetlenségből fakadó érzések megismerésével — áll kapcsolatban. E feltételezést megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy „a perverziók túlnyomó többségénél megfogható biológiai rendellenességeket — genetikait vagy hormonálisat — kimutatni nem sikerült”.⁴

⁴ Vikár György—Ranschburg Jenő: Párvalasztás, szexuális élet, új család. In *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarok köréből*. Statisztikai Kiadó-vállalat, id. kiadvány, 66—67. old.

A perverziók esetében is ugyanarról van szó, mint minden más deviancia esetében. Karakterjegyként rögzülő szorongáselhárítási módot jelentenek. De minthogy semmilyen deviáns magatartási formát sem értékelhetünk a személyiség állandó, a körülményektől független jellemzőjeként, a perverz cselekményekkel kapcsolatos karakterjegyek sem tekinthetők valamely személyiségre vonatkozóan örökérvényűnek. A legmélyebb kétségbeesés szélén álló ember sem érez folyamatosan egyforma reménytelenséggel: nem mindig akar öngyilkos lenni. A neurotikus ember tüneteiben is megfigyelhető a hullámzó váltakozás. A szorongás átmenetileg oldódhat, s vele egy időre a kényszeres tünetek is megszűnhetnek. Vonatkozik ez a perverziókra is. Kinsey, Pomeroy és Martin nagy mintavételű statisztikai felmérése alapján nyilvánvalóvá vált, hogy tartósan vagy *átmenetileg* igen sok ember életében jelentkezhetnek perverz késztetések, vágyfantáziák, esetleg cselekmények. A szorongás intenzitásának váltakozása mellett ebbe nyilvánvalóan bejátszanak más körülmények is. Valószínűnek látszik, hogy a szorongás növekedésével a személyiségre általában jellemző szorongáselhárítási manőverek jelennek meg, amelyek éppen úgy lehetnek neurotikus tünetek, mint perverz késztetések. Ismételt megjelenésük azonban nem törvényszerű. Elég rákapni például az itálra ahhoz, hogy e tünetek helyén más deviáns magatartásforma jelenjen meg. Az újabb megfigyelések arra utalnak, hogy a perverz személyek hosszú ideig „tünetmentessé” válnak, ha egy erős közösségbe integrálódnak, ahol megbecsült szerephez jutnak. De nyomban újra produkálják tüneteiket, míhelyt kapcsolataik meglazulnak.⁵

A perverziókra vonatkozóan természetesen nem ez a tipikus magyarázat. Sokan keresnek mögöttük belső, örökletes adottságokat. Hogy a mélylélektannál maradjunk, hadd hivatkozzunk ezzel kapcsolatban pl. Szondira.

Vajon mért lázad fel egy ember, aki egy jól fejlett férfi nemi szerveit és nemi jegyeit hordozza, az ő férfivolta biológiai valósága ellen? — kérdezi Szondi. Miért fordítja meg nemi célját, miért akar nő lenni? Miért lépi át a realitás határait: miért exhibicionál, miért vállalja a mazochisztikus lealacsonyulást, vagy miért kínozza partnerét halálra? Nyilvánvalóan azért, mondja Szondi, mert a perverz ember mindkét nemű ember egyszerre akar lenni, illetve mert felerősödnek benne a másik nemre jellemző törekvések. Ezeket a törekvéseket pedig, Szondi szerint, nem lehet mással, mint az „ösztön szükségletek”, az „ösztönellentétek” és az „ösztönkielés” belső történéseivel magyarázni.⁶

Más helyütt már foglalkoztunk az ösztönelméletek tarthatatlanságával.⁷ Itt csak annyit kívánunk leszögezni, hogy a genetikai-hormonális adottsá-

⁵ Uo.

⁶ Noszlopi—Volosin: *Szondi ösztöndiagnosztikai teszt*, 1972. Pszichiátriai Rehabilitációs Intézet, Intapuzsza.

⁷ Hódi Sándor: Az ösztönélet mítoszáról. In *Pszichológia és ideológia*, Forum, Novi Sad, 1981.

gok egyedi esetekben valóban kedvezőbb talajt jelenthetnek bizonyos „elferdülések” számára, maguk az „elferdülések” azonban mindig társadalmi tartalommal telítődnek céljuk és megnyilvánulási formájuk mindig az egyéni élethelyzetek függvénye. S minthogy a szexuális vágykiélés formája, tartalma és célja az, ami koronként és társadalmanként változó normák szerint helyeslésre talál vagy elítélés alá esik, a genetikai elem csak másodlagos szerepet játszik. Az örökletes individuális adottságoknál sokkal meghatározóbb a férfi—nő viszony társadalmi ellentmondásainak személyes viszonyként való megélése, illetve e megélt, elmentmondásos viszonyulás társadalmi minősítése.

Amíg a társadalmi életben a férfi és a nő jellem, a férfi és a nő személyiségvonások élesen különböznek, míg a másneműek sok szempontból szinte külön társadalmat képeznek, eltérő életet élnek, addig a nemiség társadalmi szerepének és formáinak elsajátítása közben az egyén másneműekkel kapcsolatos viszonyában „zavarok” támadhatnak, „elferdülések” jöhetnek létre. Ezek a „zavarok” vagy „elferdülések” mindig a társadalmilag megkövetelt nemi szerep és a közvetlen személyi kapcsolatokból fakadó *szociális magatartásforma* diszkrepanciájából állnak elő.

A szexuális problémák természete után kutatva már az is óvatosságra kell hogy intsen bennünket, hogy e zavarok *egységes* megnevezése helyett ugyanazon természetű problémát, attól függően, hogy nőről vagy férfiről van-e szó, merőben más kifejezéssel illetünk. Ha ugyan a kérdéses magatartást mindkét nemre vonatkozóan egyáltalán problémának tartjuk. Így például a szexuális késztettség hiányát, a nemi tevékenységet gátló motívumokat, a szexuális cselekményhez kapcsolódó szorongást, örömtelenséget, fájdalmat és egyéb panaszt, ha nőről van szó, *frigiditásnak* mondjuk, ha férfiről van szó, *impotenciának*.

Hogyan lehetséges, hogy más-más kifejezéseket használunk, holott látszólag ugyanaz a panasz? Csakhogy egyáltalán ugyanazt jelentik-e ezek a fogalmak?

Ha utánajárunk, hamar felismerjük, hogy voltaképpen nem ugyanazt jelenti. Ezekben az elnevezésekben ugyanis már pontosan benne rejlik a nő, illetve a férfi eltérő szexuális magatartásának kívánalma. Mert bár mindkét szó a szexuális élet azonos természetűnek látszó problémájára vonatkozik, az egyik *érzelmi viszonyulást*, a másik *cselekvő magatartást* fejez ki.⁸ A frigiditás hidegséget jelent, a szexualitás alacsony érzelmi hőfokát, az impotencia viszont „teljesítményhiányt”, cselekvésképtelenséget, valaminek a meghiusulását.

Ismert szereposztás. A nők az „érző lények”, a férfiak az aktívak, a cselekvőek. A nők esetében a köztudat, az átlagember a szexuális élet zavarait a szexualitás érzelmi aspektusából értékeli. Mint ahogy általában, szerepkörükkel való azonosságuknál fogva a nők maguk is úgy

⁸ Lux Elvira: *Szexuálpiszichológia*. Medicina, Budapest, 1981.

élik meg, hogy „a nemi élet történéseit kísérő érzelem általában fontosabb számukra, mint maga a cselekvés”.⁹ A férfiak esetében viszont a szexuális élet zavarát a szexuális cselekményre, a nemi tevékenységre való képességgel hozzák összefüggésbe, s maguk a férfiak is nemi vonatkozásukat, a szexuális „értéküket” cselekvőképességük szempontjából ítélik meg. A nő számára az aktus sosem teljesítmény, hanem az orgazmus élményét jelenti, a férfiak viszont orgazmusukat is teljesítményként élik meg.

Ez az elvi szereposztás azonban a valóságos viszonyoknak, helyzeteknek távolról sem felel meg minden esetben. Hiszen a nők elutasító szexuális attitűdjük mellett az aktust kizáró cselekvésképtenségüket — passzív fiziológiás állapotukat — is frigiditásként élik meg. Akkor is, ha a nemi tevékenység motivációja esetleg megvan bennük, ha egyébként igényt formálnának a szexuális örömeire. És fordítva: a férfiaknak sem minden esetben nemi tevékenységükkel, hanem nemi tevékenységüket kísérő érzelmeikkel van problémájuk. Az érzelmi összhang hiányát kifejező elutasító érdektelenséget azonban a férfiak esetében éppúgy nem nevezzük frigiditásnak, mint ahogyan a nők szexuális cselekvésképtenségét sem hívjuk impotenciának. Ezek a fogalmak, mint látjuk, sem a nőt, sem a férfit nem engedik elszakadni szexuális problémáik természetében azoktól a társadalmi szerepkonfigurációktól, amelyek egyébként jellemzik őket.

A szociális s ezen belül a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárások azonban nem mindig teljesülnek, hiszen például az introverzió és az extravertió, mint a gátoltságot és aktivitást leginkább megjelenítő pszichológiai típusok, nem nemi specifikumúak. Lévé, hogy a szociális magatartásforma (pszichológiai típus) kialakulása elsődlegesen az interperszonális viszonyok függvénye, férfiak és nők között egyaránt létrejöhetnek dominanciára törő, aktív (extravertált), illetve kapcsolataikban alárendelődő szerepet vállaló, passzív (introvertált) személyek. Ami viszont szexuális téren, a párkapcsolatok jellegétől függően, különböző problémákat eredményezhet.

Elvileg a domináns, extravertált férfi és az alárendelődő szerepet vállaló, cselekvéseiben gátolt, introvertált nő iképviselője a párkapcsolatra vonatkozó társadalmi eszményt. A gyakorlatban azonban még ez az eszményinek tételezett együttes sem garantálja a szerelem beteljesülését. Ellenkezőleg. A konfrontáció a partnerek szexualitáshoz való eltérő hozzáállása miatt úgyszólván törvényszerű. A kapcsolataiban alárendelődő szerepet vállaló, gyöngéd, introvertált nő védő és hódító, csábító és megértő, erős és kezdeményező partnert keres domináns, extravertált férjében. Aki azonban mindeme tulajdonságai ellenére csak részben tudja beváltani a hozzá fűződő reményeket. Mert, ha karaktervonásaival az élet minden egyéb terén imponál is, szexuális téren ettől még, és éppen sajátos

⁹ I. m. 114. old.

karaktervonásaival, csalódást kelthet. A szexualitásban érzelmi feloldódást, kölcsönösséget és teljességet kereső nő szemében ugyanis a domináns vonások elvesztik „varázserejüket”, azzá válnak, amik. A vele szemben alkalmazott erőt agresszióként, az egyoldalú kezdeményezést nemtörődomségként, a partner uralmi igényét zsarnokságként éli meg. Ha megértés helyett sorozatosan csak félreértést, megérzés helyett tapintatlan önzést kell tapasztalnia, a férj dominanciája nem örömteli behódolást, hanem lázadó ellenállást vált ki benne. Ezt a lázadást azonban helyzeténél fogva nem mindig teheti nyilvánvalóvá is partnere számára. Hiszen számos egyéb vonatkozásban ragaszkodhat hozzá, s hogy megmentse férjét egy szeretőtől, vagy önmagát és családját a szüntelen veszekedésektől, elviseli annak szexuális közeledését, noha az újabb aktusok inkább távolabb, mint közelebb viszik a vágyott beteljesüléshez. Mivel nincs ereje a férfit elhárítani, a szexualitást hártja el, azt teszi mindkettőjük számára örömtelenné. Műszóval: frigidé válik. Minél kevésbé tudatos ez az elhárítás, annál kevésbé van remény a párkapcsolat belső feszültségét megjelenítő tünet orvoslására.¹⁰

A valóságban a legkülönbözőbb párkapcsolatok jönnek létre, amelyekben a szexuális problémák nem kevésbé kiélezetten jelentkeznek. Vegyük most példának az iménti helyzet fordítottját, vagyis ha a domináns fél történetesen nő, akinek imponál segítő, neki mindenben alázasatosan engedelmeskedő férje. Ez a „jólelkű” férj azonban megintcsak frigidé teszi feleségét, ha a domináns feleség alapvető beállítódását szexuális téren felüggeszti, ha szexuális szerephelyzetben kivételesen „nőt játszik”, és azt tartja természetesnek, hogy az akaratában és cselekvésében gátolt férj legyen az aktív, rámenős, leleményes stb.

Újabb kombinációk bemutatása helyett hadd szögezzük le: a nemi szerepeknek való megfelelés függőséget és egyoldalú partnerviszonyt eredményez, ami ellentétben áll a szerelem beteljesülésére irányuló törekvéssel. A pszichológiai típusok pedig, mint eleve konfliktusos személyiségek, a nemi szerepekkel kapcsolatban még problematikusabbá teszik a szexuális viselkedést. A szerelem beteljesülése, amit az ember a szexualitásban keres, a másik emberhez való viszony teljességigényét jelenti. A szexuális élet így, a dolgok lényegéből fakadóan, nem tűr szerephelyzeteket, hiszen a szerephelyzetek eleve a másik emberhez való viszony korlátait jelentik.

A szerepekhez kötött, pszichológiai típusként konzerválódó ember is a másokhoz való tartozás hiányolt és vágyott lehetőségeit keresi nemi érdeklődésében és kötődésében. Mindazt az érzelmi igényt, amit a mindennapi élet jelenségszintjén nem tud kielégíteni, megkísérli szexuális téren „berendezni”. A gyermekkori környezet szociális és kulturális hatásainak árnyalt összjátékától: az azonos és másnemű szülőhöz való viszonyulás hőfokától, a családi szerepköröktől, az apa és anya figurától,

¹⁰ Uo.

ezek valamelyikének dominanciájától, a nemek családon belüli arányától, azok megbecsülésétől, az egyén helyzetétől, kapcsolatainak későbbi, családon kívüli szerveződésétől s nem utolsósorban az aktuális élethelyzettől. a munkahelyi vagy iskolai közösségbe való beilleszkedés sikerétől, a mindennapi tevékenységgel kapcsolatos társadalmi szerepkörétől, a végzett munka jellegétől és ezernyi más körülménytől függ, hogy a személyiségen belül megoldatlanul maradó feszültség szexuális téren milyen „zavarokat” vált majd ki. Az adott partnerviszonytól sem függetlenül, hiszen az már önmagában véve, jellegénél fogva is traumatizálható lehet.

Mivel a szexuális „zavarok”, „elferdülések”, „abberációk” interperszonális viszonyaink megoldatlanságait, társas kötődéseink hiányosságait kompenzáló kísérletek, helyénvalóan állapítja meg U. Cerroni: „A szerelmi kapcsolat eltorzulása, érzéki oldalának defomációja tehát egyáltalán nem az érzések »perverzióját« jelenti, hanem alapjában a természeti-érzéki szférán kívül, a társadalomban és a társadalom történetében végbemenő eltorzulás regisztrálása az érzések szintjén.¹¹

A polgári létforma talaján az illúziók és hazugságok, manipulációk és önáltatások világában a szerelem, vagy mondjuk így: a férfi—nő érzéki, érzelmi viszonya a legközvetlenebb módja annak, hogy az ember a társkeresés relációjában felismerje igazi nyomorúságát, tehetetlenségét, kiszolgáltatottságát. Ezt az emberi és szexuális elnyomorodást legszemléletesebben az exhibicionista jeleníti meg, akit már csak a nemi szerveinek mutogatásával kiváltott sokk erősítheti meg *nemi identitásában*, nemiségének *valódiságában*. S hogy a maguk módján a visszajelzésnek és a megerősítésnek hányan érzik hiányát, bizonyítja az exhibicionizmus árnyaltabb és szelídebb — szociális — formában való jelentkezésének gyakorisága. Mindazok, akik kezdek elveszteni az önmagukban való bizonyosságukat, egyre nagyobb késztetést éreznek arra, hogy a genitális exhibicionizmus mintájára öltözködésükkel, viselkedésükkel, beszédmódjukkal stb. sokkolják környezetüket, s e sokkhatás nyomán, megerősítést találva a negatív visszajelzésekben, meggyőződhetnek személyük valódiságáról és jelenvalóságáról.

De hogy a különböző szexuális tiltások és lefojtások megszegése hogyan jelent örömforrást lassan mindannyiunk számára, hogy a visszajára fordult világ erkölcséinek tagadása burkoltan hogyan válhat alapvető örömszerzési szokássá, Beudler fogalmazza meg ragyogó meglátással: „A legfőbb és az egyetlen élvezet a szerelemben az a biztos tudat, hogy rosszat művelünk.”¹²

¹¹ Umberto Cerroni: *Férfi és nő a polgári társadalomban*. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 122. old.

¹² I. m. 131. old.

KOMMENTÁR ÉS PRÓFÉCIA

Joseph Beuys, az élő klasszikus

SZOMBATHY BALINT

Kevés alkotónak jut ki az a megtiszteltetés, hogy még életében a könyvek tucatjai foglal kozzanak munkásságával, s pártoló és ellenlábás művészetkedvelők csapjanak össze műveinek ürügyén. Joseph Beuys az első európai művész, akinek alkotásait különkiállításon mutatta be a New York-i Guggenheim Múzeum, de a nemzetközi művészeti piacon is az élen áll, megelőzve az amerikai Rauschenberget és Warholt. Két-háromszázezer márkára taksált alkotásai teszik egyben lehetővé számára, hogy egyedül finanszírozza az állami függőségektől elszakadt Szabad Nemzetközi Egyetemet, amelyen még mindig aktív pedagógiai tevékenységet fejt ki, s amelynek — a nagy érdeklődésre való tekintettel — immár Európán kívül, az USA-ban is vannak fiókkintézetei.

Ezek a tanintézetek egyébként a beuysi művészetfilozófia és társadalomkritika sajátosságos kivetüléseként, gyakorlati megvalósulásaként, az elavult közoktatási szabályzatok és konvenciók fellegváraként működő hagyománytisztelő akadémiai rendszer ellenpólusaiként is felfoghatók. Beuys ugyanis többek között azt vallja, hogy potenciálisan mindenkiben megvan a kreatív hajlam, csupán megfelelő körülményeket kell teremteni az alkotói kiteljesedéshez. Szinte szállóigévé vált az a mondása, hogy mindenkiből lehet művész. Ebből következik az álláspont gyakorlati vonatkozása is, ami azt jelenti, hogy minden pályázónak joga van az akadémiai tagságra. A Beuys által alapított Szabad Nemzetközi Egyetem a világon az első felsőoktatási intézmény, amely ezeket a látszatra szélsőségesnek tűnő elveket alkalmazni tudta.

Beuys 1921-ben született a féligmeddig holland városban, Klevében, azon a zordon és misztikus tájon, amely Bosch és Brueghelt mondhatja szülőttének. Gyermekkorában előbb a botanika vonzotta, zongorázni és csellózni tanult, s rendszeresen eljárt Achilles Moortgat szobrász műtermébe. Itt érik az első komolyabb benyomások, itt ismerkedik meg a szobrászatnak C. Mennier és G. Minne kialakította stílusirányzatával, majd

fényképekről megbarátkozik W. Lehmbruck szobrászati alkotásaival is, amelyek — bevallása szerint — elsőként keltették fel benne a szobrászat iránti érzékenységet és vonzalmat. Egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az északi germán népek történelme és mítoszvilága felé; 1933 és 1940 között a természet- és társadalomtudományok egyre összetettebb kérdéseit boncolgatja, megismerkedik Kienkegaard, Wagner, Satie és Richard Strauss műveivel. Későbbi tanulmányaiiban, művészetelméleti reflexióiban jelentős teret szentel a klasszikus és romantikus irodalom konfrontációs problémáinak, melyeknek egyik oldalán Schiller és Hölderlin, a másikon pedig Goethe és Novalis áll, s ez az az időszak egyben, amikor egyre inkább leköti figyelmét a skandináv irodalom, élén Knut Hamsunnal. Irodalmi élményeit vizuális vonatkozásban Edvard Munch nyelvi újításokkal dús festészete egészíti ki, ezzel szemben a kor ismert és divatos stílusirányzata, a Jugendstil, mindvégig, egészen napjainkig hidegen és érdektelenül hagyja.

A második világháborúban a légierőknél teljesít szolgálatot, zuhanóbombázóként elkerül Dél-Oroszországba: Ukrajnába és a Krím-félszigetre. Gépét találat éri, megpróbál a német frontvonal mögé repülni, de váratlanul hóviharba keveredik, és lezuhan. Tatárok bukkannak rá. Gondozásba veszik, nyolc napig fekszik eszméletlenül. Drámai pillanatokat él át az orosz sztyeppen, végül is a német felderítőosztagok megtalálják, és hadikórházba viszik. A fogságban töltött válságos napok és az ott szerzett benyomások egy életen át elkísérik, és művészetének meghatározó összetevőjévé válnak. A tatárok között — akik családtagjukká kívánják fogadni — több rajzot, vázlatot készít. Az orosz ápolónő portréja — egyszerűségénél, anyagtalanságánál fogva — már szinte előrevetíti a beuys stílusjegyeket. Később egy nyilatkozatában elmondja, hogy természetrajzain, pásztorokat, állatokat, Dzsingisz Kánt ábrázoló vázolatain a nomád világ jegyei rendszerint kimutathatók.

1945-ben szövetséges fogságba esik, s csak a következő évben kerül haza, ahol kapcsolatba kerül W. Brűx szobrásszal és H. Lamers festővel. Lamers által megismeri a francia művészet új törekvéseit, különösen a párizsi Café du Dôme művészköznének munkásságát, Brűxtől viszont a szobrászat alapismereteit igyekszik elsajátítani. Véglegesen elhatározza, hogy kitart a művészi pályán. Hamarosan felveszik a helyi művészegyesületbe, melynek tárlatain 1955-ig rendszeresen kiállít.

1945-ben iratkozik be a düsseldorfi Művészeti Akadémiára, ahol megbarátkozik Rainer Lynen krefeldi íróval, a *Kentaur lovak* (1963) című nagy sikerű regény szerzőjével, akivel filozófiai, irodalmi és művészetelméleti vitákat rögtönöznek, meghányják-vetik a gótika, a barokk, a középkor és a reneszánsz művészetfilozófiájának időszerű vonatkozásait. Ezeknek a véleménycseréknek a tetőzésként leginkább Rudolph Steiner antropozófiai tanai válnak beszéd tárgyává. Beuys 1946 táján ismerkedett meg e számára nagy jelentőségű — és későbbi politikai állásfoglalásá-

ra olyan döntő befolyású — teozófus tanaival, különösen jól megalapozott tudományelméletével.

1950-ben fedezi fel magának Joyce *Finnegans Wake*-jét, amely azonnal hatalmába igeríti. Beuysot nem annyira a mű extramodern nyelvezete ragadja meg, sokkal inkább világának spirituális és mitologikus eredete, melyet Beuys közvetlenül az indo-árja mondavilág realista elemeivel hoz összefüggésbe. 1958 és 1961 között vázlatfüzetben dolgozza fel az ír szerző másik jeles alkotását, az *Ulysses*t. Ez idő tájt keltik fel érdeklődését da Vinci és Galilei technikai-tudományos vívmányai. Munkásságukat tanulmányozva eljut a marxizmusig, melyet a reneszánsz pozitívizmus tizenkilencedik századi kiteljesedéseként, olyan jellegzetes burzsoá megnyilvánulásként határoz meg, amelyet azóta sem tudtak túlszárnyalni.

Természet- és társadalomismereti, művészetelméleti tanulmányai mellett Beuys természetesen a művészet gyakorlati részére fekteti a legnagyobb hangsúlyt. Az akadémiát 1951-ben fejezi be, s már ennek az évnek a tavaszán két fametszetet és húsz rajtot ad el a Van der Grinten testvéreknek. Magánrendeléseknek is elegendő tesz; a büderichi temetőben még ma is megtalálható Dr. Fritz Niehausnak készült sírköve. 1949 és 1952 között elkészül első jelentősebb szoborciklusa. Szobrait és rajzait ugyanaz a témakör foglalkoztatja; egyik műfajban sem törekszik teljes valóságűsége, túlzott anyagiasításra, plaszticitásra. A nyelvet metaforaként alkalmazza, nem a racionálisan érzékelhető valóság a fontos számára, hanem egy sajátos lélekábrázolás, egy belső, spirituális létélmény. Szívesen nyúl archetípusokhoz, különösen a természet, a primitív, érintetlen világ állatszimbólumaihoz, mint a nyúl, az őz és a szarvas, a jávorszarvas, a juh, a hattyú és a méh. A felsorolt élőlények az ővenes évek elejétől rendszeresen jelen vannak Beuys művészetében, tekintet nélkül arra, hogy milyen műfajban fejezi ki magát. A gyermekkor pásztorélménye, a háborús évek nomádság-tapasztalása meghatározó erővel húzódik végig egész eddigi életművén. A népmesék állatvilága így válik művészetének kulcsrendszerévé.

A kiindulópont a német folklór jegyében lezajlott gyermekkor: „Ebben a folklórban a ló, a szarvas, a hattyú és a nyúl sokat szerepel: a létezés egyik szintjéről szabadon libbennek át a másikra, s ez a lélek vagy a szellemi lények földi formájának újjászületését, magasabb régiók lehetőségét sugallja.” Az említettek között a *nyúlnak* különösen jelentős szerep jut Beuys gondolatvilágában. A sztyeppnek ez a jellegzetes állata mindezekfelett a mozgás jelképe, amely a beuysi ikonográfiában a születés, pontosabban az inkarnáció szimbóluma. A nyúl emellett az Eurázsia-mítosz egyik főszereplője: „... a nyúl az alkímiai transzformáció és a kémiai változás jele: a vér mozgékonyasága, a nyúl vére és a menstruációs vér közötti összefüggés, a születés és az inkarnáció kapcsolata: a felső rész a léleké, az alsó a termékenységé...” *Hogyan magyarázzunk egy halott nyúlnak képeket* című 1965-ös düsseldorfi demonstrációjával kap-

csolatban a szerző így vall a nyúlról: „... a nyúl többet képes felfogni, mint sok ember a maga megátalkodott racionalizmusában”, továbbá: „A nyúl talán az embernél is jobban tudja, hogy az irányok az igazán fontosak.” Beuys a halott nyúl mozgását a galéria egyik szegletéből a másikba forradalminak nevezi. Hogy végső soron egy élettelen nyúlnak magyarázza el a falra aggatott képeket — miközben a közönség az eseményt csak kintről, az ablakon át szemlélheti —, ez a látszatra abszurdnak tűnő cselekvésalkció szempontjából mit sem számít, ha tudjuk, hogy a beuysi művészeti-filozófia vetületében a halál is másilyennek minősül, mint a racionális hétköznapokban. A beuysi kontextus mentén haladva lássuk csak Caroline Tisdall fejtegetését: „A nyugati gondolkodás célja a belőle sarjadó természettudomány célja az anyag, de az anyagot az ember csak holtában ragadhatja meg. Ha az anyagot tekintjük a gondolkodás anyagi bázisának, mely kemény és üres, mint egy tükör, akkor napnál világosabb, hogy a gondolkodás csak a halálban teljedhet ki, s hogy a tudat számára létezik egy magasabb létszféra, melyre a halál nyit kaput: a gondolkodás új létre ébred a halálban elszenderülve...” Ha ezt a költőien szép gondolatot Beuys törekvéseihez idomítva próbáljuk parafrazálni, akkor az következők, hogy lehet értékbeli különbség halott nyúl és élő ember között — de a nyúl javára.

Miért dolgozom állatokkal, amikor láthatatlan erőket akarok megjeleníteni? A ember akkor tud ilyen erőket felmutatni, amikor egy olyan birodalomba lépett, amelyről az emberek már megfeledkeztek, ahol felmérhetetlen erők működnek nagy személyiségekként. Amikor az állatok eme teljességének a szellemével próbálok párbeszédet kezdeményezni, felmerül a kérdés, hogy nem lehetne-e más, magasabb rendű lényekkel is érintkezésbe lépni..., ezekkel az istenekkel és természeti erőkkel...

A *juh* és a *birka* a gyermekkort idézi, amikor Beuys gyakran képzelte magát juhásznak, s az Eurázsia-bot elődjének tekinthető ikampós bottal játszadozott. Ugyanez vonatkozik a rótvadra, mindamelllett, hogy az őz és a *szarvas* egyben keresztény jelkép, a keresztmotívum megtestesítője: „A szarvas balszerencsés időkben, nagy veszély esetén jelenik meg. Különleges mozzanatot, az élet meleg, pozitív vonzását hozza magával. Együttel szellemi erőkkel, intuíciókkal is viselő — kísérője a léleknek. Ha a szarvas sebesülten vagy holtan kerül elő, annak valami nagy szégyen vagy végzetes félreértés az oka. (...) A szarvas mercuriusi természetét fejezi ki agancsa is. Az agancs körül folyó vér a tizenkét hónapos évciklusra utal: a vér, a nedvek, a hormonok áramlására...”. Ezzel szemben a beuysi *hattyú* nem annyira kozmikus motívum, inkább olyan helyi mítoszokhoz kötődik, mint a kelevei Hattyúkastély, az ottani hercegek hattyúkultusza vagy a középkori alsó-rajnai Lohengrin-legenda.

A *méhnek* még ettől is megkülönböztetettebb s jóval fontosabb szerep jutott a beuysi életműben. Méhkirálynő-sorozatainak ikonográfiája kevésbé közelíthető meg Maurice Maeterlinck pantheista, naturális-mitológikus ábrázoló módszerével, amellyel a méhtelepet igyekszik leírni, sokkal inkább állik rá Steiner 1923-ban először és utoljára publikált *A méhke*ről című tanulmányciklusának kevésbé szimbolista elemző módszere. Az amorf viasz léppé, méhsejtté való ikkristályosodásában, vagyis a szerves anyag és az életet, valamint a halált jelképező ikristályos képződmény polarizációjában Steiner az örökös feszültséget véli felfedezni. Beuys művészetének alappillérei viszont pont a polarizáción, az ellentétes erőfelállításon nyugsznak. A mézképződés művelete nem más, mint az amorf anyag szabályos, mértani ikkristályosodása ugyanazon a folyamaton belül, vagyis tényleges szobontképződés, szobor-összerakódás.

De térjünk vissza Beuys szobraihoz, melyeket jobbra a művészetnek ebben az ágában ismeretlen és hontalan anyagok adnak: zsírtömbök, filcdarabok, faggyúszeletek, kopott, ócska szimbolikus kellékek, melyeknek melegítő, gyógyító és védelmező hatást tulajdonít, s aztán valamivel megszokottabb alapanyagok, mint a vörösréz, a vas vagy a palack — egytől egyig a szellemi energia kollektorai.

Az állatvilág képviselőin kívül Beuys egyéb jelképeket is szívesen alkalmaz. Főként rajzain — mintegy negyven alkotásán — jelenik meg *jéghegy*-motívum mint a hideg és a meleg áramlási folyamatának hordozója, aztán gyakran fordul elő *vulkanikus képződmény* is, a láthatatlan hőenergia és az anyag találkozásának levezetőjeként, s úgy is, mint élő hegy, „az enteriőr átáramlása exteriőrbe; a Nagy Afrikai Vetődési Árok, amelyből, mint mondják, kikél a Hold”. Számos alkotásán van jelen a *bot*-motívum, mint például *Asszony zsákkal és görbe bottal*, valamint *Sugárzó sétapálca* című rajzain. A bot azonban nemcsak az élettelen táblakép alkotások velejárója, hanem Beuys elválaszthatatlan megjelenési kelléke is, akárcsak a szürke filckalap. A hajlított végű bot az Eurázsia-bot prototípusa a rajzon, annak a végeláthatatlan, egyesítésre váró kontinensnek a nyelvi megfelelője, „melyet átszelnek a nomádok, Dzsingisz Kán és a nyúl. A bot görbéje azért támaszkodik a földre, hogy láttassa: felülről jön az erő a földre”. A sugárzó sétapálca sem más, mint kapcsolat a menny és a föld, a szellem és az anyag között. Specifikus szerepet kap Beuys valamennyi előadásában, különösen első amerikai fellépését jelentő, egy hétig tartó performance-ában, *A Kojot: Szeretem Amerikát és Amerika szeret engem*. A kojottal egy zárt helyiséget megosztó művész filcgöngyölegbe bunkolódzik, csak botjának kampója mered ki a szürke burokból, így várja a kjojt reakcióit, miközben csupán botjával tesz meghatározott mozdulatokat: „A filckalap és a bot alkotta színtelen folt egyszermind plasztikus alakzat is volt, s mint ilyen, sűrű egymásutánban változtatta alakját és ment át különböző állapotokon; először egyenesen meredezett fölfelé, a bot horgas végével a magasba mutatva,

majd derékszögben meghajlott, kampóval a föld felé, ezután — mintha régóta csak erre várt volna — ismét függőleges helyzetbe lendült, ezúttal fejfelé lefelé, hogy egy újabb kanyart leírva a föld felé hajoljon.” A szerző szerint a kojot az indiánokkal együtt vándorolt az amerikai kontinensre, mindkét faj, az emberi és az állati is átvonult a sarkkörön, miszerint „a roppant kiterjedésű eurázsiai kontinens életének mindkét elváltozott hajtása végigfutotta a kelet-nyugat-nyugat-kelet áramlatok pályáját”. Az Eurázsia-bot mozgása a performance folyamán ezeknek a mozgásoknak, vándorlásoknak az irányát szemlélteti. A kojot Amerikában ennek a főáramlatnak a megtestesítője, folytatója, aki csatlakozott az organikus körbe, „a sztyepp állataihoz társult, a nyúlhoz és közeli rokonához, a szibériai farkashoz. Ezek az állatok — csakúgy, mint a fehér ló Beuys Iphigeniájában — az átváltozás (transzformáció) képzetének megfelelően igazságtalanok”.

Az átváltozás folyamata ismét csak a beuysi mű egyik kulcsmozzanata, hiszen már a nyúl vagy a szarvas inkarnációja is annak tekinthető, de vehetünk egy jellegzetesen beuysi élettelen anyagot is, a *zsirt*, amely a hőnek egyik állapotából a másikba való átalakulását jelöli, végső soron tehát nem is olyan statikus, mint a látszat mutatja. Akárcsak a filc: „anyagsűrítmény (ti. nyúlzsír) lévén nincs láncc- és vetülékfonala, s így lesz belőle mozgó szigetelő”. Az anyagátváltozás folyamatát a korai rajzokon képek szemléltetik, az installációkon, az environment-okban és az előadói műfajokban pedig már szilárd anyagok, majd ezen a határon is túllépve hang- és nyelvformáló műveletek a Fluxus-koncerteken. „A rajzokon az átmenetet, a folyamatot leggyakrabban valamilyen metamorfózis érzékelteti: embernek hegygé, léleknek méhhé alakulása. S mindez mintha visszhangja volna a Goethe és Novalis hirdette fölcserélhetőségi elvnek: ha Isten emberré tudott lenni, akkor kőként, növényként, bármi másként is megjelenhetett”, állapítja meg Tisdall.

A halál és az evolúció úgyszintén az átmeneti folyamatok ciklikus eleme; a sámánizmusban mindkettő pozitív előjelű. Beuys 1960 táján tanulmányozza tüzetesebben a szibériai és középpázsiai sámánizmust, állatnak és embernek a totemizmusban megnyilvánuló mitikus kapcsolatát. Mint nyilatkozta, nem kívánt visszatérni a mágiák és a mítoszok világába, csupán ezeknek a jelenségeknek a vizuális elemzése ejtette rabul. Emellett hatványozottan fordult a *kereszt-motívum* felé, amely egyre több munkájában jelent meg, mind rajzain, mind szobrain, installációin és élő előadásai-ban. Absztrakt, elvont formában, az antikkvítés és a kereszténység, a kereszténység és a materializmus metszéspontjaként, avagy e két látószög lelki párbeszédének jeleként alkalmazta, de úgy is megjelent nála, mint a halál és az emlékezet ősi jelképe.

A kereszt és a rózsák kapcsolata megint csak meghatározó érvényű a beuysi mű értelmezése szempontjából, e kapcsolat eredője mentén pedig eljuthatunk Beuys Krisztus-értelmezéséig. A keresztény rózsakereszt a

kiindulópont, amelyet öt szál rózsza képez, az így kapott konstelláció viszont pentagrammát, ötágú csillagot eredményez. Beuys szerint a kereszténység igazi szimbólumát nem a kereszt jelöli, sem pedig a túlságosan is absztrahált mértani formaként megszerkesztett zsidócsillag. A kereszt és az izraelita csillag túl statikus és merev, szemben az ötágú csillaggal, amely — részben annak köszönhetően, hogy egyetlen vonallal is meghúzható — jóval dinamikusabb, erőteljesebb hatású, maga a rejtett dialektika, Krisztus és a keresztény világ hiteles jelképe.

Beuysot 1961-ben a düsseldorfi Művészeti Akadémia szobrászat szakos tanárává nevezik ki. 1962-ben veszi fel a kapcsolatot Name June Piaikkal és George Maciunasszal, a Fluxus-mozgalom alapítóival és fő ideológusaival. Munkássága ettől fogva jórészt e mozgalom keretén belül alakul, a közönséggel való közvetlen kapcsolat jegyében zajlik. Az európai Fluxus állomáshelyei 1962-ben Wiesbaden, Koppenhága és Párizs, 1963-ban pedig Düsseldorf, Amsterdam, Hága, London és Nizza. Beuys 1962-ben a következő évi düsseldorfi Fluxus-fesztivál szervezésével van lekötvén, így nem vesz részt egyetlen közbeeső rendezvényen sem. Számára a Fluxusszal való kapcsolat három szempöngből fontos: lehetővé teszi egyéni törelvéseinek számbelileg jelentösebb közönség előtt való demonstrálását, közelebb viszi érdeklődését az interdiszciplináris műfajok,

A kojot szelleme oly hatalmas, hogy az ember nem képes felfogni mi-
benlétét, sem azt, hogy mit jelenthet számára a jövőben.

különösen az avantgarde zene- és hangművészet, valamint a koreográfia felé, s nem utolsósorban új, hétköznapi anyagok művészeti alkalmazásának helyességéről győzi meg.

A nemzetközi Fluxus-mozgalomnak nem volt valamilyen aprólékosan lefektetett, különálló ideológiája, csupán egy általános, globális koncepció létezett, melynek flexibilis keretei az egyéni ideológiák kiáramlását tették lehetővé. Az amerikai happeninggel szemben a Fluxus-akciók nem szorgalmazták a közönség közvetlen bevonását, nem aktivizálták visszafojtott cselekvőkészséget; a Fluxus-koncertek hallgatóságát általában nem tekintették a cselekmény esszenciális elemének. A Fluxust közösségi, inkább szociális, mintsem esztétikai célok éltették. Maciunas az 1929-ben jelentkező szovjet LEF-mozgalommal hozta párhuzamba: a LEF-hez hasonlóan a Fluxus is az úgynevezett szöpművészetek fokozatos eliminálását szorgalmazta az alkalmazott kifejezőformák — az ipari formatervezés, az újságírás, az építészet, a grafika, a tipográfia stb. — javára. Thomas Schmidthez intézett levelében Maciunas nem kis büszkeséggel jegyezte meg, hogy a Fluxus-tagok — kettő kivételével — valamennyien az alkalmazott művészetek valamelyik ágában keresték kenyerüket.

Beuys művészetének szempontjából nem hallgatható el, hogy szinte

külön koncepciót képviselt a Fluxus-tagoknak ahhoz a vonalához képest, amely a sokkoló, polgárpukkasztó újdadaizmus útját folytatta, és a korai dada — a Cabaret Voltaire, Hausmann, Tzara és Schwitters — nyomdokán haladt. Beuysot nem érdekelte az önmagáért való provokáció; a kihívást kiváltó cselekedetben elsősorban a hirtelen energiefelszabadítás lehetőségét tekintette mérvadónak.

Beuys első nyilvános Fluxus-fellépésére 1963-ban került sor Düsseldorfban. A rendezvény második estjén adta elő preparált zongorára írt, Satie-ihletésű *Szibériai szimfóniáját*, s ez alkalommal demonstrálta első ízben a halott nyulat mint az élet és a halál egyszeri megtestesítőjét. A Fluxus-koncerteken meghonosodott szokatlan tárgyak, kifejezőeszközök és anyagok révén Beuys az átmeneti formák új lépcsőfokához érkezett, a hang- és a nyelvformálás birodalmába. Mindez összhangban volt a tudatos hanghasználat koncepciójával, tudniillik azzal a felismeréssel, hogy a hang az erők legfontosabb közvetítője, s hogy a gondolatok megformálása olyan plasztikus folyamat, amely a nyelvalakításra is hatással van. A pályája kezdete óta foglalkoztató energiákat Beuys kezdetben rajzban, majd szoborban, később environmentális formában és akciókban fejezte ki, s ennek a folyamatnak a végkifejletként jutott el a hangig, az emberi beszédig, amely a gondolkodásformák plasztikus megformálásának közvetlen szubsztanciájaként határozható meg.

Beuys azt vallja, hogy a nyelv univerzális átalakító erő, s hogy minden kérdés a nyelv kérdése, mert a nyelv hozza létre az új formát, az új plasztikát. A beszélt nyelv plasztikává való minősítése vitathatatlanul a Duchamp utáni művészet legforradalmibb felismeréseinek egyike. De maga a nyelv sem valami szilárd, rögzített kifejezőforma, ellenkezőleg: örökmozgó, folytonosan változó, tudatformáló, a szabadság megszerzésének eszköze: „Felettébb szükséges, hogy az ember végre elkezdjen beszélni, és kilépjen a nyelvnélküliség állapotából, ami az utca emberét minden másnál jobban jellemzi. Rá kell jönnie, hogy tulajdonképpen kísértetiesen sokat tud, csak az állami nevelés elrontotta számára azt a lehetőséget, hogy gondolatait és érzéseit szabadon fogalmazza meg, ami egyszerre ahhoz vezetett, hogy egyre lehetetlenebb lesz számára, hogy más emberekkel szellemileg érintkezzék”, továbbá: „Számomra az összes képzet felidézője a SZÓ. A szó az összes formaképző és szervező folyamat kulcsa. Amikor beszélek és egy elméleti kifejezést használok, annak az erőnek az impulzusait próbálom közvetíteni, amely abból a teljesebb nyelvfogalomból fakad, ami a szellemi fejlődés foglalata.”

Téves lenne azonban, ha csak a szabályosan megformált, értelmes beszédet tekintenénk nyelvnek, amelyet manapság egyre inkább a politika, a gazdaság és a tudomány fogalomrendszerének béklyója tesz lehetetlenné. Az őstudatban, a tudat alatti régiókban ott vannak még — bár lekötvé, passzivitásra ítélve — a valamikori ősnyelv csirái: „Túl a nyelven mint verbalizáción egy másik világ terül el, a tiszta hangok és formaimpulzu-

sok világa, szemantikai tartalom nélküli hangokból álló ősnyelv, mely teljesen más szintről származó információk hordozója.” Ez hát a beuysi nyelv, amelyen akcióin, koncertjein megszólal, amellyel kapcsolatot, bensőséges viszonyt tud teremteni az ősi világ visszamaradt képviselőivel, a nyúllal és a kőjottal — az eurázsiai szellemmel. S ez az a Fluxus-koncerteken először hallott felbuggyanó hangerő, amely a dadaista megbotránkoztatás profán eszközéből átminősülve az őszállapotok irányába kutató, visszaesés mai hangköltők avatott fogódzója egyben. Pedig a hangköltészet eredetének és történetének kutatói leginkább mellőzik azt a tényt, hogy a nyelv totálissá tételére irányuló erőfeszítések nagyobbik része Joseph Beuys nevéhez fűződik.

Művészettágító elveivel összhangban Beuys olyan, energiákkal kapcsolatos anyagokra (zsír, vér, méz) és eszközökre (generátorok, szivattyúk, akkumulátorok, telepek) támaszkodik, melyekre egyúttal műfajátértékelő, a szobrászat fogalmát kiterjesztő feladat ruházódik át, vagyis megfordítva: a művészet aurájának kitégítése a hagyományos szobrászati anyagok

Most értük el azt a tudatállapotot, amely az ember számára azt is lehetővé teszi, hogy a szabadság iránti érzéket az állapotoknak — így például a kőjottnak — is visszaadja. Ez már önmagában is egy további lépés lenne a fejlődés útján — s nemcsak az emberi faj, hanem a természet szempontjából is. Úgy gondolom, hogy a rajzomon az egymást keresztező vonalakon túl feltüntetett világra nézve felettébb jelentős, hogy ott a jövő szabad tevékenységből és szabadságban fogant ideákból fog kialakulni. A szabadság ereje egyre növekszik, és azzá fog fejlődni, amit az elmélet futrológiai aspektusának is nevezhetnénk: Napállam. Melegkomp. Szociális plasztika.

és eszközök átértékelésével összhangban valósul meg. A meleg és a hideg, amorf és a kristályos, az élet és a halál, a káosz és a rend szembeállítás, polarizációja következtében felszabaduló energia anyagiasítása — vizualizálása — a mindenséget felölelő plasztikai alakzatba csap át. A Beuys-féle plasztika-fogalom pont ellenkezője annak a szoborképzetnek, melyet oly meggyőző fölényességgel vernek az emberek tudatába: mozgó, képlékeny, alakítható, hőmpolygó (Fluxus-szerű), határtalan erőátviteli lokáció, végső soron pedig tudatfolyamat, amely képes az élet összes jelenségének, mind a lelki, mind a fizikai tapasztalás attribútumainak a befogadására. Beuys művészeti stratégiája expanzív, folytonosan terjeszkedő, akár az einsteini alapokon nyugvó fizika vagy matematika, vagy akár a táguló univerzum. Olyan képi láttatás, amelyben a megtapasztalt világ torzítása egy új, emberi mértékkel nem is mérhető valóságot eredményez a permanens evolúció képében.

Beuys nemcsak a művészetet, az életet is meg szeretné reformálni. Az antropozófus Steiner mellett főleg az anarchista Bakunyin az útmutatója; meg kívánja szüntetni az állami szervezeti formából adódó kényszert egy olyan társadalom javára, amely a szabad elhatározásból eredő kölcsönös segítségre helyezi alapelveit. Az 1967-ben általa alapított Német Egyetemista Párt programnyilatkozata például az egyesített és fegyvermentes Európáért, továbbá a jogrendszer, a művelődés és a közgazdaság önkormányzatáért száll síkra azoknak a tételeknek az alapján, melyeket Steiner fektetett le az első világháborút követő nehéz esztendőkből. Steiner népi államának víziójában az egyenlőség eszménye lebeg. Az egyenlőség viszont csak úgy szavatolható, ha az állam lemond a gazdasági vállalkozásról, s az egyéneket teszi érdekeltté a természetben, az elosztásban és a fogyasztásban. A lélek szabadsága, az egyenlőség elsőbbsége a jogrendszer felett, szövetség a gazdasági életben; a francia forradalom ideáljainak Steiner által meghirdetett — jóval reálisabb keretek közé vetített — üdőszerűsítése egyben Beuys szociálpolitikájának kiindulópontja. Ő persze elsősorban a kreativitásra apellál. Az egyedüli forradalmi erő az emberi kreativitás, mondja 1971-ben, majd továbbmegy: az egyedüli forradalmi erőt a művészet képviseli. Kiindulópontja a következő: a művészet egyenlő az emberrel, egyenlő a kreativitással, egyenlő a szabadsággal. Minden ember kreatív, ennél fogva szabad is. A szabadság és a kreativitás megteremti számára az önmeghatározás, az önformálás és az önváltoztatás lehetőségét, ami minden emberi teremtmény legmagasabb célja.

1971 folyamán Beuys kidolgozza a közvetlen demokrácia stratégiáját, melynek a szabadság, annak a lehetősége az előfeltétele, hogy minden ember a maga teljességében valósítsa meg önmagát, tulajdon személyiségét. Csupán a kreatív ember képes a történelem megváltoztatására és cselekvő erejének forradalmi célokra való felhasználására, szögezi le. A szabad, demokratikus társadalom eszményét új művészeti kategóriává emeli, minék szellemében kijelenti: a művészet koncepciója antropológiai értelemben szociális architektúrává minősül át. A szociális architektúra vagy szociális plasztika fogalma a hetvenes évek első felében kibontakozó elméleti munkáiban egyre nagyobb létjogosultságot nyer. Ennek a gondolatmenetnek az essenciája, hogy maga a társadalom is műalkotás, szociális szoborszerűség: „Igen, ez a képesség, hogy szabadságot teremtsünk, majd nagyobb és mind nagyobb szabadságot, s ezt tegyük meg irányító erőnek, hogy ezzel a társadalom romlott organizációs formáit átalakítsuk — valójában ez lenne a méltányos »politika«. Tisztázni kell, hogy a szabadságtermelés alapvető termelési eszköz, ami a jogtermelést és a szociális termelést is meghatározza. Ily módon mind a művészetfogalom — mint mindenkire kiterjedő és a társadalom összes erőterében érvényesülő kreativitás —, mind a gazdaságfogalom mindezekben az erőterekben totálissá válna.”

A cselekvő, kreatív egyéni tudat esélyét a folytonos önszembesítés kockázatában látja. Világképe mélyen emberi, humánus, ez a világkép azonban nem szakad el az ősi forrásoktól, nem tépi fel eredetének gyökereit. A megtett út nem merülhet homályba, hiszen benne van összes jövőviziónk nagy esélye.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EGY KÖZÉPKORI NAGYVÁROS ÉLETÉNEK DOKUMENTUMAI

Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon. Fordította és a kíséző szövegeket írta Hegedűs Antal. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Jó egy esztendővel ezelőtt, 1982. május 8-án kiállítás nyílt az osztrák Schallaburgban Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn címmel. A fél esztendeig nyitva tartó kiállításnak óriási sikere volt, olyanira, hogy az idén Mátyás király és a magyar reneszánsz címmel sor került a kiállítás budapesti reprízére is, amelynek — bár a bemutatott tárgyak száma nem érte el schallaburgiét — ugyancsak érthető sikere volt. Áldván a kegyes véletlent, hogy e sorok írója is ott bolyonghatott az egykori nemzeti nagylét reneszánsz pompáját szemléltető tárgyak és ábrázolások között, arra is figyelni próbált, hogy a maga szűkebb páttriája bármilyen tekintetben fölbukkan-e a mátyási virágkor kontextusában. Persze nem a korvinák és pásztorbotok vagy cibórumok között kutatót, bár kutathatót volna, hanem inkább az egyszerűbb és ennél fogva maradandóbb anyagok hordozta kiállítási tárgyak között: a köveket figyelte, s meg is találta az egyetlen bácsi reneszánsz kőtáblatöredéket, valamint Váradí Péter bácsi érseki várának egyetlen ép baluszterét. Felbukkant ezenkívül Újlak neve, két ízben is; egyszer kései fotográfián a vár mai állapota, mellette a város szentjének, Kapisztrán Jánosnak egyik csodatételeit elmondó idézettel, valamint két pompás színes felvételen, amely Újlak városának Jogkönyvét mutatja be, magának a bordó bársony kódexnek eredetiben fennmaradt kötése látható. A felvételeken látszott, hogy a kódex szinte érintetlen; nem is csoda, hisz egy esztendővel Mohács előtt készült, s a Városnak az oszmán áradat után már nem volt érkezése élni és a benne foglalt jogokkal, kiváltságokkal és szabadalmakkal. A magunk világa ennyiben van jelen ezen az európai tündöklésű periódust szemléltető kiállításon, amely azonban persze elsősorban és szinte kizárólag a királyi udvar, az érseki és püspöki udvarok, a rendi társadalom világába enged betekintést, egy kultúra megmaradt töredékei alapján, hisz a bemutatott tárgyakat Európa tucatnyi országából gyűjtötték össze a schallaburgi és a budapesti kiállításra.

S ha már az előbbieken a nemzeti nagylétet említettük némi archaiz-mussal Mátyás kapcsán, akkor ugyanezt az irányt alkalmazva föltehet-nénk a kérdést, hogy a budai, visegrádi, pécsi, bácsi udvari reneszánsz pompa mögött hogy élt az országlakosság, amely mindenképpen részt vál-lalt abban, hogy Mátyás országában európai szintű műveltség virágozhas-sék? Erre a kérdésre persze nem egy könyvismertető adhat választ, akkor sem, ha él a kísérlet eszközeivel, legfeljebb a történettudomány, amely a maga egzakt oknyomozó és adatfeltáró módszereivel rámutathat egy kétségtelenül nagy korszak gazdasági, szellemi, világpolitikai vonatkozá-saira, egy nagy királyi egyéniség ország- és magaskultúra-alakító tevé-kenységére. Könyvkiadónk jóvoltából azonban mégis alkalmunk van ar-ra, hogy Mátyás birodalmának egyik déli szegletébe, egy XV. századi nagyváros népeletének sajátos tartományába nyerjünk betekintést. Lássuk tehát, hogy kapcsolódik évről évre tematikailag gazdagodó anyanyelvű könyvkiadásunk az európai reneszánsz egyik ragyogó korszakához.

A Forum Könyvkiadó Kövek sorozatában jelent meg egy olyan kötet, amely Újlaknak, a középkori nagyvárosnak életébe, valamint magának a városnak és viszonylag tágabb környékének népeletébe enged betekintést mintegy félezer esztendő múlva. A kötetben közzétett szövegek hatvan-öt esztendőnyi időtartományt ölelnek át — 1460-tól 1525-ig —, s a nagyváros életerét valamint népeletét két szempontból világítják meg: egy-részt a vallásos népelet szempontjából, valamint a kor jogalkotásába en-gednek betekintést, mégpedig oly módon, hogy azon keresztül az Újla-kon előbb is érvényes szokásjog nyert legmagasabb helyről — II. Lajos király keze vonása által — megerősítést. Nézzük tehát az alcímben jel-zett kötet két részét külön is.

Könyvünk első része a Kapisztrán János újlaki sírjánál történt csoda-tételekről számol be, illetőleg annak a jegyzőkönyvnek a fordítását közli, amelyet Újlak városában vettek fel 1460-ban. Kapisztrán János igazi olasz származású „reneszánsz ember”, aki franciskánusként előbb Európa országaiban harcolt keménykezű inkvizítorként az eretnekek és a huszi-ták ellen, majd ugyanilyen keménykezű törökverőként egyik szervezője és részese volt a nándorfejérvári (belgrádi) győzelemnek, 1456-ban. Ekkor már valóságos szentként tisztelték a hitében és elveiben megszállott ag-gastyánt, aki ugyanebben az esztendőben meg is halt Újlakon. Előbb ravatalához, majd koporsójához, később sírjához valóságos népvándorlás indult meg az egész országból, mert híre terjedt, hogy a ferences atya („Isten embere”) csodálatos módon meggyógyítja a hozzá zarándoklókat. (A jelen kommentárban arra nem térünk ki, hogy az egyház és az Új-laki család milyen politikai és természetesen gazdasági megfontolásból támogatta, sőt szította ezt a jámbor vallásosság és fanatizmus által át-hatott, s hatalmas néptömegeket megmozgató zarándoklatot. A kérdést a könyv fordítója, s főleg Fügedi Eriknek az irodalomjegyzékben is érin-tett több mint félszáz lapos alapos tanulmánya részletesen tárgyalja.) Ka-

pisztrán János szentté avatásának érdekében került sor 1460-ban a csodatételekről szóló jegyzőkönyv felvételére, amely az elmúlt ötszáz esztendő során csak latin eredetiben volt ismeretes, egyik kéziratának szövegét 1972-ben tette közzé az eszéki Történelmi Levéltár.

A Kapisztrán-filológia ugyanis kimutatta (elsősorban Fügedi Erik jóvoltából), hogy a Csodatételeknek több kézirata is ismert Európában. Őt, általában egykorú, kéziratról van szó, amelyekben a felsorolt csodatételek száma igen eltérő; egy vatikáni változat több mint hatszáz csodatételről tudósít, ezzel szemben a párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött változat, amely Újlak városának hatóságától származik, csupán 188 csodáról számol be. Nem bocsátkozván bele az eltérések ismertetésébe — ezt ugyancsak tárgyalja a vonatkozó irodalom —, számunkra a jelen pillanatban az a fontos, hogy a Kiadónk által közrebocsátott kötetben az újlaki előjárók által 1460-ban felvett jegyzőkönyv párizsi kéziratának 188 csodatétele olvasható magyar fordításban. Megállapítható tehát, hogy a jelen pillanatban a Kapisztrán-filológia rendelkezik a párizsi kézirat teljes latin szövegével és a kézirat teljes hasonmásával az eszéki kiadás jóvoltából (Čudesa Ivana Kapistrana. Miracula Ioannis de Capistrano, Ilok, A. D. 1460. Priopćio Ive Mažuran. Historijski arhiv u Osijeku. Osijek, 1972), valamint ennek teljes magyar fordításával az ismertetőkben kommentált kötetben. (A teljes filológiai pontossághoz tartozik, hogy a párizsi kézirat néhány csodatételének latin szövegét — szegedi vonatkozása miatt — Bálint Sándor is közzétette 1975-ben, Szeged reneszánsz kori műveltségét tárgyaló kötetében.) Elégedetten állapíthatjuk meg, hogy szűkebb pátriánk művelődéstörténetének egy eddig csupán latinul ismert darabja éppen a mi szellemi erőfeszítéseink árán szólalt meg anyanyelven is, s könyv formájában eljuthat az érdeklődők kezébe. Anyanyelvű tudományosságunk létének és fejlődésének kétségbevonhatatlan jelét látjuk ebben is.

Az újlaki jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságainak külön tanulmányt szentelt Fügedi Erik, éppen ezért a kérdés részletesebb taglálása szöszaporítás lenne. Ennek ellenére azonban néhány kommentár nem lesz fölösleges. Először is megállapítható, hogy a 188 csodatételről szóló följegyzés gazdag tárháza a XV. századi — tehát Mátyás korabeli — népelet egyes újlaki vonatkozásainak. Ezek közül például igen tanulságos névtani adatok hámozhatók ki: megtudjuk, hogy honnan jöttek, zarándokoltak bajajkkal és nyavalyáikkal a betegek Kapisztrán János sírjához. Az adatok egyébként — eléggé nem méltányolható módon — térképre vannak vetítve a kötetben, s ebből látható, hogy a ferences barát csodatételeinek híre (legalábbis a lefordított párizsi kézirat adatai alapján) voltaképpen a mai Vajdaság, valamint Szlavónia és Baranya területére terjedt ki. A Kapisztrán-kultusz melegágya tehát az akkori Délvidék volt, ami sok szempontból természetesen érthető is. Névtani szempontból fontosak még a személynevek is, amelyek arról vallanak, hogy a szent kul-

tusza szinte kizárólag a magyarok körében terjedt. Nem elhanyagolhatók az újlaki utcanevek sem, amelyek betekintést engednek a kor utcanévadásának gyakorlatába is.

Orvostörténeti és betegség-történeti szempontból is meg kellene vizsgálni ezeket a szövegeket, mert színes és mai szemes sokszor visszataszítónak tűnő leírásait kapjuk az egyes betegségeknek, kóroknak. Néprajzi szempontból nem érdektelen az az adat, amely a 132. csodatételben nyert megfogalmazást. Idézzük: „Feleségével együtt fogadalmat tett, hogy meglátogatja Isten emberének sírját, és hogy egy *viaszképet* visznek oda.” (A kiemelés tőlünk.) Véleményünk szerint az irodalomban *fogadalmi tárgyként* (offer, votív) ismert viasz tárgyak igen korai előfordulására valló adat ez, amely egyébként megerősíteni látszik azokat az adatokat, amelyeket eddig ismerünk. Ezek az adatok ugyanis kimondják, hogy a viasz fogadalmi tárgyak zárándokhelyek és ferences szerzetestemplomok körében voltak használatosak. Kapisztrán János pedig ferences volt. Offerra való utalás fordul elő egyébként a 38., 52., valamint a 96. szövegben is. Ezzel tehát négy újabb adatunk van az offerek használatára a XV. század derekáról. (Anélkül, hogy a fordítás egészével kapcsolatban bármilyen megjegyzésre kompetenciát éreznénk, mindössze egy terminológiai megjegyzésünk lenne: a fentebb emlegetett szövegekben előforduló *ymago cerea* magyarul az alábbi változatokban fordul elő a szövegek megfelelő magyar változataiban: „viaszból készült kép” (38), „viaszszobor” (52), „képpel díszített gyertya” (96) és „viaszkép” (132). Véleményünk szerint mind a négy esetben fogadalmi viaszszoborcskáról (offerról) van szó, mivel mind a négy szituáció vitathatatlanul a fogadalmi felajánlást példázza. Az „*imago cerea*” magyar megfelelőjeként — ugyancsak nem néprajzos számmal — a Györkössy-féle latin—magyar szótár a „viaszba-bu” kifejezést ajánlja. Észrevételünk elmondásakor természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy egy oly sok szempontból hasznosítható mű, mint a Mirákulumok párizsi kéziratának magyar fordítása sohasem nyerné el végleges formáját, ha minden lehetséges diszciplína szakmai-terminológiai lektúrának vetné alá.)

Néprajzi tekintetben ugyancsak igen érdekes adat van a 110. szövegben. Idézzük ezt a részletet: „És miután kocsi-ra rakták őt, és elindultak a sír felé vezető úton, amikor egy mezőre értek, ő igen ördögi hangon, rekedten kezdett erősen kiáltozni: »Nem, nem akarok semmiképpen elmenni annak a szerzetesnek a sírjához!«, és ilyeneket ismételve olyan zajt és dulakodást támasztott, hogy a kocsi a sík mezőn teljesen szétesett és összetört.” Véleményünk szerint ebben a szövegrészletben a keresztény démonológiából, valamint a magyar népi hiedelemvilágból ismert *akadályoztatás* motívumának XV. századi változata bukkan föl. Ez a motívum igen jól ismert a magyar hiedelemmondákban, s elsősorban a gyógyítók és a boszorkányok egymás közötti viaskodásai kapcsán bukkan föl. Napjainkban is gyűjthetők olyan szövegek, amelyekben a gyógyítókhoz

tartó gyógyulást keresők szembesülnek olyan szituációval, ami a fent idézett szövegrészletben előfordul. Itt persze kétszeres nyelvi áttétellel van dolgunk — magyarról latinra, majd öt évszázad múlva latinból egy fejlettebb magyar köznyelvre fordítva —, ily módon a motívum azonosságán kívül egyebet megállapítására ma mód nincs.

Van még egy mozzanat, amelyet legalábbis a kérdésfölvetés szintjén érintenünk kell Kapisztrán János csodatételei kapcsán. Néhány szövegben (35., 92., 106) azt hagyták ránk a jegyzőkönyvezők, hogy a gyógyulást keresők körüljárták a szent ferences sírját, s akkor gyógyultak meg. Idézzük ezt a részletet: „És menvén a legnagyobb buzgósággal kezdték körüljárni a sírt. Így aztán harmadik körüljárásánál teljesen egészségesen föléledt a gyerek.” (35) Idézetünkben és a többi példában is minden bizonnyal a cirkumambuláció sajátos példái figyelhetők meg, s nem lehet nem észrevenni, hogy a körmágia példája áll előttünk. A néphagyományban számos példával lehet illusztrálni a varázskör-vonást, a sír körüljárásának rítusát pedig igen nagy egybevető anyaggal tárgyalta Ferenczi Imre. Hogy itt mi az összefüggés a sír körüljárása és a gyógyulás között, nem világos, a varázskör motívuma mellett azonban a fölbukkanó hármasság is hiedelmi háttérre látszik utalni.

Egy ismertetőnek nem lehet feladata egy mű minden részletére kitérni; a fentiekben tett néhány észrevételünk és kommentárunk mindössze arra kívánt utalni, hogy Kapisztrán János csodatételeinek XV. századi szövegei gazdag anyagot rejtenek, s nyilván a további vizsgálatok észreveszik majd azokat a stereotípiákat is, amelyek a korszak szenttéavatási jegyzőkönyveiben és „csodákat” leíró kézirataiban Európá-szerzte általánosak.

Könyvünk második része Újlak város Jogkönyve néven ismert a szakirodalomban, s minden bizonnyal jogtörténésznek kellene lenni ahhoz, hogy a benne olvasható jogalkotási sajátosságokat észrevegyük és elhelyezzük a kor jogalkotási gyakorlatában. Mindenesetre a „sötét középkor” elképzeléseinek is eleven cáfolata ez a városi statútum, hisz a kor fogalmai szerinti nagyváros életét kívánta szabályozni az esővíz levezetésétől a trágya kihordásának kötelezettségéig, és a pinceásztól a rágalmazásig terjedő arányokban, hogy csak néhány mozzanatot ragadjunk ki belőle. Egyszóval: a Mátyás utáni, immáron hanyatló ország déli csücskének, a török veszélyezettette Délvidéknek nagyvárosi életébe nyerünk betekintést a Jogkönyv által, s az a világ, amely a hatvanöt esztendővel korábban papírra vetett csodatételekből kitetszik, voltaképpen a Jogkönyvből kiolvasottakkal válik teljessé. E két mű a véletlen kegye által maradt az utókorra, s egymást magyszerűen kiegészítve vall a középkor végi és Mohács előtti Újlak *mindennapjainak*, kisembereinek, kézműveseinek, szajháinak, városi tanácsosainak stb. életéről. Ily módon válhat az emberben teljesebbé az a kép, amelyet a magyar reneszánszról a schallaburgi vagy budapesti kiállítás után alkotott magának: hisz az újlaki piaci tolvaj megfenyítésétől a korvinák reneszánsz pompájáig ter-

jedő távban kaphatott betekintést egy kor világába egy könyv és egy kiállítás által.

A mai „felvilágosult” kor olvasója mindenesetre elcsodálkozhat azon, hogy egy ilyen műben, amely a kor fogalmai szerinti sűrűn lakott nagyváros lakosságának mindennapjait és együttélését van hivatva szabályozni, tulajdonképpen alig esik szó a babonáról; magunk voltaképpen csak a III. könyv 36. fejezetében bukkantunk olyan rendelkezésekre, amelyek egyértelműen a kuruzslókra, illetőleg „varázslásra” utalnak. Hogy a kuruzslókat a Jogkönyv drákói módon kínvallatásra majd a végén megégetésre ítéli, az egyáltalán nem jelent különösebb szigort, hisz a kor fogalmai szerinti rend fenntartása érdekében a Jogkönyv lapjain nem ritkák a lófarkon való vonszolások, élve való eltemetések, kerékbetörések stb. Mindenesetre a főntebb idézett fejezetben szűkebb pátriánk ötszáz évvel ezelőtti hiedelemvilága is megcsillan, hisz ha nem is teljes részletességgel, ahogy ma azt egy folklorista elvárná, de mégis utalás van két kuruzsló eljárásra, amelynek párhuzamai a történeti vagy recens anyagban megtalálhatók lennének.

A magunk részéről szívesen láttunk volna a kötetben egy-egy lapnyi mutatványt a két mű kéziratából is; az egyik például egyszerűen megoldható lett volna, hisz a Csodatételek párizsi kéziratainak teljes faksimiléjét közli az említett észéki kiadvány. S a másik sem lett volna megoldhatatlan feladat, hisz a bécsi Nationalbibliothek azért nincs olyan meszsze, hogy elérhetetlen lenne. Persze még jobb lett volna, ha valamit színesben is láthattunk volna; ha Újlak vidék volt is, illetve távoli provincia, mégis felcsillantott valamit Mátyás korának reneszánszából, s abból a posztreneszánzból is, amelyet a szerencsétlen Lajos király próbált Mohácsig megőrizni. A Jogkönyv pompás kötetének látványa elhittethetné velünk, hogy a szerémségi bor hazájában, Újlakon európai mértékkel mérve sem jelentéktelen felfutási kísérlet tetőzött éppen 1525-ben, tehát az oszmán áradatot éppen egy esztendővel megelőzve.

Subjektív kommentárjainkat lezárva csak azt hangsúlyozhatjuk, hogy könyvkiadásunk és művelődési életünk eseménye ez a könyv, s bizonyítéka anyanyelvű tudományosságunk lehetőségeinek.

JUNG Károly

ERRE VAGYUNK KÉPESEK?

Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

Újra egy szép könyv, egy hasznos Forum-kiadvány került a könyvkereskedésbe, az asztalunkra — mondhatná az, aki kezébe veszi a *Kövek* sorozat legújabb kötetét: *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*, elég

azonban beleolvasni ebbe a könyvbe, s már így, elmélyültebb tanulmányozás nélkül is gyorsan üröm vegyül az örömbbe: a megengedhetetlen tárgyi hibák felületes munkáról tanúskodnak.

A könyv utószavában olvashatjuk Újjakról: „Lakóinak számát Bölcskey 8—10 000-re becsüli, ez azonban nyilvánvaló túlzás, hisz Buda, Kassa, Kolozsvár, Pécs, Szeged stb. lakossága sem haladta meg ebben az időben a 3—5000-t.”

Nem tudni, miért kellett az Utószó írójának Bölcskeyhez fordulnia, hiszen nem egy újabb kiadványt találhatunk, amelyekben megbízhatóbb adatokat ismerhet meg az érdeklődő a középkori városok lélekszámáról, az újabb kutatások lehetőséget nyújtanak arra, hogy nagyobb pontossággal határozzuk meg Újjak lakosainak a számát is a XV. század végén, a XVI. század elején.

Granasztói György *A középkori magyar város* című munkájában közli az alábbi adatokat: a XV. század végén Budának 12—15 ezer, Pestnek 10 ezer, Szegednek 7 ezer stb. lakosa volt. Vagyis kétszer, háromszor annyi, mint amennyit könyvünk utószava állít.

A másik nagy „elírás” Nándorfehérvár védelmével kapcsolatos: „A várat Hunyadi János sógora, Szilágyi Mihály védte mindössze 5—6 ezer katonával. 1456. július 14-én azonban sikerült a keresztes hadaknak Hunyadi János vezetésével a Dunán bejutni Belgrádba, amelynek védői így majd 80 000-re szaporodtak.” Ez alighanem teljesen új adat, a történészek bizonyosan fölfigyelnek majd rá, kár, hogy a szerző nem említi a forrást, honnan merítette. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy ennél sokkal de sokkal kevesebben voltak még a megerősített védők is. A török katonaság létszáma sem érte el a nyolcvanezret. Idézzük Szűcs Jenőt: A győzelem utáni hajnalon a keresztesek üldözni akarták az ellenséget. „Hunyadi — teljes joggal — leparancsolta őket erről, hiszen a megvert, de visszavonulóban is Európa legnagyobb, és legféltelmesebb hadseregével, 70 000 emberével szemben mit ért volna a nyílt mezőn 20 000 hiányosan felfegyverkezett paraszt?” Vagy ugyanott: „Július 22-én mintegy 8000 keresztes harcolt a Száva jobb partján, a török haderőt pedig — túlzással — 100—120 000 főre becsülték a belgrádi várban.” (*Nemzet és történelem*, 1974)

Jovanka Kalić-Mijušković *Beograd u srednjem veku* (Belgrád a középkorban) című könyvében olvashatjuk: „Mogućnosti su bile skučene. Kada se sve te okolnosti uzmu u obzir, najverovatnije je da je u gradu bilo oko 10 000 do 20 000 ljudi najviše. Tu se misli i na one koji su učestvovali u borbama van grada.”

Egyes korabeli források csakugyan nyolcvanezres létszámot emlegetnek, sőt százezernél is nagyobbra becsülik a keresztesek számát, a történészek azonban egyöntetűen túlzásnak tartják ezt.

Ne soroljuk tovább a hibákat, valán elég ennyi is, hogy az olvasónak

meginogjon a bizalma több más állítással szemben is, s eleve kétkedéssel vegye kezébe, olvassa tovább a könyvet.

Nagy szükségünk van az ilyen tematikájú kiadványokra, kevés a fennmaradt, a hozzáférhető anyag e vidék társadalmi, gazdasági és művelődési életéből, sok a homály, s ez elődeinknek elég sok mindent sikerült még jobban elhomályosítaniuk, ezen a téren tehát lenne dolgunk, találhatunk tennivalót, egy-egy ilyen kiadványnak elsősorban ezeknek a homályában maradt vagy homályba került részeknek a tisztázásához kelle-ne hozzájárulnia. Ez lenne a szerepe, ez tenné egyáltalán indokolttá a megjelenését.

Az Újlak múltjával kapcsolatos anyagnak — Újlak város jegyzőkönyve a Kapisztrán János újlaki sírjánál történt csodákról, Újlak város jogkönyve 1525-ből — a kiadása jó alkalmat kínál arra, hogy egy alapos történeti tanulmány mellett az érdeklődő olvasó az eredeti forrásokból megismerje a középkori Újlak (és vidéke) életének bizonyos vonatkozásait. Az alapos bevezetőt a hevenyészett utószó nem helyettesítheti.

A koncepció nem is csak a kísérő szövegekben, az előszóban vagy utószóban kellene hogy kifejezést nyerjen, hanem már magának az anyagnak az összeválogatásakor is. Rendkívül érdekesek és sokat mondanak Kapisztrán János sírjánál történt csodáknak a leírásai, de felmerül a kérdés, vajon szükség volt-e mind a 188 leírásra, vagy pedig a motívumok ismétlődésének elkerülése végett hasznosabb lett volna válogatni az anyagban, vagyis csak kivonatossan közölni a jegyzőkönyvet, s esetleg számba venni, közölni más Újlakra vonatkozó, a korabeli szociális viszonyokat bemutató szövegeket is.

A történelmi események marxista értékelésének, újraértékelésének az igénye kifejezésre kellett volna hogy jusson az egyes események, viszonyok magyarázásában éppúgy, mint már a szövegek összeválogatásában. Egy-egy ilyen kiadvány esélyt kínál ennek az igénynek a kielégítésére; ha ezt kihasználatlanul hagyjuk, mint konkrét esetben is, ezzel elsősorban olvasóinkat károsítjuk meg.

Több tekintetben anakronisztikusan hatnak az Utószóban olvasható jegyzetek, egy igencsak idilliikus és hamis kép tárul elénk Újlaki Miklós földesúr és Újlak városának viszonyáról. „Nem csoda, hogy Újlaki Miklós különböző kiváltságokkal halmozta el földesúri városát...”

A kutatások nyomán ma már világos lett, hogy a földesurak egyáltalán nem halmozták el kiváltságokkal városaikat, a királyi tulajdonból földesúri kézre került városok helyzete súlyosbodott. „Kétségtelen, hogy a királyi mezővárosok, sokszor a jelentéktelenebbek is, jóval nagyobb függetlenséggel, szélesebb körű önkormányzattal rendelkeztek, mint a gazdaságilag fejlettebb, de földesúri kézre került társaik.” (Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*). A kiváltságokat a földesurak nem akadályozták, a polgároknak keményen kellett harcolniuk értük.

Újlaki Miklós hatalmas birtokokat szerzett magának, szerepére, a

közösség iránti viszonyára azonban leginkább jellemző az adat, ami az utószóban adott jellemzésből kimaradt: 1456-ban Nándorfehérvár védelmekor Hunyadi hiába várta, a vajda távolmaradt a küzdelemtől, magára hagyta Hunyadiét és a kereszteseket az élterhalál harcukban.

Szerémnek az a boldog és termékeny tája — írta a korabeli szerző, s tegyük hozzá, Szerémség népe elsősorban szőlőtermesztésének, kiváló borának köszönhetette gazdagságát. Ez a kultúra, tudjuk, tőkeigényes, magas fokú munkamegosztást, munkaszervezést követel; a vagyonos szőlősgazdák és bérlők mellett nagy számban éltek itt szőlőmunkások, zsellérek, ennek következtében itt sokkal inkább, mint más vidéken kiéleződtek a társadalmi ellentétek, ez magyarázza többek között a huszita mozgalom megerősödését és később, a parasztháború idején a harcok rendkívüli heveségét is.

A jogkönyv első könyvében olvasható olyan kitételek, mint: „Egyetlen főúr vagy nemes nem vehet szállást a polgároknál erőszakosan, azok akarata ellenére...”, vagy: „Mindennap szabad piacot tarthatnak körülükben a földesúr tisztjeinek erőszakoskodása nélkül...”, vagy „Hogy idegen főúr vagy nemes, vagy a mi tisztünk városunk polgárait, azok vidéki vagy idegen rokonait elfogni, megveretni vagy bármi módon zaklatni, vagy bármilyen dolgukat elvenni vagy elvetetni ne merészelje...”, ezek nem azt bizonyítják, hogy Újlaki Miklós vagy fia jóvoltából a város polgáraival szemben nem követtek el mindenféle erőszakoskodást, ellenkezőleg, azért kellett a jogkönyvbe foglalni a szóban forgó kérdéseket, hogy a polgárok ily módon is védekezhessenek a főurak hatalmaskodásai ellen, „szükségesnek tartották ezt, mert — a különféle bírósági végzések és panaszlevelek sokasága bizonyítja — nagyon is gyakoriak voltak az ilyen esetek. A főurak familiárisai elfogták, megverték, kiífoztatták a városokra igyekvő kereskedőket, így nagy károkat okoztak nekik, az utakon nagy volt a létbizonytalanság.

Nem illik, nem konfliktusmentes a városközösségen belüli viszonyok összessége sem. Az I. könyv 40. fejezete sejteti az érdekellentétek egyik fajtáját: „Az ősidőktől elrendelt és a földesúrnak járó szokásos ajándékot csak évente egyszer és ne kétszer adják, amikor az úr a városba jön, és ezt se toldják meg. Ha pedig az akkori vagy kinevezendő bíró bármilyen buzgóságtól is vezetve a mondott ajándékokat megsokszorozná, ezt a választott közösség ne fogadja el a bíró számadásakor.” Magyarán: nem engedik meg, hogy a bíró a földesúrnak hízelegve, a közösség rovására, azt megkárosítva jusson bizonyos előnyökhöz.

Az ezt követő 42. fejezet ugyancsak a városi közösség tagjai, rétegei közötti ellentétekről árulkodik: „Az egész város vagy közösség, vagy az egész nép bizonyos ügyek eldöntésére vagy súlyos kérdések megbeszélésére, vagy bármilyen szükségben a harang szavára vakmerően fölkelni és összegyülekezni ne merészkedjék, hacsak a bíró és az esküdtpolgárok a város hasznára vagy védelmére el nem rendelik, hogy a harang szavára

vagy kongratására mindannyian összejöjjenek.” Talán nem véletlen, hogy az első könyvben felsorolt és szabályozott esetekben a tilalmak, rendelkezések megszegői ellen elsősorban pénzbüntetést helyeznek kilátásba, esetleg még a közösségből való kizárást. Csak a negyvenkettedik fejezet zárul így: „E rendelkezés megszegője megfelelő testi büntetésben részesüljön.” A testi büntetést tehát ez a könyv csak ebben az esetben látja elő, nyilván azért, mert akik „vakmerően fölkelni és összegyülekezni” merészkedtek, azok nem tudták volna aranyban, márkában fizetni a büntetést, s talán a közösségből való kizárás sem állt volna a város érdekében, hiszen szükség volt a munkájukra.

Nem egy-két ismertetőt érdemel ez a könyv, a Forum Könyvkiadó fontos hiányt pótolta vele, hozzásegít egy kor tanulmányozásához, alaposabb megértéséhez, megismeréséhez. Mindenképpen hasznos volt tehát a *Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon* című kiadvány megjelentetése, de egy-egy ilyen kiadvány jóval nagyobb lehetőségeket nyújt, ezeknek nagyobb része (a jelzett hibák miatt) kihasználatlanul maradt.

BURÁNYI Nándor

A „MŰVÉSZIETLEN LAPÁLYON” MÉGIS SOK AZ EMLÉK

Szekeres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*, Hungarológiai Közlemények, 50. szám. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

A kissé polémikusán megfogalmazott cím Szenteleky Kornélnak egy fél mondatával felesleget, amely örökségünk, kulturális és bármiféle hagyományaink kutatása közben oly gyakran fölmerülő szorongást, néha kívülről is sugallt hiányérzetet fogalmaz meg: „... a művészietlen lapályon... , melyen nincs semmi, de semmi emlék”. Ezzel a komplexussal azóta már sokan eredményesen szálltak szembe, ahogyan azt Bori Imre tette irodalmi hagyományaink vonatkozásában, most pedig *Szekeres László*, szabadkai régész szánta rá magát, hogy a régészet eredményeivel cáfolja ezt a látszólagos gyökértelenséget. Írása a Hungarológiai Közlemények 50. számának nem egyedüli tanulmánya — hiszen itt olvashatjuk *Simonyi Máriától* az Újvidék c. lap történetét, *Kalapis Zoltántól* Katona József időszámítási könyvét, *Silling Istvántól* pedig egy kupuszinai népballada születésének történetét, de egy szempontból méltó rá, hogy külön fogalmazzunk vele, abból, hogy hatása és mondanivalója túlterjed a szakemberek avatott de kicsiny köreire.

Szekeres László tanulmányának elején, *Francis W. Carter* A Balkán történeti földrajza (*An Historical Geography of the Balkans*) c. 1972-ben megjelent könyvéből kiindulva, lényegében a Szentelekyével azonos alaphangot üt meg: „Az olvasónak (az idézett műnek) az a benyomása,

hogy Vajdaság területén, néhány központtól eltekintve, nem léteztek települések, teljesen lakatlan volt ez az egyébként közismerten termékeny táj." Ha viszont a középkori településeket a tájra vetítjük képzeletben, kiderül, hogy sűrűn lakott vidékkel, vagy ahogyan Szekeres megfogalmazza, „a legjobb európai átlagot elérő településhálózattal találkozunk”.

A látszólagos ellentmondásnak a szerző szerint egyrészt a középkori lelőhelyek feltáratlansága, viszonylagos elhanyagoltsága az oka, noha a táji adottságok objektív tényezőinek is szerepe van középkori „örökségünk” valós állapotában és ismeretének szintjében is. A táji adottságok közül első helyre kívánczik az a tény, hogy Bácska mindenkor szegény volt szilárd építőanyagban. Köve a horgosi Kőlaponon és a hajdújárasi Kővágón található sajátos képződményektől eltekintve sohasem volt, a fára vonatkozóan pedig *Bertrandon de La Brocquiére* francia utazót idézi, aki 1433. évi magyarországi utazásáról írva azt állította, hogy Belgrád és Szeged között — Becsétől kezdve, a Tisza bácskai oldalán haladt — csupán két helyen látott egy-egy erdőcskét, azon kívül sehol sem látott egyetlen fát sem. Tájékoztatása szerint a lakosság fűtésre is szalmát és nádat használt.

Vannak természetesen ezzel ellentétes állítások is, mint Antalffy Gyuláé, aki szerint az Alföldet a középkorban sokféle erdők borították, de a települések létét az előző leírás sem vonja kétségbe.

Második településtörténeti tényezőként Szekeres az igazán urbánus előzmények hiányát emeli ki: „Bácska területe mindig kívül esett a római birodalom határain, és itt a középkori lakosság nem örökölhette városokat, építményeket, szilárd utakat.” Éppen azért érdemelne több figyelmet ez a kor, mert sűrű településvonulatait, XI. századi, szilárd anyagú építményeit (I. István rendelkezésére kezdtek templomokat építeni) közvetlen előzmények nélkül, a semmiből teremtette meg.

Harmadik településtörténeti tényezőként az általa vizsgált terület földrajzi jellemzőivel, arculatával foglalkozik, de már csak Bajmok—Szabadka—Horgos—Becse—Szenttamás—Bajmok sokszögének határai között, amely kutatási területét képezi, és amelyről számos, előzménynek tekinthető tanulmánya (Zenta és környéke a régészeti leletek fényében) megjelent. Ez alól csak a tanulmányhoz mellékelten képviselet a kivétel, amelyen az összes eddig ismert bácskai középkori lelőhelyet feltünteti, sajnos. Északkelet-Bácskán kívül a helymeghatározó utalások nélkül.

Az adott tájegység földrajzi jellemzőit vizsgálva, a szerző mindennek előtt a Tiszát emeli ki markáns földrajzi tényezőként, amelyre merőleges az északi homok és a Telecskai domboknak is nevezett löszterület határvonala. A löszmagaslatot mély vízjárta völgyek tagolják, alatta kisebb-nagyobb tavak találhatók, a magaslat és tavak vizeit pedig erek, patakok vezetik a Tisza felé (Körös, Csík-ér stb. Ezeknek a vizeknek, vízfolyásoknak döntő szerepet tulajdonít Szekeres László a településrendszer kialakulásában, amint azt a térképmelléklet is tendenciózusan hang-

súlyozza. A települések, mint ő is megjegyzi, mindig valamilyen térbeli szükségszerűség, ökonómia termékei, helyük tehát sohasem véletlenszerű, sőt a különböző korokban keletkezett, felújított falvak lokalizációja sem, amit a középkori és a szarmata kori települések összefüggései is bizonyítanak Bácskában (és sorolhatnánk a kultúrák egész sorát). Ennek a térbeli ökonómiának alföldi viszonyok közt a vízhez való közelség, de a víztől való védettség az egyik tényezője, koordinátája, a másik legtöbbször valamely fontos úthoz való közelség, vagy a vízi és szárazföldi útvonalak találkozása.

A tanulmány munkamódszere nagyjából a következő: egyrészt összegzi az oklevelekben, egyéb forrásokban és a szakirodalmi előzményekben előforduló településtörténeti, településnévi utalásokat, másrészt egy középkori leletkatasztert próbál megkörvonalazni, majd pedig megkísérli ezt a két rendszert egymásravetíteni és megfeleltetni, abból a hipotézisből kiindulva, hogy a forrásban említett településnek kell hogy legyen régészeti nyoma és viszont.

Az egyeztetés eredményeként két csoport rajzolódik ki előttünk.

Az egyikbe az ismert történelmi településnevek kerültek (szám szerint nyolcvanegy), mint *Adorján, Bútka, Becse, Bajsa, Csantavér, Györgyén, Kanizsa, Kelebia, Kevi, Kishegyes, Martonos, Mohol, Nagyfény, Obornyacs, Tavankút, Zenta*, amelyek ma is léteznek, illetve olyanok, mint *Arnacstelke, Cecstó, Füles, Gyékénytó, Kalocsa, Kétfűlű*, amelyek megsemmisült helységek, de többé-kevésbé lokalizálhatók.

A második csoportba pedig az egyik településnévvel sem azonosítható régészeti lelőhelyek kerültek.

A csoportokon belül a szerző részletezőbb eljárása a következő: első helyen állnak az adott település részben forráshű, részben kikövetkeztetett középkori, törökkori névalakjai, ezt pedig a pontos vagy hozzávetőleges lokalizálás (38 esetben ez csak nagyon általános), majd pedig a történeti, régészeti jellemzés követi.

Azt mondanunk sem kell, hogy az előzőekben felvázolt program nagyon nehéz, buktatókkal teli feladat a kutatások jelenlegi állásánál. Azzá teszi a rengeteg, egymástól nagyon eltérő szemléletű, módszerű forrás (a tanulmány jegyzetszámozása 199-cel végződik), amelyek közül csak *Gyórfy György* (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza), *Iványi István* (Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára) és *Csánki Dezső* (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában) művei tekinthetők összefoglaló jellegűnek. Nem ritka a forrásokban a belső és egymás közötti ellentmondás, az évszázados aggályos vita is, amelynek gordiuszi csomóját, Szekeres sokszor impozáns merészséggel vágja át, mint a kanizsai *Miroth* halastó vagy *Adorján* helymeghatározásának esetében.

A másik nehézséget a történettudományon, régészeten kívüli, Bácskára vonatkozó kutatások hiánya okozza, hogy a tanulmány aktualitásában

fogalmazzunk, a *nyelvtörténeti, helyesírástörténeti „ásatásoké”*. Ez a hiány elsősorban a történeti névalakok olvasatánál, értelmezésénél jelent problémát, amelyhez teljesen forráshű közlésre és ami csak ebből következhet, az adott forrás helyesírástörténeti korszakolására lenne szükség. Ez a jelen tanulmányban inkább a térszinformákat, tájalakulatokat megnevező második csoportnál vet fel kétségeket, amelyeknek némelyikéhez a bevezetőben rögzítettektől eltérően még régészeti lelet sem kapcsolódik (Gyékénytő, Csík-ér Füz-fankú-erdő). Ilyen a *Woszawelgh Aszó-völgyet* eredményező megfeleltetése, amelyet ha a tonkolatánál levő *Wastork* — *Vastorok* falu nevével együtt vizsgálunk, akár a *Vas-aszó-völgyig* juthatunk, sőt ha a Telecskai dombok nyugati oldalán a *Vajastorok* névre is rábukkanunk, még összetettebbé válik a kérdés. Feleltébb kérdéses a *Homusber Hámos-ért* eredményező olvasata 1224-re vonatkozóan, már csak azért is, mert a *hám* szó legalább négyszáz évvel későbbi képződmény nyelvünkben.

Ezek közül emeljük ki csak még egyet, mert lokalizálási vonatkozásai is vannak. Ez az 1335-ben Adonján határában felbukkanó *collis Seeg*, amelyet Szekeret *Szeg-halom*, *Szég halom* sőt *Szék-Halom* olvasatokkal lát el (a tanulmány különböző helyein). Nos, a Seeg egyetlen lehetséges értelmezése a *ség*, amely *-ség* képzőnkben ma is él, és eredetileg *halmot* jelentett. Ebből viszont az következik, hogy az idézett forrás írója vette a magyar alakot, és azt a latin *collis* (szintén halmot jelent) szóval értelmezte, azaz a névben nincs semmilyen egyedítő elem, így a domb nem lehet azonos a *Fehér-halommal*, mert ott már sok másik domb is van, tehát megkülönböztető elemmel is el kellett volna látni.

Bizonyos módon a nyelvi tényeket érdemes vallatni néhány helymeghatározásnál is, például az egykori *Alsó- és Felsőadorján* esetében, amelyet a korábbi szakírók (Appel Ede, Iványi Győrfy) a Tisza felé haladó, félsziget-szerű nyúlvány északi és déli hajlatába, illetve az alsó, járási szintre és a mai Oromhegyesnek megfelelő magaslatra helyeztek. Ezzel szemben szerzőnk az egyiket a falu mai helyére, a másikat pedig ettől nyugatra a Körös partjára lokalizál. A helynevek előtagjaként szereplő *alsó-* vagy *felső-* jelző viszont általában a viszonylagos északi vagy déli, esetleg a magasabb és alacsonyabb fekvést jelöli, ebben az értelmezésben pedig egyikről sincs szó.

Természetesen az általam felvetett dilemmák a feldolgozott nevek számához képest ritka kivételnek számítanak, a tanulmány összességében nagyon megbízható segédlet bármilyen irányú kutatásban. Adatainak nagy része először van így együvé rendezve, némely része pedig csak itt található meg. A bemutatott régészeti lelőhelyek nagy segítséget nyújtanak a pusztává vált egykori falvak pontos helyének, településmagvának meghatározásában, így például a több mint tízkilométeres *Ostorka* puszta esetében, amelynek a legdélibb részén volt a néhai *Vastorok* település. Az egymásra vonatkoztatott régészeti leletek, településnevek sok

érdekes következtetést tesznek lehetővé, és ezt lehetőségeihez mértén maga a szerző is elvégzi. A települések vázlatos történeti összefoglalásánál is sok a friss, új adat. Ha valami gondot jelent, az a helymeghatározás, ahol a tanulmány kénytelen a jelenlegi földrajzi állapotokból kiindulni, ezek viszont esetenként nagyon eltérhetnek a több száz évvel ezelőtti állapotoktól.

A lokalizálást a birtoklástörténeti tényezők is nagyon nehezítik, mivel a megyék határa igen szeszélyesen változott, olyannyira, hogy a főterülettől elszakadt különálló falvak is tartozhattak egyik vagy másik vármegyéhez, és ugyanígy a hűbéri birtokok sem voltak kötelezően összefüggő területek, hanem az öröklés, adományozás szeszélyeinek megfelelően egymástól akár 50—100 kilométerre levő birtokok, majorok, telkek (Arnacstelke). Álljon itt végezetül csak egyetlen idevonatkozó példa, amelyre magam az élő dűlőnévanyag kutatása közben bukkantam, amely az egykori települések kutatásának is sok segítséget nyújthat.

Györfly idézett művében Bodrog vármegye névanyagában egy *Zsusuktó* nevű helységet említ, amelyet feltételezésszerűen Baja környékére helyez, csak azért, mert az itt levő Borotával együtt szerepel. A név írásos előfordulása *Susukton*, Kanizsa határában viszont, Velebit alatt, van egy *Susi-tó* nevű szikes tó, ott valahol, ahol Szekeres László az egyik Adorjánt feltételezi. Ez az alaki hasonlóság legalább is elgondolkodtató, és annak a munkának izgalmas érdekességét jelzi, amelynek Szekeres László tanulmánya nagyon fontos állomása.

PAPP György

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓ

SZENTIVÁNÉJI ÁLOM

Bármennyire is hihetetlen, a Shakespeare-életműből manapság nem a nagy tragédiáknak vagy a királydrámáknak, hanem a vígjátékoknak a színpadra állítása a legnehezebb vállalkozás. A mese és a valóság, az irrealitás és a realitás elemeiből szőtt komédiák — Shakespeare legtöbb vígjátékára jellemző ez a kettősség — hiteles színpadi megjelenítése szinte megoldhatatlan feladatot jelent, s nemcsak kétszínűségük miatt, vagy azért, mert napjaink nézője nehezebben tud önfeledten viszonyulni a tündéries, mesebeli szálhoz. Sokkal inkább, mert a vígjátékok nem önmagukért beszélnek, állnak helyt, mint a Hamlet, a két Richárd-dráma,

a Lear király, hanem ezeket értelmezni kell, s így elfogadtatni (akár csak az életmű végének színműveit!).

A vígjátékok közül is talán a legbonyolultabb a Szentivánéji álom megjelenítése. Nem kizárólag azért, mert ebben a műben legalább három réteg különböztethető meg, sokkal inkább, mert ezek közül kettő — a meseerdő és a színdarabot próbáló mesteremberek jelenetei — határozott rendezői elképzelés mellett is gyakran felemásra sikerednek. Mintha a legtöbb elképzelésnek ellenállnának.

A meseerdőbeli jelenetekhez nem elegendő a játék, a megkoreografált játékoság, az ugra-bugra báj, meg kell találni azokat a kötődéseket, amelyekkel valószínűleg lehet tenni a tündérvilág epizódjait. Brook — neve megkerülhetetlen, ha erről a vígjátékról kell szólni — kitalált egy remek megoldást, ugyanaz a két színész játssza Oberont, a tündérkirályt és Theseust, az athéni uralkodót, illetve Titániát, a tündérkirálynőt és Hippolytát, az amazonkirálynőt. A meseszerűség ellensúlyozásának következő lépése Pucknak, a játékmesteri szerepkört ellátó manónak változó lényként történő szerepeltetése. A Pesti Színházban jelenleg műsoron levő előadásban például színpadi munkásként, világosítóként lép színre, becsavarja, meggyújtja a villanyégőket, amelyek a színpad „égboltján” csillagokként ragyognak vagy pislákolnak majd.

Némileg más a helyzet a mesteremberek színjátszásdíjával. A színházban mindig hálás feladat, ha a darabon belül kell darabot játszani, kivált pedig ebben az esetben, amikor a betétdarabot a színjátszáshoz nem értő, ügyetlen kézművesek játsszák. Sokáig elegendő volt, ha naiv bájjal, hamvas ügyetlenséggel keltették életre a mesteremberek színjátszását, néhány frappáns ötlettel megoldva. Ma már elteltünk az amatőr bájjal, a bumfordisággal. Más kell. Nem a mesteremberek első jelenete, a próba okoz gondot, ehhez még mindig elegendő néhány szellemes poén, felszíkrazó ötlet, hanem az „előadás”, amit Zuboly takács és társai Theseus és Hippolyta előtt tartanak az előadáson belül. Mert ami egyszer, a próba alkalmával, szellemes és szórakoztató volt, az, ha megismétlik, kopottá, érdektelenné válik. Feltéve, ha a rendező nem talál ki olyan koncepciót, amelyben a mesteremberek színjátszásának egyéb funkciója is van, mint hogy néhány kellemes percet nyújtson a nézőknek. Ha úgy vesszük, hogy Shakespeare menyegzőre készült alkalmi vígjátékként írta a Szentivánéji álmot, akkor a mesteremberek jelenetei valóban csak kedves betétek, ha viszont úgy látjuk, hogy az athéniak és a tündérvilág szereplőinek különböző szerelmei afféle példabeszédek a leendő házások számára, a kézművesek műkedvelése pedig a színházról szól, a mesteremberek jeleneteiben a színházról gondolkodó, valló író-rendező nyilatkozik meg, akkor a sete-suta báj, amivel ezeket a jeleneteket játszani szokták, már kevés a sikerhez. Biztos, hogy az az elképzelés jár közelebb a shakespeare-i igazsághoz, mely szerint a színház a színházban megoldás nemcsak szórakoztató betét, hanem alkalom arra, hogy az, aki színházat

csinál — a rendező — vallomást tegyen. (Mint ahogy Csehov Sirályának színpadra állítása is elkerülhetetlenül rendezői hitvallássá válik annak a kezében, akinek van mit mondania önmagáról, saját művészetéről.) Természetesen nem általánosságban kell a mesteremberek jelenetei segítségével beszélni a színházról, hanem konkrétan, egy adott helyzetben, adott színházi állapotról vonatkoztatva. (Hasonló próbálkozás történt Kaposvárott az Ács János rendezte Szentivánéji előadásban. Ugyanakkor az említett pesti előadásban szinte semmi sem történik ennek a lehetőségnek a kihasználására. Vackor, az amatőr rendező útján mindössze jelzi a rendező, Marton László, a kifáradt, az eltehetetlenült rendező fásultságát.)

Mindezt azért kellett ilyen hosszán részletezni, mert az újvidéki Szerb Nemzeti Színház Stevo Žigon rendezte Szentivánéji álom előadásából minden efféle vagy bármilyen elképzelés hiányzik.

Egyetlen figyelmet keltő ötlete van Žigonnak: amikor a mesteremberek az athéniek előtt tartják lámpalázás fellépésüket, akkor az előadáson belüli nézők elalszanak. A „művészek” pedig szomorkodva, tétován veszik tudomásul: megbuktak. Remek ötlet, de nincs előkészítve. Mintha az utolsó pillanatban jutott volna eszébe, s nem volt ideje elhelyezni, beépíteni az előadásba azokat a jelzéseket, amelyek a befejezést indokoltá tennék. Mert amit előtte látunk, az fehér lepellel borított és boltozatosra képzett mennyezettel körülrárt tülldíszlet színpadon történő álom. Nem véletlenül idézi a színlap éppen Taine tanulmányát, mely szerint ez a vígjáték „teljes álom”. Kétségtelen, hogy a lepel, a reddők — ez a megoldás a ruhákon is felismerhető — alá, mögé lehet rejtőzni, s hogy a teljes fehérség is sugallja az álmot, de annak közlése, hogy ez a vígjáték egy álom, mégsem tekinthető rendezői koncepciónak, művészi gondolatnak. Akárcsak annak hangsúlyozása sem, hogy a shakespeare-i meseerdő valóban meseerdő, ahol tündérek, nimfák, manók sűrögnek-forognak, amint erre Oberon — ezúttal nem azonos Theseusszal! — és Puck tarka mesejelmeze utal. Žigon még a féktelenségekről ismert szentivánéji erotikát is elmismásolja. Miféle szentivánéj ez, amikor még az erotikát is elspórolják belőle? Van ellenben szükségtelen rohangászás, kiabálás, és töménytelen unalom.

Ha az önkritika tudatos, mert lehetetlen „belülről” is észre nem venni ennek az előadásnak az ürességét, akkor sem valószínű, hogy a különben is mélypontra jutott színházban egy egész, talán minden eddiginél gyengébb előadással kellett ezt az önkritikát gyakorolni.

Az athéniek elaludnak a Vackor rendezte előadás közben, de az újvidékiek inkább otthon aludjonak, s ne a színházban.

GEROLD László

FILM

LILI MARLEEN, RENDEZTE: REINER WERNER FASSBINDER.

„A film a valóság manipulálása a kép és hang által” — mondta egyszer Alain Resnais, s ez a velős meghatározás Reiner Werner Fassbinder *Lili Marleen*jét nézve jutott az eszembe. Resnais meghatározása azért is figyelemreméltó, mert benne van a művész önironikus szkepszise. Persze mi nem vagyunk részesei a filmgyártásnak, miért is fogalmazzunk ilyen sommásan, kíméletlenül? Inkább belenyugszunk a ténybe, és azonmód ennek a manipulálásnak a milyenségét kezdjük kutatni, firtatni, mintegy ezzel is utalva arra, hogy az etikus alkotó alapgondján túltettük magunkat. Sőt, ez a manipuláció is csak úgy veti fel a milyenség kérdését, ahogy azt az általunk megtapasztalt valósághoz való viszonyulás mutathatja. Vagyis, igazságtartalma, hitelessége foglalkoztathat. Hogy mi váltotta ki a fenti gondolatsort? Fassbinder ábrázolása. S miután ez alkalommal a Lili Marleendről van szó, történelmi ismereteinket is igyekszünk ellenőrzésül használni.

Egyetlenegy alkotáson belül megmutatni a fasizálódás és a fasiszmus világát, föltárni mozgatóit és hatását az emberre, csábító, ám merész vállalkozás. Az is biztos, hogy ez túlságosan nagy falat egyetlen műalkotás számára, különösen, ha figyelembe vesszük a tényt, hogy időben egyre távolodunk a múlt nyomasztó emlékeitől. Amennyiben azonban újabb mű indokolja a visszapillantást, úgy azzal foglalkozni etikai kötelesség is.

A Lili Marleen olyan színvonalas alkotás, amelyet csak az egészen nagy rendezők mércéjével mérhetünk. Ami lenyűgöző, az a fassbinderi ábrázolás koncepciója. Idejét és megértését egy pillanatra sem pazarolja, teszem azt, Hitler vagy egyéb prominens fasisztákra, ám a hatalmasok történelemgyártásának mindenkori áldozatát, a kisembert igenis megpróbálja megérteni, sőt mi több, megkísérli még meg is magyarázni.

Fassbinder nem marad adós a „másik” oldal megmutatásával sem. Nemcsak a fasiszta elit, illetve a zsidómentő ellenállási csoport képe bontakozik ki előttünk, hanem a mesterien bedobott, időnként felbukkanó frontjelenetekkel a tömeg is megjelenik, a történelmi vágóhídra küldött tömeg, amelyben napról napra már csak a rádióból esténként felcsendülő sláger érzelmes melódiája és meglehetősen bárgyú szövege tartja a lelket. Paradox módon egy olyan ember sorait idézik ezek a jelenetek, aki épp a fasiszta üldöztetés áldozata lett: „Nincs melódiá, ami gyönyörűbb, fölemelőbb és meghatóbb, mint egy nagyszerű giccs, ha időszerű lesz bennünk valamiért...” — írta Rejtő Jenő. Nagyszerű film. Ha valamiért érdemes volt feltalálni a hangos filmet: az ilyen élmények azok.

Talán fanyaloghatnánk, hogy a film nem túlságosan eredeti, nincse-

nek benne olyan formai fogások, amelyeket valahol már ne láttunk volna. Ez mind így igaz, azonban ennél a ténynél sokkal érdekesebb, hogy Fassbinder milyen biztos kézzel választja és alkalmazza a számára adott kelléktár eszközeit, sőt attól sem riad vissza, hogy saját, már többszörösen kipróbált megoldásaihoz nyúljon vissza, például a rádió állandó szerepeltetéséhez. A rádió Fassbinder minden filmjében szól, a külvilág eseményei a rádión keresztül szívárognak be a film világába. A gesztus értékét az adja meg, mit sikerült ezzel elérnie, hogyan válik ez a mű szerves részévé. Újra felfedezi és szerencsére a kellő adagban használja a művészet régi nagy igazságát, az egyesben a lényeg megmutatásának lehetőségét.

Jól megcsinált, elegáns film ez. Pazar színei mögött nem tarkaság van, hanem tudatosan alkalmazott színek, színhangzások. Fassbinder nem fecserli idejét magyarázkodásra, jelenetei feszesek és célratorók, talán ezért találatai mindig metszőek, élesek. Mindenekelőtt a hősnő személyisége gyakorol ránk hatást. Willi, a kis jelentéktelen, nem túl tehetséges, sőt inkább tehetéstelen bárénekesnő sorsa, érvényesülése, karakterének megmérettetése élénken érdekli a nézőt. A helyzet ismertetése után (amely mellesleg legalább tíz percet vesz el a filmből, de ezt a néző hamar meg tudja bocsátani), Willi kitoloncolásánál kezdődik a bonyodalom, a tulajdonképpeni történet. A Lili Marleennal azonosuló énekesnő lelkét az egyéni és a történelmi életfordulatok edzik, s egyszersmind sebzik is. Azonban minden pillanatban látni, tapasztalni, hogy ösztönös, spontán igazságérzet és másokért vállalt felelősség, bátorság, szenvedély fűtötte emberség is munkál Williben.

A rendező rendkívül finom ízléssel tudta találni e kényes, buktatókkal teli, időnként már elcsépeltnek is tűnő témát. Természetesen ehhez ezúttal is méltó partnerre talált Hanna Schygullában, aki a szerepében rejlt drámai erővonalak ráérző kitapintásával, koncentrált erővel játszik, méltán tartják pillanatnyilag a világ egyik legjobb színésznőjének. Játéka magával ragadó, tökéletesen azonosul Fassbinder szándékával, ám ugyanakkor képes egyéniségéből is kisugározni valamit. A film egyetlen lassú ritmusa is pontosan követi Hanna Schygulla játékának ütemét. Giancarlo Giannini tisztá, meleg egyszerűséggel éri el, hogy az ismeretlen, majd egy csapásra ünnepele énekesnő szerelmének alakja épp ideillő összetettségében álljon előtünk.

A rendező és az utolsó statisztáig kifogástalanul játszó szereplőgárda csoportmunkájának az eredménye is, hogy az alkotói lehetőségek kitágulnak. Ez a film elmondja az ellenségről, hogy vannak közöttük emberek, olyanok, mint bárki más, elmondja a saját oldaláról is, hogy egyikük-másikuk nem lát az orránál tovább és a háborút is csak a saját szemszögéből tudja nézni. És elmondja végül, hogy a háború mindezek ellenére is kegyetlen és valami szörnyűség.

NÁRAY Éva

KÉPZŐMŰVÉSZET

A LÉT TISZTELETE

Milivoj Nikolajević életmű-kiállítása

A *folytonosság* tűnik alkalmas kifejezésnek ha Milivoj Nikolajević művészetéről kívánunk beszélni. A hosszú folyamatnak a ráeső részét becsülettel végigharcolta. A „művészi megpróbáltatásokat” nemcsak kiállta, hanem éppen ebből alakította ki a vajdasági művészetnek azokat a hadállásait, melyeknek erkölcsi értékei ugyanolyan jelentősek, mint az esztétikaiak. Biztosak vagyunk benne, hogy ezek még sokáig hatnak majd.

Mérsékelt, szenvedélyektől mentes, gyakran szigorú és takarékos, az indulatot féken tartó művész. Az ősi erényekben gyökerező bizalmát a természetelvűséggel egyeztetni és kételye poétikus formát vesz föl, mely különösen a hatvanas és hetvenes években kritikai magatartásba alakul át. Szorgalma, munkaszeretete a szerb polgárisodás 18—19. századi nagy korszakára emlékeztet, pontosabban Kračun, majd Danil Dositej szellemét ismerhetjük fel egyes műveiben.

Kezdetben Nikolajevićot a polgári realizmus (mely a két századdal előbbi holland realizmusban gyökerezik) jellemezte. De nem csak őt, hanem az akadémiákat általában is, s azokat a művészeti iskolákat, amelyekben festők tanulmányait végezte. 1936-ból való önarcképe jellemzi legjobban személyét és stílusát, mely Holbein vonalvezetésére is emlékeztet. Itt az eszményi és a valóságos fonódik össze a *szép* rajzban. Önmagát őszintén, keményen, kritikusán elemzi.

A húszas-harmincas évekkkel kell kezdeni, hogy megértsük azt, ami a felszabadulás után, Vajdaság művészetében történt. Az akkori fiatal képzőművész növendékeket (a háború előtt Belgrádban) két irány foglalkoztatta. Az első, a szocialista tartalmakat hordozó és az abból kialakítható realizmus valamely változata (nem volt azonos a szocialista realizmussal), a másik pedig az akkori európai művészet modern vonala, mely túlnyomóan formalista jellegű volt. Ez utóbbinak a korszerű európai életnek megfelelő (polgári) művészet kialakítása volt a célja.

Közvetlenül a felszabadulás után a szocialista realizmus korszaka következett, de ez szerencsére rövid életű volt, mert aránylag gyorsan sikerült a művészet demokratizálását a társadalmi és a technikai fejlődés modernabb formáival összekapcsolnunk. A vajdasági létnek a tudata társadalmi, gazdasági és művészeti téren is mindinkább ébredni kezdett, amihez a művésztelepek is jelentős serkentést adtak. A művészek kezdtek megismerni Vajdaságot, fölfedezni az itteni táj és az élet szépségeit. Nikolajević ennek egyik fő és kitartó propagálója volt.

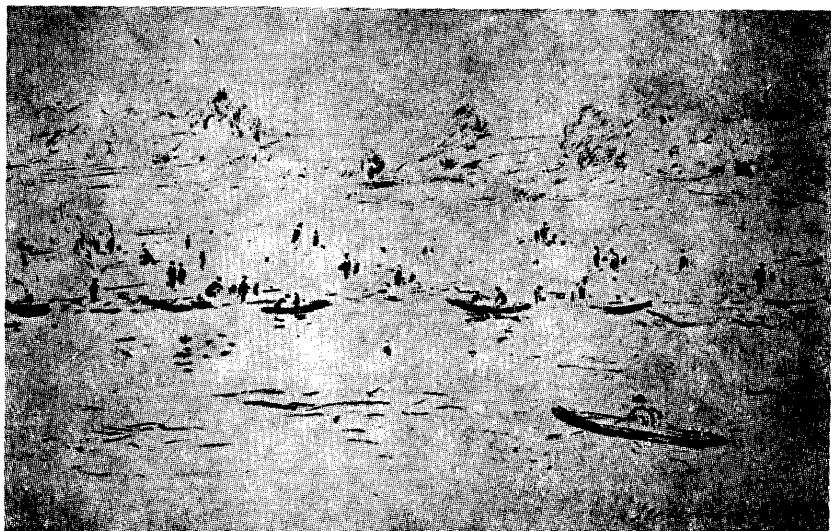
Rajzaiban és festményeiben szintetikus volt a beérő Nikolajević, ami-

Milivoj Nikolajevič: Önarokép 1933

ből egy lírai poetikus hangvételű festészet alakult ki. Ő mindig oldani kívánta a dolgokat. A „technikai forradalom” vihara azonban hozzánk is elérkezett és 1957-ben a feltámadt kételyek festőnket is válaszütt elé állítják. Látszatra hátrat fordított előző stílusának.

Mielőtt áttérnénk művészete új jegyeinek ismertetésére, ejtsünk szót előbbi stílusának pár vonásáról. Nikolajevičot nem a *játék* hanem a *perfekt kivitelezés* jellemezte, mely annyira könnyed, hogy játékosnak is tűnt. A perfekt kivitelezés könnyedségét rövidesen a feladatvállalás súlya lefokozta. Így Nikolajevič sohasem ment át a játékba, nem, mert mindinkább az etikai tartalom érdekelt. Ő nem naturalista és nem áb-

Milivoj Nikolajević: Strand a Tiszán 1953

rázoló művész, hanem általános elvekben gondolkodó. Nem a fény-árny ellentéteivel fejezte ki magát, hanem „egyelvűen”.

Az avantgarde törekvések a háború előtt nehezen jutottak el Kelet-Európába, s ami eljutott, annak sem volt nagyobb visszhangja. Rövid életű volt a konstruktivizmus és a zenitizmus (1921—1926) is, a szürrealizmus pedig, amely 1924-ben nálunk kortárművészete volt a franciának, rövidesen politikai aktivitásba ment át és önmagát számolta fel. (Marko Ristić, Koča, Popović, Noje Živanović stb. voltak a főbb képviselői.) A kubizmusnak gyenge volt a hatása, de az expresszionizmusnak sem volt szélesebb alapja. A felszabadulás után, az ötvenes évek kezdetén éreztük meg, hogy a mulasztást be kell pótolni és „korszerűbb módon kell élnünk”. Az absztrakt és informel művészet szükségszerű és nagy megpróbáltatásokkal járó korszakot nyitott nálunk, melyet művészeink zömmel vállaltak. Akik nem, azok leginkább konzervatívok maradtak.

A természetelvűség védelmében festőnk nagy redukcióhoz fordult és a „legkisebb” motívumot: az úszó ágakat fedezte fel a Begán. Talán „menő tutajt” látott meg, mely átviszi a Stixen? Tény, hogy ebből alakította ki művészetét mely apollogetikus. Kezdetben a vonalakat, a „kínai írásjeleket” kérkedve fogadták... Később, amikor a vonalak foltokba szélesedtek ki... testet kaptak és „küzdőképessé lettek”, megbékéltek vele. Ez is fordulópont volt, mely a térben „kemény jelenlétével” egzisztenciális értelmet (fájdalmat) vett fel. A fájdalom nem idegen Nikolajevićtól és

Milivoj Nikolajevič: Fehér-szürke haláltánc 1980—81

bizonyos „adagban” mindig jelen van alkotásaiban. Konstitucionális eleme ez művészetének. Ami paradoxális: annyira tökéletes a technikája, hogy a játék könnyedségét juttatja eszünkbe, de művészete mégsem játékos, hanem éppen ellenkezőleg, némelykor tragikus hangú. Erre érdemes külön felfigyelni. Az úszó ágak szabálytalan vonalaiból alakította ki absztrakt informeles formáit. Elve a jelen időért való küzdelem, ami nem más, mint a változtatás akarása és a szembeszegülés „megtörténése”.

Nikolajevič tulajdonképpen feláldozta művészeti múltját. Azonban ő, aki annyira tiszteletben tartotta a művészeti örökséget, nem szakított teljesen a múlttal: megtartotta kapcsolatát, az ezüstös tonalitást, a részleteknek az egészhez való viszonyát, a klasszikus egyensúlyát és, ami a legfontosabb, a pasztell technikát.

Az absztrakt informel modern eszközeivel sajátosan hozzájárult a pasztell kréta porladó anyaga által egy eredeti művészet kialakításához, melyet nem lehet utánozni. A vitalitás csökkenését látja, érzi a technikai struktúrák terjedésében és mind sötétebb tömegekben jelenik meg a lét a képein. Ez közvetlenül, mint fájdalom, a lírai enformel által valósul meg. Nikolajevič a technicizmusnak megtalálta a leghatásosabb festői ellenszerét. A pasztell festést, amely a 18. században virágzott, a finom színhatásokat, kemény drámai kifejezésig fokozta. Ez a legnagyobb szem-

beszélgetés az elidegenedéssel, az elembertelenedéssel szemben, amellyel a természetelvűséget újra rehabilitálja.

A 20. század művészeti kríziséről nem beszélhetünk, annál inkább azonban a gazdasági és társadalmi kríziséről. S ekkor vetődik fel a kérdés: mit csináljon, hogyan viselkedjen az a képzőművész, aki már kialakította a saját hozzáállását a jelenségekhez, és mit tegyen ugyanazzal a technikával, amikor az ipari technika és technológia sem „tudja mit tegyen”? Lehetséges, a tájhoz való visszatérés, egy eklektikus művészetbe való visszalépés? Lehetséges, de minek vallja Nikolajevic.

Mi történhet ezután: az állandóság, a változtathatatlan, az örökös kiemelés következhet... és — visszatérve a kiállításra —, amikor a terméken végigsétálunk, valami menüett-hangulatot érzünk. Miből ered ez? Talán a technikából, a pasztell festészet új módszeréből, az elegáns formatagolásból és az ezüstös tónusból. Eddig még ezt senki sem tette... Egyedülálló bátor szembeszegülés. Nikolajevic természetadta csendes modorából következik a meglepetés és a pasztell lágy, selymes hatását részben megőrizve, átalakított drámai és tragikus súlyú élményekké. Ez sohasem jellemezte a pasztellt.

Nikolajevic a ráhárult művészi feladatot csendes észrevétlenséggel oldotta meg — kitűnően.

ACS József

UTAZÁS DÉL ÁRNYÉKÁBAN

I.

„PABLO PICASSO 101 ÉVES”

(Andalúziai jegyzet a hagyományos művészethez)

Ducados 1907. Pablo Picasso 1881, Málaga. Andalúziában vörös a föld-fodor sivatag. A spanyol festészet hírhedt formai jegyekkel épült be a világművészet történetébe. Apró, fehér épületek. Lépcsőzetes csoportok. „ETA assasini” a fehér meszelésen falra vetve; távoli falvak a boldogsághoz. Favillanykarók idillikus vonulataikban futnak a perspektíva közhelylátványába. Mély kanyonok, kiszáradt folyamokat idéző völgyek, felejthetetlen filmekből meredek falak Kolorádója mindenfelé. Kígyók, ismét távoli településképzetek valóságai a panoráma csücskeiben. Spanyol falvak. „Mini Western City.” Fésűk, tükrök, eltévelyedett idegenek. A falvakban Mária-szobrok, Krisztusok és megváltók. Irracionális andalúz művészet a templomok egyszerű, vidéki geometriájában; sötét színekkel az oltárok reményei előtt képek a feszület intelmében. El Greco olcsó ofszetnyomatban felaggatva a légyflekkes, pergős meszelés múltjában.

Ott vannak a bűnös, geometrikus nők s a szabadban fésüllködnek.

Caffé El Parador. Tűz-ellenpárokban sötét mellbimbók sötét szemekkel. Visszhangok a kövön, rengeteg művészettörténet turistaelmélete a portrémonográfiák kirakataiban. A kép (Guernica, 1937, 335,5 × 782,8 cm) repülön, vonaton, blindírozott vagonban utazott vissza New Yorkból, Picassótól—Picassóig. Castell de Ferróban háromszögek és merev emberek leragasztva, fehér-fekete lakkcipőben, aprópöttyös gallérmassnikkal lelkükön is talán, a biztrók tükörfalait bámulják. Nézik a nem létező terem más változatait, egymás arcának, testének vetületeit, szemlélődésük és élményük óriási térkompozícióba merül. Picasso öregember volt, de példátlan életet élt. Az alkotás, a festés, a „kompozíció geometriájának élménye” azonosul a szerző munkájának „örökösen meg-megújuló” (folyamatos) indulatával. Életmóddá lesz. Dali is Picassóhoz hasonlóan életmódját a flamenco-képzet azonosítási lehetőségeinek nosztalgiájára építette. „A festő egészen korán már rendkívüli képi minőségek varázslatában indult.” Dekor, andalúz bikaviadal Dél-Franciaországban. Andalúz falvak naiv autóbuszai festményekkel, színes, képi ornamentikával díszítve a harmincas évek típusválasztékából — álmódott a nagy festő Párizsban, miközben a kései gyermekkor afrikai maszkjainak mosolyán át, az Ember Múzeumában, a majdani felfedezések szellemi (elő)kamatoztatásához kezdett. Picasso már jól ismerte kortársai vívmányait, de ami azután következett művészetében, lerombolta egy óriási, évszázados művészi látásmód átléphetetlennek tűnő falait. Ezzel az európai hagyomá-

nyú alkotásmód ravatalát jelölte ki önmaga műve alapjául újabb kori személyes mítoszként. „A fénykép születése pillanatában meghalt a festészet természetmászó funkcionálisága. Picasso, művein keresztül egy új művészi viselkedésmód útját hagyta ránk örökségül.” Manier; a művészet mesterei még ma is, idők kommunikációkat, médiumokat váltogató művészetének pillanatában, minden fokon, analitikus formai módszerek „szemüveg-kezén” át igyekeznek láttatni a „természetet”, a „tájakat” és az „embereket”, görcsösen ragaszkodva egy megrekedt látásmódhoz. A kép túlnőtt „képi” rendeltetésén; „Andalúziai kutya”. „Film és képzőművészet”. Picasso nem volt komoly festő, egyénisége népszerű hőssé vált, mércévé a művészetben, mítoszából mítoszt állított fel a kor. Botrányos élete fotografált és megszóvegezett képeinek titkai mögött élt, lekötelve a következők szükségességének Picasso—Marylin. „Picasso és az erotika”. „Picasso és a kubizmus”, „Caffé chez Picasso”. „Hamisítvány 1976 (F. for Falke). Forgatókönyv: Orson Welles, Clifford Irving azonos című regénye nyomán. Rendezte: Orson Welles. Operatőr: Gary Grover és Christian Odasso. Szereplők: Orson Welles, Oja Kodar, Elmyr de Hory (a leghíresebb Picasso-hamisító, koronázatlan (Picasso), Clifford Irving, Francois Reichenbach.”

II.

„MONOKRÓMOK” EGY MODERN MŰVÉSZETEK KIÁLLÍTÓTERMÉBEN

(Yves Klein; Nice)

Húsz évvel ezelőtt; egy húsz évvel ezelőtti júniusban érte szívszélhűdés a 34 éves Yves Kleint. Egyes szerzők szerint világviszonylatban is a legjelentősebb modern (absztrakt) festők közé tartozott. Francia. Nice—Paris; Azúr-part. Óriási méretű, tiszta, végtelenül egyszerű, hideg színfelületek: „monokrómok”. „Rendkívül érdekes tapasztalatok a festészet anyagi természetét túlhaladva.” 1957/62 — „Cession des zones de sensibilité picturale immatérielle.” Klein nem volt bohém egyéniség. Az alkotás és az alkotó magatartásának eredetein egyéni és korszerű filozófiáját vetítette rá nagyméretű, egyszínű festményeinek azonos minőségű felületeire, felszíni plasztikájába, szigorú rendszerébe. Ugyanúgy az „egyszínű” szobrokra is, később pedig az élő modellek „lenyomatai” segítségével előállított képekre, majd végezetül a tárgyi természetüktől egészen megfosztott konceptív alkotások „gesztusaiba” is. (Monokróm=gör. 1. ritk egyszínű 2. műv ugyanazon szín árnyalataival festett).

Tömény-kék; KÉK; vörösesbarna, sárga, piros befutásokkal a kezdeti fázisban.

Kronológia: Szülei festők; Tengerészeti kereskedelmi akadémia; Keleti

nyelvek; Könyvkereskedő; Később lovakkal foglalkozik Írországban; Párizsban Claude Luther elvont jazz-t játszó együttesében szerepel; 1946 az első monokrómok; „Yves”; Zeneszerző: Sinfonia-Monotno-Silenzio; Judo bajnok; Kozmológia; Japán, Távolskeleti utazások; A Spanyol Judo szövetség igazgatója; Kék fázis; Kiállítások — Madrid, Párizs, London; Pneumatikus fázis, ill. a Csend fázisa; „A levegő építészete, dekoráció”; Avantgarde színház, „Theatre du Vide”; 1958, az első „antropometria” = előfigurák testlenomatai által készült alkotások; Kozmikus fázis — „kozmogóniák”, „tűznyomatok”, „planetáris domborművek”; Kiállítások

— Párizs, Antwerpen, New York, Krefeld, Milánó; ... a közönség szeme láttára történő „festés”; Könyvek; Halál — egy judo edzés közben; ugyanakkor tokiói kiállítás, 1962.

Utolsó munkája — a festészet után: aranyletétre szóló „szerzői kézvonalással” ellátott csekkhalmazat szórt apró fémtárgyak kíséretében (dobozok) a Szajnába üzenetül a világnak, miközben a „művészet” megszűnik „folytatódik” a térben és az időben, anyaga s értéke elvész, eszméje anyagtalanná és elvonttá válik a konkrét pillanat ellenpontjaként. Erről a „tetről” fotósorozatba szervezett dokumentum készült, csupán az eseményrögzítés érdekében.

Kleint az foglalkoztatta ami a kép, a festmény anyagi valóságán „túl” létezik egy-egy színekkel jelölt, ill. egy színefelülettel behatárolt világ pontos filozófiai szerkezetében, az egészen objektív anyagi valóság szellemi felépítményében. Ezt a modern alkotót nem a formai újítások foglalkoztatták. Arra támaszkodott, amit a kifejezőmód szabaddá tételében az „elődök” már meghonosítottak. Néhány monokróm-szobor hordozóját az objektív, idézhető, vagy látott valóságból ragadta ki színei kifejezésalapjának: kék faágak választéka, állványokon festett kövek, különböző méretű tengeri szivacsok, habkövek — műtárgyakká alakított szerkezetekben. Klein műveinek alapvető jellemzői a rendezettség és a tisztaság s ez az utóbbi az életmű kapcsán egyben egy világossá tett etikai álláspont is. Semmi sem fakad a „véletlenből”, gondosan megszervezett elrendezéssel áll szemben a néző a kiállítótér és a kiállított anyag „építészeti” összhangjában; rengeteg az egyenlőségjel. Az ötvenes-hatvanas évek művészete rengeteget improvizált a happening hangnemében. Kortárs művészete a warholi pop-art volt. Klein mégis hagyományos módon kezelte a képi kiterjedéseket. Befejezett tartalommal „zárta be” az időt a műtárgy anyagi létén kívüli alkotásaiban. Szemben a pop alapvető követelményével, a „pillanat legdirektebb s végsőkéig egyértelmű, leépített üzenetével”. Feltételes színbeli és alaktani egyszerűsége tartalmilag végtelenül bonyolult rendszerbe is elvezetheti a nézőt, de ha egészen hagyományos viszonyban áll a művel — nem vesz, nem vehet közvetlenül részt az alkotásban. A „monokrómok” nem dekoratívok.

Kleinnek statikus elképzelései voltak az alkotás rendeltetését illetően. Az élő testeket, a „modelleket” is természetű nyomtatóeszközökként a képi valóságon kívül kezelte „antropometriái” megalakításában. Sokszor a nézők jelenlétében festette be a meztelen női testeket. A „tárgyak” függőlegesen felállított nagyméretű vászakra illeszkedtek, meghatározott formákat hagyva maguk mögött a szerző szigorú utasításai alapján. A variációs lehetőségek ellenére a merev alkotói módszer kizárt minden rögtönzési esetlegességet. Klein festészete szintézis. Kizárta a közvetlen anyagszerűségbe fogalmazható jelentést.

Az elmúlt húsz év alatt többször is megváltozott a művészi, az alkotói látás- és viselkedésmód. Ennek tükrében azonban felesleges Klein festé-

szetét egyszerűnek, vagy bonyolultnak, vagy absztraktnak minősíteni — ezek a fogalmak különben is csak afféle „korszakimage-r” jelölhetnek, hiszen e festészetnek nincs se „mondanivalója”, se „szimbolikája”.

„A befestett anyag élővé és tapinthatóvá vált. Ez az ami a verset nem író költővel is megtörténik... Illetlen és erőszakos a dolgokat anyagba zárni, intellektualizálni. Az a tény, hogy festőként »létezem« műalkotást jelent, a mi időnkben talán a legjelentősebbet” — írta Klein róla pedig azt a közhelyt jegyezték fel, hogy az „ötvenes évek legfontosabb európai absztrakt festője” (volt)...; az első tudatosan konceptuális alkotó.

KEREKES László

KEREKES LÁSZLÓ FESTÉSZETE

Még amikor az Új művészet (New Art) gyakorlatában a történések teljes intenzitással mentek végbe, vagyis az 1970-es évek közepe táján, Kerekes László szükségét érezte annak, hogy kiváljon ezekből a folyamatokból (amelyekben a Bosch + Bosch csoport tagjaként vett részt 1972-től a Land Art szellemében, főleg a szabadban, ill. természetes térben végzett intervencióval), és egy belső sugallat nyomán a festészet felé forduljon. Az első pillanatban úgy tűnt, hogy egy olyan fiatal alkotóról van szó, aki talán korán kimerítette az Új művészethez való hozzáállásának motivációit, és ezért a festészet intimitásában keres oltalmat, noha akkor még azt hittük, hogy a festészet többé már nem válhat a radikálisabb művészeti folyamatok hordozójává. Mivel azonban a művészeti folyamatok nem a médiumok és a technikák alkalmazásától függenek, hanem inkább a médiumok és technikák által közölt jelentéstartalmaktól, a festészet a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején visszatért az akkori újabb keletű történések fő sodrásába s ma már tudjuk, hogy ezeknek a folyamatoknak jugoszláviai viszonylatokban is Kerekes volt az egyik ritka úttörője. Ha ebben a kontextusban beszélünk a festészetről természetesen nem a festői akadémizmus produkciójának arra a szakadatlan megnyilvánulására gondolunk, amely a művészetet az elmúlt évtizedben ért megrázkódtatások ellenére is változatlanul folytatódott, hanem valójában arról a festészetéről, amelyet mélyen áthatottak az említett megrázkódtatások okai és következményei, ill. arról, amely ma az Új művészet (New Art) tapasztalatainak az örököse, de korántsem megtagadója, vagy éppen az attól való menekülés jelképe. Kerekes így azért vált protagonistájává ennek a ma aktuális festészetnek, mert közel álltak hozzá a hetvenes évek újművészeti gyakorlatának tapasztalatai és dilemmái. Mostani munkája úgy tűnik, egyrészt annak a méltányolásán alapszik, amit az Új művészetből továbbra is élőnek és ösztönzőnek tart, másrészt pedig az abban teljesítmetlennek vélt kritikáján.

Kerekes László munkája

Az elmúlt évtized újművészeti praxisának tapasztalatához való kötődésében Kerekes a festményt nem tartja képzőművészeti kritériumokkal mérhető esztétikai tárgynak, hanem ellenkezőleg azt „térképnek” tekinti, ahová bejegyzí azon élményreakciókat, amelyek teljesen ösztönösen és a megformálás szabályainak ellenőrzése nélkül jönnek létre, de mindig egy

erős művészi megnyilatkozás szükségének alárendelve. Festményei formátuma éppen ezért leggyakrabban kicsi és jelentéktelen. Festőalapja nem a vászon, mint a klasszikus festészet közhasználatos esetében, hanem a falap és a karton s kétdimenziós képhordozókként állnak kezelésben. A figurák, jelek és más üzenetek nem egy előre kiszámított sorrend alapján kerülnek rájuk, de nyilvánvalóan mindig sebtében, ami nem a kifejezés ügyességének következményét, hanem éppen ellenkezőleg, egy sokáig akkumulált szellemi feszültség pillanatnyi levezetésének szükségét jelzi. Noha műve nélkülözi a leolvasható szimbólumokat a rejtjelektől fosztott (pszichoanalitikus kulcs szerint:) megfejthetőség lehetőségeinek értelmében, e festészetben mégis fellelhető a szubjektív vallomástétel jegyzete, amely a festő hangulata feljegyzésének szükségéből ered. Az alkotó hangulata azonban nem mindig nyugodt és rendezett, mi több nuerotikus, vagy legalábbis nagyon feszült szellemi állapotok jellemzik. Ha Kerekes László számára a festmény nem is jelent pusztán esztétikai tárgyat, az mégis egyfajta fétis-tárgy: valamely rejtelmes feljegyzések, képzeletből és látomásokból származott alakok, a művész kéznyomatának kontúrjai, tükörszilánkok applikációi és más hasonló elemek nem azzal a céllal vannak itt adva, hogy formailag teljesebbé tegyék a képet, ami által ugyanis lehetővé válna annak esztétikai önállósodása, hanem az a rendeltetésük, hogy a képet minél jobban kössék a művész személyes sorsához és ezáltal azt egy „első szám, első személyben történő beszédet” kifejezni tudó médiummá tegyék a hetvenes évek újművészeti gyakorlatának folytatásában mintegy sajtószerű kifejezési stratégia formájaként.

Az Új művészet gyakorlatának stratégiájához viszonyítva azonban Kerekes festészete egyúttal az indirekt kritika egy alakzataként vetődik fel. A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején Kerekes is, mint a fiatalok nagy többsége, hitt egy új „esztétikus társadalom” és „esztétikus magatartás” eljövételének megsejtésében, aminek következtében éppen a művészet mutatkozott volna a változások legfőbb hordozójának, s noha az esztétikus jelzőt kapták, lényegében egy új etika következményeit jelölik. Idővel bebizonyosodott, hogy az Új művészet csak mint művészet maradhatott fenn, amennyiben egyáltalán művészetnek tekinthető; a többi csak ideológia, sőt végső esetben tehát az Új művészet ideológiája is. Az eszmék válsága és értékeik gyanúsá válása pillanatában, pontosabban annak a felismerésnek pillanatában, hogy a művészetten kívül nincs nagy esély a szellemi megváltásra, Kerekes rájött arra, hogy számára a festészet — a befektetett munkával együtt —, meghozza a szellemi megváltás lehetőségének ugyanazon érzését, amelyet valamikor, ma őszintén beismeri, hiába keresett az Új művészetten belül. Festészettel foglalkozván azonban ma sem változtat az azon elvárásain, amelyeket már az Új művészettel szemben támasztott, de világosan látja és érzi, hogy azokat az elvárásokat többé nem találhatja meg a kollektív törekvések mozgalmá-

ban, hanem csak önnön magányosságában, amit azzal a meggyőződéssel tud és képes elviselni, hogy a magány az egyedüli út, amelyben az ember mint egyed hű maradhat életideáljaihoz.

Ješa DENEGRİ

KATONA Nándor fordítása

JÖVŐBE TARTÓ MŰLT

Kerekes László zágrábi és rijekai tárlata kapcsán

Kerekes László több mint egy évtizede, egészen pontosan 1971 óta mozog a művészet kontextusában. Pályatársként és elv-társként a kezdetek óta figyelemmel kísérem alkotói próbálkozásait, csüggedt pillanatait és erőteljes nekilendüléseit. Sosem gondoltam volna, hogy egyszer majd úgy kell vele foglalkoznom, mint festővel, még hozzá egy olyan festészet elkötelezettjével, amelynek — nyugodt lelkiismerettel állítható — egyik első úttörője és meghonosítója Jugoszláviában.

Tízszendős intellektuális erő kifejtését rekonstruálva egyre inkább érthetővé válik számomra — akkoriban kissé meglepetésként ható — gyors szakítása az új művészeti gyakorlattal, a posztobjektuális művészet pluralizmusával. Nem mintha Kerekes szellemisége nem fogta volna át a hetedik évtized művészetének fundamentális újításait, ellenkezőleg: éppen az anyagtalánított művészet szférájában eltöltött néhány év tapasztalata árán jutott el a szakításig, illetve addig a nullpontra, ami már-már azzal fenyegetett, hogy egyszer s mindenkorra félbehagyja az alkotással. A posztobjektuális művészet túlnyomórészt logikus, racionális világa egyszerűen nem felelt meg egyéni temperamentumának, belső lelkiállapotának, érzelmi telítődtségének. S hiába fejezte be később a főiskola restaurációs tagozatát, mert talán maga sem hitt benne, hogy ez hozza számára a lelki megnyugvást biztosító hiteles megnyilatkozást. S hogy ez a választás, a táblaképhez való megtérés mekkora szerepet játszik festői kibontakozásában, nem is igen lényeges, inkább amolyan *time out*-ként értelmezendő.

Esete mindenképpen rendhagyó, mert hiszen nem sorolható a festőknek abba a kategóriájába, akik — mint mondjuk a belgrádi Damnjan annak idején csapat-papot hátrahagyva fordultak az új művészet pályájára, most nemrég pedig közönséges konjunktoralovasokként ismét ecsetet és paletát ragadtak. Kerekes tisztessége ilyen értelemben nem vonható kétségbe, ő egy pillanatig sem áltatta magát, amit 1975 táján történt szakítása a radikális kifejezőformákkal első fokon bizonyít. Nem erőltette a dolgot, inkább várt és kereste azt az utat, azt az önkifejezési formát, amely alkatilag a számára legjobban megfelelt.

»Újképeivel« valamivel több mint egy esztendeje mutatkozott be Belg-

Kerekes László munkája

rádban (az erőszakolt szóösszetétel tőle ered, mivelhogy akkori tárlatát *Neoképek* címen harangozta be). Hatalmas erőbefektetésről és lendületről tanúskodik, hogy idei áprilisi zágrábi és májusi rijekai kiállításain teljesen új, friss anyagot vitt közönség elé. Élet- és alkotórítmusát talán az idő sem tudja követni: szinte napok alatt képes a képek tucatjait megfesteni. S ez roppant fontos mozzanat, mert rávilágít művészi alkatának azokra az impulzív vonásaira, amelyek az új művészeti gyakorlat idején sehogy sem tudtak hitelesen kirajzolódni. Roppant teremtőereje és

felhalmozóképessége nemegyszer festményeinek megsemmisítésébe fúl; a régi, az elavult visszahúzó erejét önpusztítással igyekszik semlegesíteni. Művészi világa a végsőkig radikálisan dialektikus.

Mielőtt képeinek tartalmi vetületét próbálnám megközelíteni, előljáróban nem árt elmondanom, hogy Kerekes — bár a kortárs művészet első vonalát képviseli —, úttörő szerepe ellenére, a mai napig megmaradt peremművésznek, a társadalom szélein vegetáló alkotónak. Előnye mindenképpen hatalmas azokkal a művészekkel szemben, akik az új festészet életérzését akadémista kánonokon át, áttételesen igyekeznek megközelíteni. Számára az új festészet se nem divat, se nem presztízs, hanem egyenes transzpozíciója, közvetlen objektívizálása profán létkörülményeinek, a fizikai vegetálásnak.

Képei — festményei, fénymásolatai avagy polaroidjai — mintha szintetizálnák, magukba sűrítének az új festészet valamennyi nyelvi eszközt, stilisztikai vonását. A transzavantgarde és az új expresszionizmus kútfőként szeizmográfok módjára jelzik a modern egzisztencializmus idegrángásait, a válságban levő szellem menekvési irányait. Kusza és ellenőrzés nélküli vonalai a belső feszültség eredőiként szinte valamennyi iképét behálózzák, majd a tájékeket, mind a figurális alkotásokat. Víziói rendre tragikusak, nyomottak és depresszívek.

Festményeivel szemben színes xeroxainak szemantikája több szintű. Alapmotívumaiként képkivágatok, kollázsolással összevágott képmozai-kok funkcionálnak, amelyekre rendszerint rárajzolja érzelmi tájainak térképét. Az apró részecskék kaotikus összecsengése apokaliptikus víziókban csapódik ki. Az erőszak, a halál és a szex — az új festészet ikonográfiájának ismertetőjeleként — számára is a legfontosabb vezérmotívumok.

A színes fénymásolatok és a polaroidfelvételek szándékosan primitív vonalszállkái a rajztechnikának arra a változatára emlékeztetnek, amelyet átalában fiatalok gyengeelméjűek és tudathasadásos betegek firkálmányain a tudatalatti kicsapódásaként lehet megfigyelni. A rövid, enyhén hajlított tuskés vonalak szinte Kerekes kézjegyévé minősültek, amikor a xeroxok, illetve a polaroidok fényképelemeire telepedve, a belső feszültségek eredőiként, a szemantika mélyrétegeiben nyertek funkciót. Ez a mindenhol felismerhető expresszív kézjegy mintegy átértelmezi, átminősíti, illetve — úgy is mondhatnám — semlegesíti a reális világ vitatott értékeit, és kisüti, felszabadítja az egyén szorongásait, visszafojtott indulatait. Egyszóval: ikanalizálja az individuum cselekvésmentét, mozgásirányát.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kerekes egyike volt az elsőnek, akik tágabb környezetükben a színes fénymásolatot művészeti médiumként kezdték alkalmazni. Ebből is látható, hogy sok mindenben övé az elsőbbség dicsősége, ha egyáltalán annak lehet nevezni. Előnynek és kötelezettségnek mindenképpen. Ezért nem véletlen, hogy Jéša Denegri művészettörténész épp Kerekessel kezdi a nyolcvanas évek új művészetének

jugoszláv panorámáját vázoló szaktanulmányát és az ennek nyomán összeállított kiállítást. Persze, nemcsak az elsőbbség okán, hanem azért is, mert a döblölni alkatú festő művészete, egyetemes értékeit és dimenzióit véve számba, annak az úgynevezett »első frontnak« a része, amely manapság egy New York, egy Milánó vagy egy Berlin művészeti szituációját meghatározza. S még egy dolog: Kerekes számára a festészet nem foglalkozás, nem esztétikai kiteljesedés, se nem erőoldó manufaktúra: maga a létgyakorlat, egy emberi életvitel külső manifesztálódása. Végéig korlátolt fizikai létehetőségeivel szemben szellemi horizontjai szinte képenként tágnak, s az élet dicsőítőiként egyre komorabban vetítik elének az »én« végső megsemmisülésének örökös átváltásait.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

A HORVÁT FAUST JEGYÉBEN. Az ideai országos színházi fesztivál, a sorrendben XXVIII. Sterija Játékok úgyszólván minden eseménye a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház Szlobodan Šnajder Horvát Faust című előadása köré csoportosult. Először is ez az előadás nyilvánult a szemle legjobb előadásává, rendezője Szlobodan Unkovszki kapta a szemle rendezői díját, s végül körülötte robbant ki a máig tartó vita. A vita tárgyát pedig elsősorban az képezte, hogyan történhet meg, hogy a minden szempontból legjobbnak minősült előadásban a zsüri nem talált díjazásra érdemes színészi alakítást. Márpedig a zsüri megkerülte ennek az előadásnak a szereplőit. Emiatt azután Unkovszki rendező visszautasította a díjat.

Ha jó színházi előadásokban nem is bővelkedett az ideai szemle, izgalmakban igen, mondhatnánk kissé epésen. A szemle előtt ugyanis a közismert Golubnjača-vita, a fesztivált követően pedig a Horvát Faust című előadás „gondoskodott” róla. Hogy a közönség és a sajtó közben se maradjon téma nélkül, arról a macedón kritikusok gondoskodtak: tiltakozásul, amiatt, hogy honfitársuk Liubisa Georgijevszki főszelektor egy előadást sem hozott el köztársaságukból a szemlére, távolmaradtak a rendezvényről.

Egyébként a Kole Csaule, Semka Sokolović Bertok, Sveta Jovanović, Tomislav Ketig és Branko Pleša összetételű zsüri a már említettekén kívül a következő díjakat osztotta ki: Fabijan Šovagović a zágrábi Gavella Színház, Desa Biogradlija a zenaiaci Népszínház, Brane Ivanc a ljubljanoi Szlovén Nemzeti Színház és Nada Subotić ugyancsak a zágrábi Gavella Színház tagja színészei alakításáért

részesült díjban, Meta Hočvar ljubljanoi díszlettervező pedig Dominik Smole Arancypellők című művének díszleteiért. Több díj, mint például a dramatizációért vagy a vígjátékokért járó ezúttal kiosztatlan maradt.

AGJÉJA KAPTA A SZTRUGAI ARANYKOSZORÚT. Az Agéja írónéven ismert Szaccsidánand Híranand Vátszjáján az ideai sztrugai költészeti fesztivál aranykoszorúsa — közölte a macedón rendezvény szervező bizottsága. A 72 éves hindi író, költő és irodalomkritikus az indiai irodalom egyik legkiválóbb egyénisége. A modern hindi irodalom megteremtője. Mintegy 50 kötetet közölt eddig, s haladó felfogása miatt sokszor került vitába. A nemzeti függetlenségért harcoló költő, Agéja írónévé is akkor vette fel, amikor a brit kolonista büntetőházban sánylódott. Sok éven át folyóiratot szerkesztett, amelyben Andrić, Matić és más jugoszláv író műveit is közölte. Jelenleg hazájában összehasonlító irodalmi tanszékot vezet. A díjat a hagyományos sztrugai rendezvényen adják majd át neki.

MIHAJLO LALICÉ A GORAN-DÍJ. A zágrábi Vjesnik kiadóház hagyományos Goran-díját az év legjobb regényéért Mihajlo Lalic Crna Gora-ji író kapta *Dokle gora zazeleni* című regényéért. A zsüri értékelése szerint 1982-ben ez volt a szerbhorvát nyelvterület legjobb alkotása.

A JUGOSZLÁV ENCIKLOPÉDIA MINDEN NYELVEN. Május 26-án Ljubljanában bemutatták a Jugoszláv Enciklopédia szlovén kiadásának első kötetét. A latin betűs horvátszerb változat után ez az első fordításos kötet. Ivo Cecić a Jugoszláv Lexi-

kográfiai Intézet igazgatójának sajtótájékoztatója szerint a szlovén nyelvű könyvet a cirillbetűs változat követ majd. Az év végéig jelenik meg az első kötet macedón változata, a jövő év első felében pedig az Enciklopédia albán és magyar nyelvű kiadása is.

ÚJ TÉVÉFILMEK. Több mint száztagú színészegyüttes vesz részt *Az AVNOJ napjai* című televíziós dokumentumjáték-sorozat forgatásában. Május folyamán vették filmszalagra az ülésezés kulcsjeleneteit, mégpedig ugyanabban a teremben, ahol negyven évvel ezelőtt, november 29-én kiáltották az új Jugoszláviát.

A sorozat négy részből áll, és a jajcei eseményeket követi a város 1943 őszén történt felszabadulásától a történelmi november 30-áig. Bemutatja a világhírvélemény reagálását is ezekre, a számunkra sorsdöntő eseményekre.

A rendező Sava Mrnak, a forgatókönyvíró Milenko Vučetić, a főbb szerepeket pedig Marko Todorović (Tito), Mika Viktorović, Petar Ternovšek, Branko Pleša és mások játsszák.

Új tévéfilm készült az Újvidéki Televízióban is. Deák Ferenc forgatókönyve alapján Vicsék Károly rendezte a *Fajkutya ideje* című filmet, amelynek főbb szerepeit Kerekes Valéria, Pásthly Máttyás és Soltis Lajos játssza.

KRLEŽA FOLYÓIRATAINAK HASONMÁS KIADÁSAI. A szarajevói Osiobodenje és a zágrábi Mladost kiadóvállalat Krleža valamennyi folyóiratának hasonmáskiadására készül, amivel a szerző összes műveinek kiadását szeretné lezárni.

Enes Čengić, Krleža jogörököse szerint elsőnek a *Plamen* című folyóirat hasonmáskiadása készül el, mintegy 600 oldalnyi terjedelemben. A kötet öszre a belgrádi könyvvásáron kerül bemutatásra. Ezután következne a *Književna republika*, a *Danas* és a *Pečat* anyagának a közlése.

AZ IRODALOM ÉS A KORSZERŰ MÉDIUMOK. Ez volt az idei Fruška gora-i írótalálkozó központi

témája, amely a vártnál is nagyobb érdeklődésre talált a vajdasági író-egyesület tagsága körében. Több mint harminc beszámoló és hozzászólás hangzott el az író és a rádió, a tévé és a filmgyártás együttműködésének lehetőségeiről. A tanácskozás sikerét bizonyítja, hogy anyagát hamarosan négy vajdasági folyóirat, a *Stav*, a *Dometi*, az *Ulaznica* és a *Rukovet* közös kiadványban teszi közzé. Boško Ivkov íróegyesületi elnök zárószavában is azt hangsúlyozta, hogy folytatni kell az együttműködést az irodalmi értékek átgondoltabb és rendszeresebb érvényesítése végett.

MEGVONT BIZALOM. A Vajdasági Szocialista Ifjúsági Szövetség Tartományi Választmányának Elnöksége május 9-i értekezletén megvonta a bizalmat az Új Symposion című ifjúsági folyóirat főszerkesztőjétől és a szerkesztőségtől. A bizalommegvonás annak következménye, hogy a SZISZ Elnöksége elfogadta a folyóirat kiadói tanácsának és a Forum Hetilapok KSZ-alapszervezetének az 1982. évre szóló elemzését, aminek alapján kimondta, hogy: „A nyilvánvaló sikerek és eredmények mellett a vizsgált időszakban a folyóirat szerkesztősége néhány szembeötlő hibát is elkövetett a szerkesztéspolitikában, s ezek nem véletlenszerű melléfogások, hanem meghatározott tendenciaként jutnak kifejezésre, és nem minősíthetők másnak, mint a szerkesztőségi tagok zöme eszmei érzéketlensége és politikai éretlensége következményének...”

TIŠMA KÜLFÖLDÖN. Aleksandar Tišma ismét jugoszláv író műveiből egy berlini és egy prágai kiadóvállalat jelentetett meg legutóbb.

A berlini Volk und Welt kiadó prózagyűjteményt tett közzé szocialista országok íróinak műveiből. Hazánkat ebben a kötetben Tišma *A lakás* című elbeszélése képviseli. (Magyar nyelven a Híd közölte.)

A prágai Odeon vállalat, a Jelenkori Világpróza sorozatban, Tišmának *A pogányság iskolája* című elbeszélése

kötetét adta ki. Itt emlékeztetünk arra, hogy — mint ismeretes — az úvidéki Forum Tisza válogatott elbeszéléseinek magyar nyelvű kiadását tervezi.

HÁSEK ÉVFORDULÓ. Jaroslav Hašek, a *Svejk*, a *jó katon*a című regény világhírű szerzője születésének centennáriumát ünneplik Csehszlovákia-szerte. Ez a jubileum az UNESCO naptárában is helyet kapott.

A Prága környéki Dobrzisban a cseh irodalom e nagyjának szentelt nemzetközi tudományos ülésszak volt. A színházak, a televízió és a film-színházak műsora egész évben az évforduló jegyében lesz, ezenkívül egész sor más nemzeti és nemzetközi rendezvényt terveznek.

A *Svejk*, a *jó katonát* a világ 53 nyelvére fordították le. Csehszlovákiában több tucat kiadást ért meg sokmillió példányszámban. A mű alapján több film készült.

MEGHALT MIŠKO KRANJEC. Hetvenöt éves volt. A szlovén elbeszélő próza új típusának egyik megteremtőjeként tartotta számon a kritika.

Munkáscsaládban született 1908. szeptember 15-én, Velika Polanán. Gyermekkorának meghatározó élménye a Muramellék mocsárvilágának megismerése (szép, nosztalgikus emlékezéseiben örökíti meg: *Mladost v močvirju* — Gyermekévek a mocsárvilágban, 1962). Apját korán elveszti, Ljubljánába kerül afféle „szegénydiákként”, magánórákat ad, ebből tartja fenn magát. Tanár akar lenni, de bekerül a művészetek vonzásába (zenével és festészettel is foglalkozott), írni

kezd és a kritika hamarosan felismeri benne a „született” elbeszélőt. A *Ljudska pravica* c. lap szerkesztője lesz. 1938-ban a Szlovén Kommunista Párt jelöltjeként indul a muraszombati és lendvai járási választásokon. 1941-ben ott van az ellenállás szervezői közt, majd csatlakozik a stájerországi partizánalakulatokhoz. A háború után ismét szerkesztő, újságíró, képviselő, heves irodalmi és politikai viták tevékeny részvevője, de mindenekelött elkötelezett író.

Világéletében realista volt. Írói gyakorlatában azonban korántsem szigorúan zárt esztétikai modellként értelmezi a realizmus „örök” voltát, hisz nincs is tán szlovén elbeszélő, akinek a realizmusában annyi romantikus árnyalat volna, mint az övében.

Hallatlanul termékeny volt, terjedelmes életművet hagyott hátra. Két regénytrilógiát is írt (*Pisarna* — *Pod zvezdo* — *Zemlja se z nami premika* — Iroda — A csillag alatt — Forog velünk a föld, 1950—1956; *Rdeči gardist* — A vörösgárdista, 1964—1967), a szlovén olvasók körében azonban inkább a *Povest o dobrih ljudeh* — Jó emberekről mesélek, (1940) és főképp a *Strici so mi povedali* — Bácsikáim mesélték, (1974) című kötetei megjelenése után lett igazán népszerű.

Három antologikus nagy elbeszélése, a *Na valovih Mure* — A Mura hullámain, a *Režonja na svojem* — Režonja a maga földjén és a *Grlice* — Gerlék című magyar fordításban is megjelent.

A Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia tagja volt. Háromszoros Prešeren-díjas. Megkapta az egyik legrangosabb társadalmi elismerést, az AVNOJ-díjat is.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

AZ ELSŐ FÉLÉV KÖNYVEI:

A JKSZ KB 4., 5. és 6. ülése

Ács Károly: *A közbülső világ* (versek)

Bogdánfi Sándor: *Szeretném, ha nevetnének* (bökversek, humoreszkek, szatirikus novellák)

Bori Imre: *Móricz Zsigmond prózája* (tanulmány)

Brasnyó István: *Szeretném, ha meghallgatnál* (gyermekversek)

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* (regény, második kiadás)

Graham Greene: *Regények*

Arsen Diklić: *Hóvihar kél a Marosról* (ifjúsági regény)

Harkai Imre: *Temerin népi építészete* (tanulmány)

Juhász Géza: *Múltunk és jelenünk az irodalomban* (tanulmányok)

Kopeczky László: *Használati utasítás a kockacukorhoz* (regény)

Kovács Sztrikó Zoltán: *Fizi Karcsi kalandjai* (gyermekmesék, második kiadás)

Kovács Sztrikó Zoltán: *Lábfülesek bolygóján* (ifjúsági regény, második kiadás)

Matijevics Lajos: *Vizeknek szarváról* (nyelvészeti tanulmány)

Meseország kapuja

Németh István: *Vörösbegy* (gyermeknovellák)

Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon

Radoje B. Radulović: *A JKSZ általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi rendszerének kiépítése* (tanulmány)

Sinkovits Péter: *Mélyrepülés* (versek)

Szekeres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában* (tanulmány)

Tőke István: *Mosolygó Tisza mente* (anekdotagyűjtemény)

Túri Gábor: *Jó étvágyat Kaja Pali!* (gyermekversek)

Vajda Gábor: *Források és partok* (tanulmányok)

Jovan Veselinov Žanko: *Vajdaság autonómiájának születése* (tanulmány, második, bővített kiadás)

B. SZABÓ GYÖRGY (1920—1963)

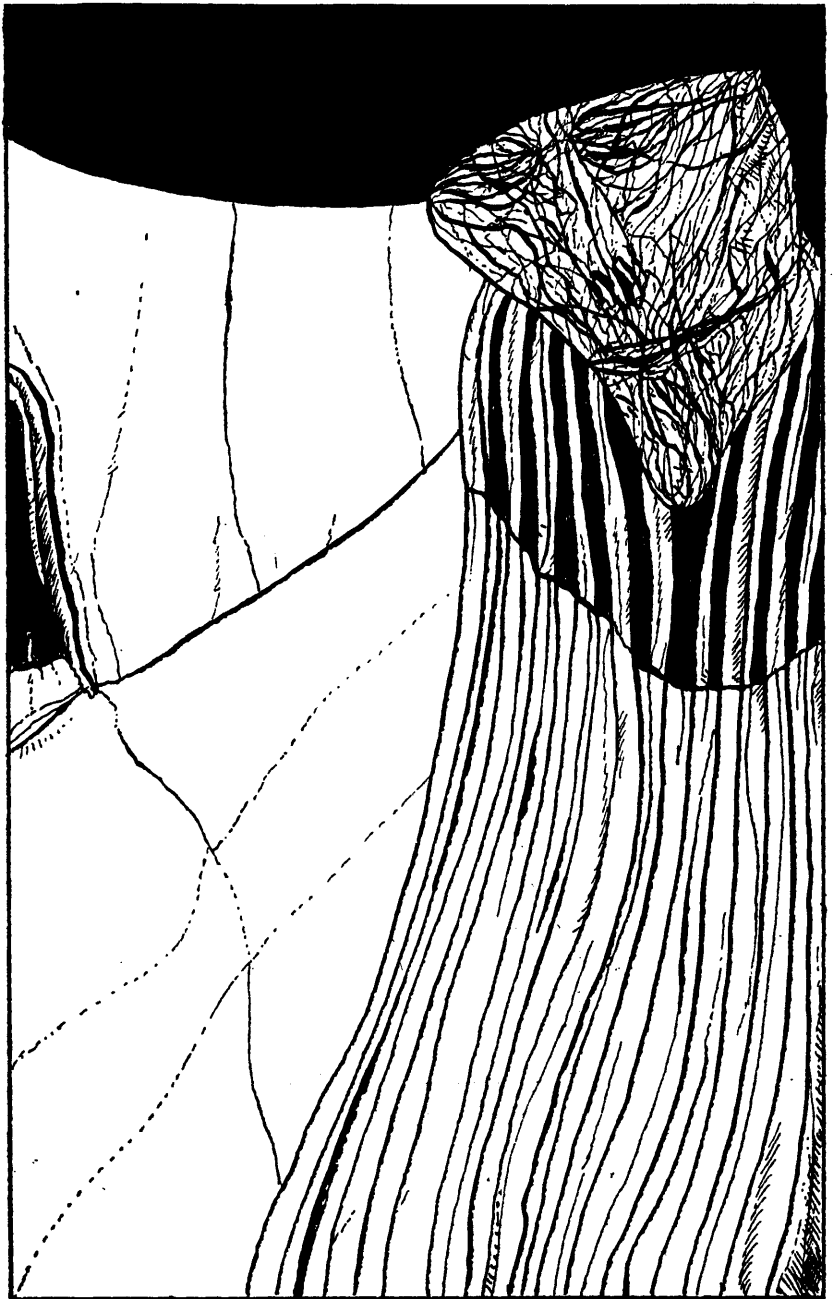
B. SZ. GY. MEGTANÍTOTT RAJZOLNI

MAURITS FERENC

1961-ben
egy hungária-rajzot
vittem majtényiéktól
az ifjúsági tribünre

remegve
vittem
és néztem
a nagy izzó
fekete szőtttest

akkor éreztem meg először
mit csinálnak
a vonalak
a testben

marjol B.S.L. OF FIGURA

KRITIKAI SZEMLE

- Jung Károly*: Egy középkori nagyváros életének dokumentuma
(*Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*) 781
- Burányi Nándor*: Erre vagyunk képesek? (*Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon*) 786
- Papp György*: A „művésztelen lapályon” mégis sok az emlék (Sze-
keres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*) 790

Színház

- Gerold László*: Bemutató (Shakespeare: *Szentivánéji álom*) 794

Film

- Náray Éva*: Lili Marleen 797

Képzőművészet

- Ács József*: A lét tisztelete (Milivoj Nikolajevic tárlatáról) 799
- Kerekes László*: Utazás Dél árnyékában 803
- Ješa Denegri*: Kerekes László festészete 808
- Szombathy Bálint*: Jövőbe tartó múlt 811

KRÓNIKA

- Bordás Győző*: A Horvát Faust jegyében; Az irodalom és a kor-
szerű médiumok; Agjéta kapta a sztrugai Aranykoszorút; Mi-
hajlo Lalić a Goran-díj; A jugoszláv Enciklopédia minden
nyelven; Megvont bizalom 815
- Borbély János*: Új tévéfilmek; Krleža folyóiratainak hasznos ki-
adásai; Tišma külföldön; Hašek évforduló 816
- Szilágyi Károly*: Meghalt Miško Kranjec 817

Melléklet:

- Maurits Ferenc*: b. sz. gy. megtanított rajzolni (vers és rajz)

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1983. június. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.